

10546

JADWIGA KOŁODZIEJSKA

między teorią
a praktyką
bibliotekarską

STOWARZYSZENIE BIBLIOTEKARZY
POLSKICH WARSZAWA 1985

JADWIGA KOŁODZIEJSKA

**między teorią
a praktyką
bibliotekarską**

**STOWARZYSZENIE BIBLIOTEKARZY POLSKICH
WARSZAWA 1985**

Redaktor
Barbara Jastrzębiec-Kostka

Projekt okładki
Mieczysław Bukowczyk

SPISANO Z INWENTARZA

SPIS TREŚCI

<u>Wprowadzenie</u>	5
<u>Rozdział I</u> Wybrane elementy wiedzy o bibliotece	7
1. Biblioteka jako instytucja społeczna	7
2. Kulturowy kontekst biblioteki	14
3. Komunikacyjny aspekt biblioteki	20
4. Informacyjna rola biblioteki	29
<u>Rozdział II</u> Organizacyjna struktura biblioteki	41
1. Bibliotekę jako system	41
2. Skomputeryzowane systemy biblioteczno-informacyjne	47
3. Scentralizowane i zdecentralizowane systemy biblioteczne	57
4. Międzynarodowe systemy biblioteczno-informacyjne	65
<u>Rozdział III</u> Kierowanie i zarządzanie bibliotekami	76
1. Biblioteka jako jednostka organizacyjna	76
2. Programowanie i planowanie działalności bibliotek	81
3. Krajowe normy biblioteczne	87
4. Międzynarodowe normy biblioteczne	90
<u>Rozdział IV</u> Produkcja wydawnicza	92
1. Ruch wydawniczy w świecie	92
2. Produkcja wydawnicza w Polsce	99
<u>Rozdział V</u> Zasady kształtowania zbiorów bibliotecznych	102
1. Współpraca międzynarodowa	102
2. Współpraca bibliotek w poszczególnych krajach ...	106
3. Decentralizacja gromadzenia i centralizacja informacji o zasobach	113
4. Gromadzenie nowości wydawniczych w bibliotekach publicznych za granicą	115
5. Gromadzenie nowości wydawniczych w polskich bibliotekach publicznych	119

<u>Rozdział VI</u> Ogólnokrajowa sieć biblioteczna	121
1. Podstawy prawne	121
2. Instytucje konsultatywne i administracja biblioteczna	127
3. Źródła statystyczne o bibliotekach	129
4. Struktura organizacyjna	132
<u>Bibliografia</u>	134

"Nie ma bardziej praktycznej rzeczy
na świecie niż dobra teoria".

K.F. Gauss

WPROWADZENIE

Motto zostało wybrane umyślnie. Odpowiada ono intencjom, które przyświecały autorce przy pisaniu tej pracy i zgodne jest z jej tytułem. Rozdzźwięk między problemami praktycznymi bibliotekarstwa a stanem nagromadzonej wiedzy i narzędzi jest bardzo duży. Powoduje to, że wielu bibliotekarzy ma naturalną /wynikającą ze specyfiki zawodu/ skłonność do hołdowania tzw. wiedzy zdroworoządkowej, potocznej. Często określają oni siebie jako praktyków, przeciwstawiając się teoretykom. Rozróżnienie to polega na nieporozumieniu i rodzi niebezpieczne dla całego bibliotekarstwa skutki. Należy do nich między innymi skupianie uwagi na wewnętrznych procesach z jednoczesnym zapoznawaniem tych, które zachodzą w bliższym i dalszym otoczeniu biblioteki, oraz na formułowaniu poglądów na podstawie jednostkowych doświadczeń lub takich, które powstają w zupełnie odmiennych uwarunkowaniach społecznych. Przy takich nastawieniach rodzą się stereotypy, obiegowe stwierdzenia, utrudniające pojmowanie biblioteki jako integralnej części globalnej rzeczywistości, której poznawanie jest nieodłączną częścią skutecznego działania.

Praca powstawała kilka lat pod inspirującym wpływem zajęć ze słuchaczami Podyplomowego Studium Informacji Naukowej Uniwersytetu Warszawskiego w latach 1981/82 i 1984/85. W trakcie tych zajęć, prowadzonych w kilkunastoosobowych grupach metodą konwersatoryjną, okazało się, że opracowany na zlecenie Centrum INTE program jest niewystarczający. Słuchacze, wyjątkowo aktywni i w samym widzeniu problematyki bibliotecznej wykraczający poza stereotypy, zastanawiali się często nad tym, czym jest biblioteka, jakie są relacje między nią a społeczeństwem, jakie jest jej znaczenie w kulturze, w komunikacji, w informacji, czy można ją rozpatrywać jako system czy też jako jed-

nostkę organizacyjną i do jakiego stopnia w powiązaniu z innymi bibliotekami, jakie skutki powoduje dla niej wprowadzenie nowych urządzeń technicznych, przede wszystkim komputeryzacja procesów bibliotecznych, jakie dokumenty powinna gromadzić i w myśl jakich zasad, jakie czynniki wpływają na politykę ich gromadzenia, jak w porównaniu z doświadczeniami zagranicznymi prezentują się doświadczenia bibliotek polskich.

Praca, która ma być próbą odpowiedzi na te pytania, nie będzie więc klasycznym podręcznikiem bibliotekarskim. Celem autorki jest ukazanie miejsca biblioteki jako instytucji w szerszym kontekście społeczno-kulturowym ze wskazaniem głównych tendencji rozwojowych zarówno w kraju, jak i w świecie oraz przybliżenie polskiemu czytelnikowi poglądów na te tematy autorów rodzimych i zagranicznych. Ocenę, na ile zamiar ten się udał, wypada pozostawić czytelnikom.

Praca była pisana z myślą o bibliotekarzach i pracownikach informacji naukowej. Z tymi drugimi autorka miała kontakty bezpośrednie i mogła weryfikować na bieżąco własne przemyślenia i poglądy. Wpłynęło to również na język i terminologię zastosowaną w pracy. Bliższe są one słownictwu funkcjonującemu w informacji naukowej, choć w uzasadnionych tradycją przypadkach użyto określeń typowych dla słownictwa bibliotekarskiego. Oba te języki mogą funkcjonować równolegle, tak jak równolegle pracują te biblioteki, w których praca jest skomputeryzowana, i te, w których dominują czynności manualne.

Autorka jest świadoma różnicowań występujących w bibliotekarstwie światowym oraz dystansu, jaki dzieli nasze bibliotekarstwo od krajów wysoko uprzemysłowionych. Wyraża się on przede wszystkim w wyposażeniu materialnym bibliotek. Trzeba się liczyć z tym, że udział techniki, przede wszystkim komputerów, w pracy bibliotek będzie się systematycznie zwiększał. W naszych warunkach proces ten przebiega znacznie wolniej i z oporami. Nie uwalnia to bibliotekarzy od podejmowania prac wokół zintegrowanego systemu biblioteczno-informacyjnego w kraju, który odpowiadałby naszym społeczno-kulturowym uwarunkowaniom i stanowiłby wynik ich gruntownej znajomości.

Intencją tej pracy jest zachęcanie do takich działań i poszukiwań zarówno w sferze uogólnień, jak i doświadczeń praktycznych.

Jadwiga Kołodziejska

Rozdział I WYBRANE ELEMENTY WIEDZY O BIBLIOTECE

1. Biblioteka jako instytucja społeczna

1.2. Potocznie biblioteka kojarzy się ze zbiorem książek, który może mieścić się w mieszkaniu prywatnym bądź w jakiejś instytucji publicznej. Jest jednak zasadnicza różnica między nimi. Właściciel domowej biblioteki może gromadzić książki dla rozmaitych celów, przeważnie jednak osobistych: naukowych, samokształceniowych, bibliofilskich itp.; zbiór w domu czasowym, biurze projektowym, wyższej uczelni ma służyć określonej, większej lub mniejszej zbiorowości ludzi, ma więc on charakter społeczny. Oczywiście, właściciel zbioru prywatnego może pożyczać książki swoim przyjaciołom i tak się często dzieje, ale nie mają oni wpływu na jego zakupy. Natomiast ci, którzy korzystają ze zbiorów instytucji publicznej, mogą wpływać, jeżeli nie decydować o kierunkach gromadzenia zbiorów.

Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego informuje w haśle "biblioteka", że jest to "instytucja, która gromadzi, udostępnia księgozbiór oraz informuje o nim".¹ Instytucjonalny charakter biblioteki polega na tym, że gromadząc dokumenty - wytwory ludzkie w jednym miejscu i niezależnie od czasu i przestrzeni może zwielokrotnić ich użytkowanie oraz rozprzestrzeniać zawarte w nich treści. Zbiór gromadzony w bibliotece-instytucji tym się różni od prywatnego, że jest on przeznaczony do społecznego użytkowania. O jego zawartości i zasadach rozprzestrzeniania decyduje nie pojedynczy człowiek, ale określona grupa społeczna.

1.3. Grupą społeczną możemy nazwać rodzinę, klan, wieś, miasto, naród i państwo. W każdej, najmniejszej nawet grupie społecznej występuje jakaś organizacja, struktura, kontrola, ak-

¹ Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego. Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1976. Zob. s. 32.

ceptowana wiara i system wartości. Jest więc grupa całością opartą na więzi społecznej. Jednostka może należeć do kilku grup w zależności od roli lub ról społecznych, jakie pełni. "Zbiór ludzi - pisze Stanisław Ossowski - staje się grupą społeczną wtedy, i tylko wtedy, gdy zjawia się u nich świadomość łączności społecznej i gdy ta świadomość objawia się w ich zachowaniu".²

Biblioteka jako instytucja przyczynia się do umacniania łączności społecznej. Może ona dotyczyć rozmaitych dziedzin, takich jak wiedza o wspólnej przeszłości i dorobku kulturalnym, nauka, ideologia, religia, gospodarka itp. Potrzeba utrzymania więzi społecznej przyczyniła się do powstania bibliotek. Historia bibliotek dostarcza dowodów na to, że służyły one raz wąskim, raz szerszym grupom społecznym. Zakres ich oddziaływania związany był ze strukturą społeczną dominującą w danym okresie historycznym.

1.4. Strukturą społeczną jest - według Stanisława Ossowskiego - system stosunków nieprzeznaczonych, na które składają się: "Granice grup społecznych, ich stałość lub płynność, dystanse społeczne, styczność i izolacja grup, przechodzenie jednostek z grupy do grupy...".³

Biblioteka gromadząc dokumenty autorstwa różnych ludzi, reprezentujących różne kultury, nauki, idee, przyczynia się pośrednio do przekroczenia barier oddzielających od siebie różne grupy społeczne: wiejskie i miejskie, chłopskie i robotnicze, narodowe i globalne. Umożliwia również łagodzenie skutków wynikających z przestrzennego rozmieszczenia ludności na danym obszarze. Dotyczy to zwłaszcza podziału na wieś i miasto.

1.5. Typ biblioteki, jej architektura i wyposażenie, zakres gromadzenia zbiorów i informacji o nich, formy udostępniania, stanowią rezultat rozwoju struktury poszczególnych społeczeństw w różnych okresach historycznych. To właśnie struktura społeczna

² S.Ossowski: O osobliwościach nauk społecznych. Warszawa: Państw. Wyd. Naukowe 1982. Zob. s. 60.

³ S.Ossowski: O strukturze społecznej. Warszawa: Państw. Wyd. Naukowe 1982. Zob. s. 10.

czna, rozumiana jako zespół wzajemnie powiązanych ról i instytucji, wpływa decydująco na dostępność bibliotek. Miejsce zajmowane przez jednostkę i grupę w strukturze społecznej niejednokrotnie decydowało o możliwości korzystania z dokumentów zgromadzonych przez bibliotekę.

W średniowieczu był to przywilej wynikający z urodzenia w uprzywilejowanej grupie, sporadycznie ze zdobycia wykształcenia, które mogło zrekompensować niedostatki pochodzenia.

W czasach współczesnych przywilej nie odgrywa już głównej roli w dostępie do zasobów bibliotecznych. "W okresie powojennym - pisze Stefan Nowak - dokonały się u nas procesy ruchliwości społecznej na wielką skalę, przy wyraźnej dominacji procesów awansu nad procesami degradacji społecznej, co było możliwe dzięki przemianom struktury społeczno-gospodarczej kraju".⁴

Biblioteki wpłynęły na dynamizowanie tych struktur. Gęsto rozbudowana sieć bibliotek publicznych była pomocna nie tylko w pokonywaniu ograniczeń przestrzennych ale również w utrwalaniu zakrojonej na szeroką skalę alfabetyzacji, upowszechnianiu kultury literackiej, unifikacji języka, rozprzestrzenianiu informacji naukowej i popularyzacji wiedzy, idei filozoficznych, politycznych, społecznych itp.

1.5.1. Obecnie zakres korzystania z bibliotek zależy nie tyle od przynależności jednostki do określonej grupy społecznej, ile od funkcjonującego w niej systemu wartości, wyrażającego się między innymi w zdobywaniu wykształcenia, podnoszeniu kwalifikacji zawodowych, aspiracjach twórczych, wzorach karier, sposobach spędzania wolnego czasu itp. Dostęp do zbiorów bibliotecznych, mimo obowiązującej zasady powszechności, ograniczany jest barierami, które tworzy współcześnie ukształtowana struktura społeczna. Dotyczą one zróżnicowania w wykształceniu, rodzaju wykonywanej pracy, usytuowaniu materialnym, stopniu niezależności osobistej itp.

⁴ S.Nowak: Psychologiczne aspekty przemian struktury społecznej i ruchliwości społecznej. W: Studia Socjologiczne. Warszawa 1966, z. 2. Zob. s. 75-105.

Wśród innych barier można wymienić również troskę o ochronę najcenniejszych wydawnictw oraz obawy przed rozprzestrzenianiem się idei, które nie są oficjalnie akceptowane i które określa się jako szkodliwe. Wzbranianie innym dostępu do określonych publikacji może być praktykowane w rodzinie, w szkole, organizacji społecznej, w kraju i w skali międzynarodowej.

1.5.2. Zmiany, które zachodzą w strukturze społecznej i wyrażają się w innych niż dawniej stylach życia, wszechstronności organizacji społecznych, innym podziale pracy, w pogłębiającej się specjalizacji zawodowej, w innych sposobach inicjacji czytelniczych, w zróżnicowanym systemie zdobywania wiedzy oraz w rozprzestrzenianiu się informacji, wpływają na sposoby korzystania z bibliotek. Mogą one mieć różny charakter:

- a/ być wymuszone i wynikać na przykład z obowiązku szkolnego lub przynależności do organizacji społecznej. Biblioteka jest wtedy traktowana instrumentalnie. Ilość i jakość udostępnianych przez nią dokumentów jest określona i kontrolowana;
- b/ stanowić rezultat autentycznych potrzeb czytelniczych, także w dziedzinie informacji naukowej. Instrumentalne i autoteliczne nastawienie do biblioteki nie muszą się wykluczać, przeciwnie, mogą współwystępować. Na przykład uczeń korzysta z biblioteki szkolnej, traktując ją jako narzędzie pomocne w osiąganiu lepszych wyników w nauce, a jednocześnie wypożycza książki z biblioteki publicznej, zaspokajając swe potrzeby lekturowe nie związane z programem szkolnym.

1.6. Społeczeństwo bierze udział w kształtowaniu bibliotek, wpływając na ich typ /naukowa, publiczna, fachowa/, charakter /uniwersalna, specjalistyczna, powszechnie dostępna, prezencyjna/, strukturę organizacyjną /centralna, główna, filia/, zawartość zbiorów i źródeł informacyjnych, formy architektoniczne itp. Powołanie specjalistycznych bibliotek centralnych, takich jak Biblioteka Sejmowa /1919/, Centralna Biblioteka Wojskowa /1919/, Biblioteka Główna Urzędu Statystycznego /1918/, Biblioteka Śląska /1922/, stanowiło rezultat zmian,

jakie dokonały się w strukturze społecznej i politycznej Polski po odzyskaniu niepodległości w 1918 r.

Podobnie organizacja szkolnictwa i instytucji naukowych, powstanie wyższych specjalistycznych uczelni, takich jak Wyższa Szkoła Handlowa, Szkoła Nauk Politycznych, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Wyższa Szkoła Wojenna, zdecydowało o powstaniu bibliotek nowego, specjalistycznego typu i przełamało tym samym tradycję bibliotek o charakterze uniwersyteckich.

Oprócz rozwoju szkolnictwa wyższego duże znaczenie dla bibliotek miało również powstanie instytucji łączących prace badawcze z aktualnymi, organizacyjnymi potrzebami państwa. W 1919 r. powstał Państwowy Instytut Geologiczny, Wojskowy Instytut Geograficzny, Państwowy Instytut Meteorologiczny, zaś w 1921 r. Państwowy Instytut Farmaceutyczny, Morskie Laboratorium Rybackie na Helu oraz Państwowy Zakład Higieny.

Zmiany, jakie zachodziły w kraju, przyczyniły się nie tylko do powstania nowego typu naukowych bibliotek specjalistycznych, ale wpłynęły również na zmiany w organizacyjnej strukturze bibliotek. Dotyczyło to odmiennych zasad gromadzenia zbiorów oraz nowych form obsługi czytelników, w których niepoślednią rolę zaczęła odgrywać informacja naukowa.⁵

1.7. Biblioteka jako instytucja społeczna jest w praktyce powiązana z innymi instytucjami. Współzależności, jakie tu zachodzą, mogą mieć zarówno pozytywne, jak i negatywne skutki. Tylko biblioteki publiczne są instytucjami samodzielnymi organizacyjnie, podporządkowanymi lokalnym samorządom czy ośrodkom administracyjnym. Większość bibliotek /szkolnych, wyższych uczelni, fachowych/ stanowi integralną część swoich macierzystych instytucji. Dla wszystkich bez wyjątku bibliotek istotna jest struktura polityczna danego kraju, jego system administracyjny, sposób zarządzania /scentralizowany lub zdecentralizowany/, cele społeczne formułowane przez instytucje nadrzędne

⁵ Z.Gaca-Dąbrowska: Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej. Zarys problemów organizacyjnych i badawczych. Wrocław. Wyd. Uniw. Wrocławskiego 1983. Zob. s. 144.

/ministerstwa: kultury, oświaty, nauki, techniki itp./, partie polityczne, organizacje społeczne oraz osoby indywidualne.

1.8. Możemy wydzielić dwa kierunki rozwoju biblioteki publicznej jako instytucji społecznej: samorządny i sterowany. Pierwszy stanowi rezultat emancypowania się rozmaitych warstw społecznych /mieszczańskich, chłopskich, robotniczych/, które dążyły do stworzenia własnych wzorów kulturowych, przejmując często formy typowe dla warstw stanowiących punkty odniesienia /szlacheckich, arystokratycznych, mieszczańskich/. Te formy to: książka, korzystanie z klubowej czytelni, sięganie po literaturę zagraniczną. Drugi kierunek stanowił rezultat działania pewnej części inteligencji, zwłaszcza w drugiej połowie XIX wieku, która czuła się odpowiedzialna za upośledzenie oświatowe i kulturalne warstw chłopskich i robotniczych i usiłowała patronować ich rozwojowi kulturalnemu, tworząc między innymi biblioteki przeznaczone dla ludu. Była to z reguły opieka podporządkowana interesom klasowym patronów.⁶

1.9. Obserwacje nad kształtowaniem się kryteriów i zasad gromadzenia zbiorów w bibliotekach dostarczają wiele cennych informacji na temat funkcjonujących idei społecznych i politycznych w poszczególnych krajach. Zadania, jakie społeczność stawiała bibliotece publicznej, na przykład w USA, były skromne i zgodne z jej zasadami moralnymi i obyczajowymi. Zaznaczyło to się przede wszystkim w preferowaniu książek określanych jako pożyteczne, a więc kształcące umiejętności praktyczne oraz podbudowujące moralnie. W społecznościach protestanckich, w których głównym elementem wychowywania i wartościowania jednostki była praca, czytanie literatury pięknej traktowane było jako bezużyteczne spędzanie czasu.⁷

W Polsce w drugiej połowie XIX wieku, wobec braku własnej państwowości, literatura piękna, popularyzowana przez biblio-

⁶ S. Żółkiewski: Kultura literacka 1918-1932. Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich 1973. Zob. s. 121.

⁷ J. Kołodziejska: Biblioteki amerykańskie. Warszawa: Biblioteka Narodowa 1971.

teki ludowe, odgrywała bardzo różne role: kultywowała i pozwalała rozwijać język, podtrzymywała poczucie odrębności narodowej, popularyzowała wiedzę o historii narodu, wprowadzała czytelników chłopskich i robotniczych do uczestnictwa w kulturze narodowej i ogólnoludzkiej. Biblioteka, pośrednicząc w rozpraszaniu książki i czasopisma, umożliwiała przekroczenie bariery oddzielającej członków zamkniętych społeczności lokalnych /wiejskich/ od szerszych: miejskich, regionalnych i ogólnokrajowych. I choć najczęściej biblioteki były zakładane przez osoby i organizacje przychodzące z zewnątrz, patronackie, to jednak ich oddziaływanie dynamizowało strukturę społeczności lokalnej.

1.9.1. Zmiany, jakie dokonały się w strukturze społecznej w Polsce Ludowej, mają jeszcze ciągle dynamiczny charakter. Dynamika ta dotyczy nie tylko ilościowych zmian w ruchach migracyjnych ze wsi do miast, ale również jakościowych w zakresie sposobu i stylu życia. Główną zmianą jest przekształcanie się społeczeństwa w masowe, dynamiczne i zmienne. Cechy te dotyczą zarówno jednostki, jak i całych grup społecznych, które zmieniają swoje zainteresowania w trakcie przechodzenia przez różne cykle życiowe, ruchliwość społeczną i geograficzną.⁸

Biblioteka gromadząc i udostępniając zbiory umożliwia jednostce i grupom poznanie historii własnego narodu, jego kultury oraz historii i kultury innych narodów, odmiennych idei, światopoglądów i religii, rozmaitych, często przeciwstawnych systemów wartości i dążeń zarówno w przeszłości, jak i współcześnie. Poznanie to umożliwia jednostce i grupom przekroczenie barier lokalnych, środowiskowych, narodowych i wprowadza je do uczestnictwa w kulturze ogólnoludzkiej. Możliwość pośredniczenia w tym procesie jest główną cechą charakteryzującą bibliotekę jako instytucję społeczną.

⁸ J. Mikułowski-Pomorski: Badanie masowego komunikowania. Warszawa: Państw. Wyd. Naukowe 1980.

2. Kulturowy kontekst biblioteki

2.1. Relacje zachodzące między biblioteką a rozwojem społecznym stanowią punkt wyjścia dla rozważań nad jej funkcjonowaniem w kulturze. Wypada więc określić, jaką definicję kultury przyjmujemy. Spośród wielu wybierzemy tę, która odpowiada roli, jaką biblioteka w niej odgrywa.

2.1.1. W najszerszym ujęciu kultura to ogół wytworów i zachowań ludzkich. Pojęcie to obejmuje główne tereny ludzkiej aktywności, do której należy religia, polityka, gospodarka, sztuka, nauka, technika, wychowanie, język, obyczaje. Na kulturę składają się również sposoby myślenia, odczuwania, zachowania wewnętrznego i zewnętrznego /wyuczone w obrębie jakiejś zbiorowości ludzkiej i wspólne w jej obrębie/, których geneza nie jest na pewno dziedziczna.⁹ Poza tak szerokim, holistycznym rozumieniem kultury pozostają więc tylko biologiczne potrzeby człowieka: zaspokojenia głodu, snu i zachowania gatunku, choć oczywiście sposoby, w jakich są one realizowane i przekazywane, należą już do kultury.

"Tak szeroko pojęta kultura w globalnym antropologicznym ujęciu - pisze Antonina Kłoskowska - oznacza zespół zjawisk społeczno-kulturalnych. Genetycznie jest ona w całości społeczna, obejmuje bowiem działania przebiegające zgodnie z wzorami i modelami ukształtowanymi w społecznych kontaktach. Warunkiem jej powstania, rozwoju i transmisji jest istnienie zespołu oddziałujących na siebie ludzi".¹⁰

2.1.2. Kulturę w rozumieniu globalnym możemy sprowadzić do trzech podporządkowanych jej subkategorii, na które składają się: kultura bytu, kultura społeczna i kultura symboliczna. Na nieostrość granic między tymi kategoriami i wzajemne przenikanie swracała uwagę Antonina Kłoskowska, dając jako przykład naukę, która odnosi się częściowo do kategorii bytu, a częściowo do kultury symbolizacyjnej. Podział ten nie jest jedyny i

⁹ A. Kłoskowska: Kultura symboliczna poza sferą autoteliczności. W: *Wizje człowieka i społeczeństwa w teoriach i badaniach naukowych*. Warszawa: Państw. Wyd. Naukowe 1984.

¹⁰ A. Kłoskowska: *Socjologia kultury*. Warszawa: Państw. Wyd. Naukowe 1983. Zob. s. 237.

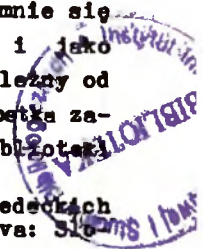
ostateczny. Istnieją możliwości tworzenia szczegółowych subkategorii kultury globalnej, np. kultury pracy, kultury czytelniczej, kultury literackiej itp. W codziennych doświadczeniach ludzi kultura jest często traktowana jako element wartościujący. Mówi się o kimś, że jest kulturalny rozumiejąc pod tym określeniem, że umie się zachować według ogólnie akceptowanych norm. W innym ujęciu przez kulturę rozumie się zespół instytucji i działań resortu kultury. Zalicza się do nich również biblioteki, ale tylko publiczne. Zarówno formalistyczny /w sensie przynależności do tego lub innego resortu/ jak i wartościujący aspekt kultury zostaną uwzględnione w naszych rozważaniach, choć nie na nich skupi się nasza uwaga.

2.2. Specyfika biblioteki jako instytucji społecznej sytuuje ją w kategorii kultury symbolicznej, co nie znaczy, że można pomijać jej znaczenie również w kulturze bytu /sfera produkcji/ i kulturze społecznej /sfera tekstów konstytucji, statutów różnych organizacji i partii politycznych itp./. W bibliotece występuje kontakt między nadawcą-dokumentem a odbiorcą-czytelnikiem. Mamy więc wytwór-dokument i działanie-czytanie. Oba o charakterze symbolicznym.

2.2.1. Symbolicznymi nazywa się przy tym czynności ludzkie o trwalszym znaczeniu, polegające na wytwarzaniu i komunikowaniu lub odbieraniu i interpretowaniu znaków właściwych. Procesem takim jest zwłaszcza mowa, wiedza, sztuka, literatura.

2.3. Podstawą społecznej organizacji, kultury i komunikacji jest język naturalny, który stanowi podstawę ludzkiego myślenia. Jako system komunikacyjny jest on podstawą rozumienia kultury. Język jest systemem znaków i symboli wokalnych, dzięki któremu członkowie grupy, tak małej jak rodzina osy tak wielkiej jak naród, są w stanie współpracować i wzajemnie się rozumieć. Język jest kształtowany przez społeczeństwo i jako twór historyczny istnieje obiektywnie i jest niezależny od jednostki. Rodząc się w określonym społeczeństwie jednostka zastaje język, który musi sobie przyswoić.¹¹ Ponieważ biblioteka

¹¹ G. Zibrítová: Bariéry v procesoch komunikovania vedeckých informácií. W: Informatika VII-VIII 1984. Bratislava: Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo, s. 7-29.

gromadzą i udostępniają dokumenty /będące graficznym zapisem mowy/, umożliwiają tym samym jednostce i grupom społecznym uczestniczenie we wspólnocie kulturalnej, w której zamyka się wspólny język, wspólne dzieje, wiedza o ludziach i świecie. "Bez wspólnego zasobu dóbr kulturalnych - pisze Paweł Rybicki - wspólnego odniesienia do niektórych przynajmniej wartości, nie może istnieć grupa społeczna i tym bardziej żadna szersza społeczność".¹² "... każda jednostka - dodaje Antonina Kłosowska - musi być wprowadzona w kulturę swego społeczeństwa, aby stać się normalnym uczestnikiem grupowego życia...".¹³

2.4. Biblioteka jako instytucja kultury pośredniczy w udostępnianiu skumulowanej w dokumentach wiedzy, ale o intensywności i kierunkach wykorzystywania zasobów bibliotecznych decydują głównie okoliczności zewnętrzne, przede wszystkim wzorce i modele kulturowe obowiązujące w danym okresie historycznym.

2.5. Żeby biblioteka mogła być instytucją pośredniczącą w komunikowaniu się ludzi, muszą być spełnione podstawowe warunki typowe dla kultury traktowanej jako całość zachowań ludzkich zgodnych z wzorami zbiorowości społecznej. Wzory takie powstają i są przyswajane w toku interakcji, we wzajemnym oddziaływaniu ludzi.

We wzorcu osobowym polskiego inteligenta w latach II Rzeczypospolitej mieściła się znajomość literatury pięknej. Polski inżynier nie mógł nie znać klasyki polskiej i obcej, nie mógł też manifestować swojej ignorancji w tej dziedzinie. Badając czytelnictwo inżynierów chemików w latach siedemdziesiątych Grażyna Strausowa stwierdziła niemal całkowitą autonomizację czytelnictwa literatury pięknej i brak powiązań z działalnością zawodową.¹⁴

¹² P. Rybicki: *Struktura społecznego świata. Studia z teorii społecznej*. Warszawa: Państw. Wyd. Naukowe 1979. Zob. s.20.

¹³ A. Kłosowska: *Kultura masowa*. Warszawa: Państw. Wyd. Naukowe 1960. Zob. s. 28.

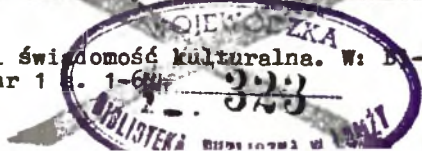
¹⁴ G. Straus: *Czytelnictwo literatury profesjonalnej*. Warszawa: Biblioteka Narodowa 1983.

Ilościowy rozwój zawodów technicznych, masowe kształcenie inżynierów, różny od przedwojennego status materialny, odmienne typy karier zawodowych i wiele innych elementów przyczyniły się do oddzielenia we wzorcu współczesnego inżyniera tzw. kultury ogólnej od sfery zawodowej, na rzecz tej ostatniej. Z obserwacji tych wynika, że nie wystarczy zgromadzić w bibliotece określony zasób dokumentów i przysposobić go do udostępniania. Sprawą ważniejszą jest, aby zawartość zbiorów bibliotecznych odpowiadała przemianom zachodzącym w masowym społeczeństwie.

2.5.1. Wzory osobowe współczesnych Polaków powstają jako wynik celów wytyczonych przez jednostki i grupy społeczne. Dotyczą one wielu spraw związanych z nauką, oświatą, gospodarką, polityką itp. Wśród nich mieści się również społeczna wiedza o narodowym dorobku kulturalnym. Wiedza, w której przekazywaniu pośredniczy biblioteka.

Porównując wyniki badań przeprowadzonych przez Elżbietę i Edwarda Wnuk-Lipińskich oraz Walerego Pisarka i Tomasza Gobana-Klasa, Witold Adamiec dowiódł, że w latach siedemdziesiątych pogłębiła się społeczna niewiedza, jeśli chodzi o narodowy dorobek kulturalny. Z uwzględnionych w badaniach kilkudziesięciu elementów kultury narodowej zaledwie 15 zasługuje na to, by je uznać za niemal powszechne w świadomości współczesnych Polaków. Do tych elementów należy pierwszomajowe święto pracy, postaci 4 wielkich twórców kultury narodowej /Chopin, Matejko, Moniuszko, Wit Stwoszc/, bojowników o wyzwolenie narodowe i społeczne /głównie M. Nowotko/, pierwszego polskiego kosmonauty i przedstawicieli współczesnej kultury masowej /głównie Maryla Rodowicz/, teksty 2 piosenek /"Wszystkie rybki" i "Wio, koniku"/, wiersz /Kto ty jesteś?/ oraz pies-bohater serialu telewizyjnego /Szarik/.¹⁵ Dzieje się tak, mimo iż zakres przenikania biblioteki do wszystkich dziedzin życia /oświaty, nauki, techniki, produkcji, medycyny itp./ jest bliski masowemu. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego, co drugi Polak korzysta z jakiejś biblioteki. Jak się jednak okazuje, powszechny dostęp do zbiorów nie jest jednoznaczny z upowszechnieniem

15 W. Adamiec: Nasza aktywność i świadomość kulturalna. W: Bibliotekarz. Warszawa R. 50 nr 1. 1-6/77

wiedzy o narodowym dorobku kulturalnym. Wypada jednak zgodzić się z Antoniną Kłoskowską, że pełne ujednoczenie kultury symbolicznej we współczesnym społeczeństwie nie jest możliwe ani nawet pożądane, że kontakty polskiego społeczeństwa z kulturą są zróżnicowane, a ich intensywność zależy od licznych uwarunkowań społecznych. Jednak cytowana przez W. Adamca nieznamość podstawowych faktów kulturowych /np. imię Urszula tylko 13,3 % respondentów kojarzyło z Kochanowską, imię Maryla 5,6 % badanych o wykształceniu średnim kojarzyło z Wereszczakówną itp./ może mieć niekorzystne konsekwencje dla zmian w strukturze społecznej /np. lekceważenie wiedzy i wykształcenia/, nie mówiąc już o wzajemnym rozumieniu się.

2.6. Biblioteka działa w zespole innych instytucji kultury, np. rodzina, szkoła, miejsce pracy. Jest ich wiele i charakteryzują się one odmiennym typem kontaktów społecznych, stanowiących ramy wymiany kulturalnej. Niektóre /np. szkoła/ mają podstawowe znaczenie dla kształtowania się nawyków korzystania z biblioteki. Antonina Kłoskowska grupuje wszystkie te instytucje w trzech układach. Pierwszy - to bezpośrednio kontakty nieformalne /rodzinne, towarzyskie, koleżeńskie, kręgi w miejscu pracy, lokalne, zawodowe i inne/, drugi - sformalizowane instytucje kulturalne, w których ma miejsce bezpośredni kontakt między osobami przekazującymi i odbierającymi treści kulturalne /szkoła, teatr, filharmonia, biblioteka, dom kultury, klub, świetlica itp./ oraz trzeci - środki masowego przekazu /prasa, radio, film, telewizja/.¹⁶

2.6.1. O społecznym zakresie korzystania z różnych instytucji kultury, zwłaszcza z drugiego i trzeciego układu, decydują procesy interpersonalne zachodzące w pierwszym układzie. Korzystanie z biblioteki może uzyskiwać akceptację w kręgach towarzyskich, a może też być traktowane jako nieszkodliwe dziwactwo. Częste kontakty z biblioteką fachową mogą wynikać z

¹⁶ A. Kłoskowska: Przewidywanie i planowanie rozwoju kulturalnego a zmienne dystansów i luk kulturalnych. W: Problemy organizacji życia kulturalnego oraz społecznej aktywności kulturalnej. Warszawa: Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury 1972. Zob. s. 182-200.

silnych motywacji i przekonania o opłacalności podnoszenia kwalifikacji fachowych, a wypożyczanie książek z biblioteki szkolnej z przeświadczenia, że warto więcej umieć. Nie bez znaczenia jest również uznanie, jakim cieszy się w społeczeństwie biblioteka jako instytucja kultury. Czy uczęszczanie do niej stanowi pozytywny wyróżnik w grupie rówieśniczej i zawodowej, czy też jest zjawiskiem obojętnym. Czy nieznanomość Urszuli Sipińskiej jest bardziej kompromitująca w towarzystwie niż Urszuli Kochanowskiej.

2.7. Ze względu na historyczną wartość gromadzonych dokumentów biblioteka naukowa jest traktowana jako instytucja przynależna do kręgu wyższej kultury, biblioteka publiczna natomiast bliższa jest kulturze masowej, a w każdym razie tak zwanemu "upowszechnianiu kultury". Podziały te, ciągle u nas żywe, w świecie tracą na znaczeniu wobec rozwijającej się współpracy bibliotek różnych typów, a zwłaszcza komputeryzacji procesów gromadzenia, opracowywania i udostępniania zbiorów. Opóźnienia w technicznym wyposażeniu bibliotek sprzyjają utrzymywaniu się podziałów na biblioteki o wyższym /naukowe/ i niższym /publiczne/ prestiżu. Podobnie dzieli się bibliotekarzy na naukowych i tych, którzy pracują w bibliotekach publicznych i traktowani są jako pracownicy aparatu upowszechniania kultury.

2.8. Niewątpliwą zasługą bibliotek publicznych jest przyczynianie się do unifikacji zainteresowań czytelniczych wśród mieszkańców miast i wsi. Przeciwdziałając narastaniu różnic kulturowych między środowiskami miejskimi i wiejskimi biblioteki stwarzają jednocześnie grunt do równego startu życiowego młodych pokoleń Polaków. Nie oznacza to, że są jednakowo popularne we wszystkich grupach i warstwach społecznych. Wyniki badań czytelnictwa robotników w Polsce i na Węgrzech wskazują, że w obu tych środowiskach niezbyt często korzysta się z biblioteki jako źródła zaopatrzenia w książki. Wśród robotników węgierskich najpopularniejszą formą jest kolportaż zakładowy /niegdyś i u nas bardzo popularny/, Polacy zaś kupują w księgarniach. Źródłem informacji o książce są w obu środowiskach

te, które wywodzą się z kręgów rodzinnych i koleżeńskich. Wyszczególnione kanały, takie jak bibliografie, zapowiedzi wydawnicze, informacje księgarskie, nie funkcjonują w tych środowiskach.¹⁷ Wniosek z tego jest taki, że wpływ biblioteki na zakres jej społecznego oddziaływania jest ograniczony. W niektórych grupach społecznych motywacje do korzystania z książki, źródeł informacji za pośrednictwem biblioteki muszą być silne na tyle, by przezwyciężyć bariery w postaci braku nawyków do czytania, niedostatków wykształcenia, niewiary w opłacalność podnoszenia kwalifikacji itp.

2.9. Głównym celem działania biblioteki jest zapewnienie dostępu do zbiorów, na tym polega jej usługowy charakter. Jest to jednak cel pośredni, umożliwiający realizację celu nadrzędnego, jakim jest uczestnictwo jednostki i grupy w kulturze. Ta zaś zależy od całego zespołu uwarunkowań organizacyjnych. Rzeczą w tym, by w działalności biblioteki problemy organizacyjne nie były wyizolowane, rządzące się własnymi, wewnętrznymi prawami rozwojowymi, ale wynikały z rzeczywistego rozpoznania i reagowania na potrzeby jednostki i grup tworzących społeczeństwo. Dotyczy to w równej mierze zasad gromadzenia zbiorów, tworzenia bibliografii, jak komputeryzacji prac bibliotecznych.

3. Komunikacyjny aspekt biblioteki

3.1. Komunikowanie jest kategorią działania społecznego, które odbywa się w określonej rzeczywistości historycznej, w określonym czasie i przestrzeni. "Porozumiewanie się z innymi ludźmi - pisze T. Goban-Klas - jest głównym środkiem przekazywania doświadczenia zbiorowego. W odróżnieniu od zwierząt człowiek bowiem nabywa umiejętności życiowych nie tylko naśladowując swych rodziców, ale przede wszystkim ich słuchając. W uzupełnieniu dziedziczenia genetycznego ludzkie istoty wytworzyły unikatowy mechanizm dziedziczenia społecznego. Dzięki niemu młode pokolenie korzysta z wiedzy wszystkich pokoleń poprzed-

¹⁷ A.R. Zieliński: Książka w domu robotnika. Warszawa: Biblioteka Narodowa 1985.

nich".¹⁸ "Komunikacja - twierdzi R. Przelaskowski - jest procesem zachodzącym przede wszystkim między ludźmi jako członkami społeczeństwa. Rozpatrując procesy komunikacji należy uwzględnić pole znaczeń, czyli system kategorii, pojęć itp. przyswojonych przez daną jednostkę, przez które ona widzi, wyróżnia i interpretuje otaczający ją świat".¹⁹

3.1.1. Ludzie porozumiewają się /komunikują/ w rozmaity sposób: za pomocą mowy, gestu, mimiki, rysunku, śpiewu, rzeźby i używają do tego różnych środków przekazu, takich jak druk, odbiornik radiowy i telewizyjny, płyta, taśma magnetofonowa, taśma magnetyczna itp. Te różne środki przekazu są organizowane przez wyspecjalizowane instytucje społeczne, które służą komunikowaniu. Instytucje te /prasa, radio, telewizja/ grupują zespoły pracowników, środki produkcyjne i dystrybucyjne właściwe dla danego środka przekazu. Na przykład telewizja składa się z zespołów redakcyjnych, osób współpracujących, pomieszczeń do nagrań, archiwum, biblioteki, komitetów zarządzających itp.

3.1.2. Wszystkie środki komunikowania można podzielić na takie, które służą komunikowaniu bezpośredniemu /międzyosobniczemu/ i pośredniemu /środki komunikowania masowego/. Środki komunikowania mogą mieć charakter nietrwały - bezpośredni /mowa, gest, taniec/, nietrwały - pośredni /telefon, telegraf, radio, telewizja/ oraz trwałe - pośredni /pisma w różnej postaci, fotografia/. Podział ten nie jest sztywny, bowiem dzięki magnetofonom, magnetowidom i przystawkom telewizyjnym odbiorca może utrwalić nietrwały przekaz pośredni.²⁰

3.2. Pismo w odróżnieniu od mowy jest pośrednim i trwałym środkiem komunikowania. Nie trzeba zetknąć się osobiście z autorem książki, by poznać to co chciał w niej przekazać. Wśród różnego typu dokumentów, które gromadzi współczesna biblioteka,

¹⁸ T. Goban-Klas: Komunikowanie masowe. Zarys problematyki socjologicznej. Kraków: Ośrodek Badań Prasoznawczych 1978. Zob. s. 67.

¹⁹ R. Przelaskowski: Problemy informacji naukowej. Warszawa: Polska Akademia Nauk, Ośrodek Informacji Naukowej 1979. Zob. s. 131.

²⁰ A. Kłoskowska: Socjologia kultury. Warszawa: Państw. Wyd. Naukowe 1983. Zob. s. 317-321.

te które są utrwalone w postaci graficznej, stanowią większość. Do czasów szerokiego upowszechnienia się środków masowego komunikowania /prasy, radia i telewizji/ książka stanowiła główny środek komunikowania w nauce, ideologii, polityce oraz wielu dziedzinach życia społecznego. Biblioteka jako instytucja pośrednicząca w tej komunikacji przyciągała i skupiała jednostki i grupy zainteresowane badaniami naukowymi, upowszechnianiem wiedzy i oświaty, miłośników literatury, bibliofilów. Komunikacyjna rola biblioteki nie kończyła się na udostępnianiu dokumentów, ale obejmowała całą sferę bezpośrednich kontaktów między użytkownikami i czytelnikami a bibliotekarzem oraz wewnątrz grup, które wokół niej się skupiały. Nawet w tych bibliotekach, w których procesy informacyjne zostały skomputeryzowane, kontakty personalne między bibliotekarzem a użytkownikiem zostały w dużym stopniu zachowane. Biblioteka bardziej niż pokrewne jej instytucje drugiego układu kultury uczestniczy całościowo w procesie komunikowania. Na jej terenie spotyka się twarzą w twarz pracownik nauki i bibliograf, pracownik informacji naukowej i inżynier, autor poczytnej książki i jej czytelnicy. Odczyty, prelekcje, wieczory bajek, wystawy, konkursy, koncerty, wieczory poezji, wyświetlanie filmów i przezroczny, nauka języków obcych, uniwersytety robotnicze i wiele innych form składają się na bogaty repertuar komunikacyjny zachodzący w obszarze jej działania. Wszystkie te formy, o ile tylko wynikają z autentycznych dążeń społecznych, wzbogacają osobowość jednostek i przyczyniają się do tworzenia więzi środowiskowych.

3.3. Człowiek uczestniczy w procesie komunikacyjnym wraz ze swoimi psychofizycznymi i społecznymi właściwościami. Decydują one o jego umiejętności odbierania informacji, jej selekcjonowania i wybierania odpowiedniego środka przekazu. Właściwości osobnicze człowieka sprzyjają powstawaniu licznych barier, które utrudniają percepcję informacji. Zdolności do zapamiętywania i kojarzenia łączą się często z niechęcią do korzystania z nowych środków przekazu informacji /np. sporządzonej w postaci mikrofisy/ i oporami środowiskowymi /np. sła-

by uczeń, w którego domu rodzinnym wiedza nie jest ce-
niona/.²¹

3.3.1. Oprócz osobniczych głównymi barierami w komunikacji społecznej są: czas, przestrzeń, język, ideologie, religie, terminologie, ekonomika. Mimo wzrastającego udziału środków komunikowania masowego przepływ informacji z trudnością pokonuje granice państw, różnice ideologiczne i polityczne oraz ekonomiczne, językowe.²² Wszystkie te ograniczenia dadzą się odnieść również do bibliotek i mają duży wpływ na ich organizację i efektywność działania. Gromadząc dokumenty w postaci zapisów graficznych biblioteki natrafiają na dodatkowe, specyficzne dla nich bariery, jakimi są: wzrastająca produkcja wydawnicza, trudności w jej selekcjonowaniu /jakość produkcji/, coraz większe ilości źródeł informacyjnych, różnorodność opisów bibliograficzno-katalogowych oraz materialnych postaci katalogów, niejednolite regulaminy korzystania z usług bibliotecznych w obrębie poszczególnych krajów i w skali międzynarodowej, biurokracja w dużych bibliotekach itp.

3.4. Komunikowanie nie jest jednoznaczne z pozytywnym odbiorem informacji w nim zawartych. Odbiorca może przyjąć wiadomości zakodowane w dokumencie, który biblioteka oferuje, może je odrzucić lub przyjąć tylko niektóre elementy. Nawet najbardziej przekonująco napisana książka, broszura lub artykuł w czasopiśmie może być w całości odrzucony. Dotyczy to w równej mierze komunikatów literackich jak i naukowych. Biblioteka jako instytucja pośrednicząca w ich udostępnianiu nie ma wpływu na pozytywną recepcję. Oczywiście bibliotekarz może przekonać czytelnika, że warto je przeczytać ale skutek takiej lektury, jeżeli do niej dojdzie, może być odwrotny od zamierzonego. W przypadku biblioteki naukowej lub ośrodka INTE osobą decydującą o wyborze dokumentu jest uczyony lub specjalista. Oni

²¹ G. Žibřitová: Bariéry v procesoch vymeny informácii. W: Informatika V-VI. 1983 Bratislava: Slovenske Pedagogicke Nakladatel'stvo. Zob. s. 11-21.

²² R.S. Gilarewski: Informacja naukowa i bibliotekoznawstwo. Tendencje rozwoju i nauczania. Warszawa: Polska Akademia Nauk, Ośrodek Informacji Naukowej 1976.

głównie decydują o jego przydatności i wartości a bibliotekarz czy pracownik informacji naukowej musi to żądanie spełnić. Czytelnik biblioteki publicznej jest często w gorszej sytuacji: jego potrzeby nie zawsze są respektowane, ponieważ regulują je możliwości materialne biblioteki oraz zabiegi wychowawcze i propagandowe. Wyposażenie techniczne bibliotek, zwłaszcza komputeryzacja procesów informacyjnych zacierają te różnice, niemniej funkcjonują one dość powszechnie w świadomości bibliotekarzy i administracji bibliotecznej. W podjętej przez J. Ratajewskiego próbie potraktowania biblioteki w aspekcie komunikacyjnym jej wpływ na społeczeństwo został określony jako oczywisty z pominięciem faktu, że jest ona jego tworem.²³

3.5. Każda forma komunikacji ludzkiej ma charakter społeczny. Podstawę stanowi język naturalny. Jest on podstawą społecznej organizacji, kultury i komunikacji. On nadaje ramy wszelkiej działalności ludzkiej. Biblioteka, będąc częścią całego systemu komunikacyjnego, jest zależna od języka, za pośrednictwem którego ludzie komunikują się między sobą. Jeżeli ma pełnić rolę komunikacyjną, musi gromadzić dokumenty w języku zrozumiałym dla użytkowników. Dotyczy to nie tylko języka, którym się dana społeczność posługuje, lecz także języków obcych dominujących np. w komunikacji naukowej oraz wszelkiego typu kodów.

3.5.1. Komunikowanie składa się zawsze z 4 elementów: nadawcy, odbiorcy, wiadomości i środka przekazu. W bibliotece najczęstszym elementem nadającym jest dokument, który zawiera wiadomość odbieraną za pośrednictwem biblioteki przez czytelnika lub użytkownika. Wiadomość ta może być wyrażona nie tylko w postaci języka zakodowanego graficznie ale również w postaci wzoru matematycznego lub chemicznego, nagrania płytowego, zapisu nutowego, rysunku kartograficznego itp.

3.5.2. Każda wiadomość dociera do odbiorcy w formie komunikatu. Komunikat jest samoistnym obiektem fizycznym /tekst

²³ J. Ratajewski: Biblioteki naukowe i fachowe oraz ośrodki informacji naukowo-technicznej w komunikacji społecznej. Katowice: Uniw. Śląski 1982. Zob. s. 33-34.

pisany, modulowana fala elektromagnetyczna/, zaś wiadomość to relacja między nadawcą i odbiorcą. Ogólną właściwością komunikatów wyrażających wiadomości jest posiadanie pewnej ilości informacji. W takim ujęciu bibliotekę możemy traktować jako specyficzną instytucję kultury, w której zachodzi współzależność między dokumentami w postaci zapisów graficznych lub innych a jednostką i zbiorowościami; , wynikiem tej współzależności jest proces komunikacji. W związku z tym biblioteka jawi się nam nie tylko jako budynek wraz z całym wyposażeniem materialnym, ale jako twór społeczny, jako instrument działania komunikacji, dzięki któremu realizuje się kultura.

3.6. Biblioteka gromadząc dokumenty porządkuje je, czyni wielokrotnie dostępnymi i w ten sposób umożliwia jednostce i grupom współpracę i wchodzenie w interakcję niezależnie od czasu i przestrzeni. Może też łagodzić skutki barier językowych, ilościowych, terminologicznych dokonując przekładów, selekcjonując, porządkując nazewnictwo.

3.6.1. Działalność biblioteki kojarzy się głównie z gromadzeniem dokumentów tekstowych: rękopisów, książek, broszur, publikacji ciągłych, dokumentów życia społecznego. Niektóre biblioteki gromadzą ponadto dokumenty nutowe; kartograficzne: mapy, plany; ikonograficzne: reprodukcje, oryginalne dzieła sztuki. W mniejszym stopniu kojarzą się zbiory biblioteczne z dokumentami audiowizualnymi: płytami, kasetami, wideokasetami, przezroczami, filmami. W ostatnich latach pojawiła się nowa forma zapisu tekstu w postaci wydawnictwa elektronicznego. W nauce i technice forma ta zyskuje sobie coraz większą popularność. Wydawnictwa elektroniczne mogą być przekazywane komputerowo bez pośrednictwa poligrafii, choć istnieją możliwości sporządzania wydruków na papierze, pod warunkiem podłączenia do komputera drukarki. Organizowanie bazy takich tekstów może równie dobrze odbywać się poza biblioteką. Do udostępniania wystarczy wtedy telefon lub telewizja. Dzięki tym nowym środkom komunikacji mogą już w niedalekiej przyszłości powstać zupełnie odmienne od dzisiejszych warunki, do których biblioteki będą się musiały przystosować. Jeżeli ten kierunek gromadzenia

i przekazywania informacji się rozwinie, zawartość zbiorów wielu bibliotek może okazać się uboga i przypadkowa, nie zaspokajająca potrzeb użytkowników.²⁴

3.6.2. Oprócz dokumentów oryginalnych biblioteki gromadzą w coraz szerszym zakresie dokumenty wtórne: odbitki kserograficzne, fotokopie, mikroformy /mikrofilmy, mikrofisz/, wydruki komputerowe itp. Wszystkie one służą nie tylko zachowaniu treści kultury, ale odgrywają ważną rolę w jej współczesnym i przyszłym przekazywaniu. Wszystkie też zwiększają możliwości rozprzestrzeniania dokumentów wchodzących w skład zbiorów bibliotecznych.

3.7. Każdy dokument, który wchodzi do zbiorów bibliotecznych, musi być zidentyfikowany, czyli opisany, i dopiero wtedy ma szansę wejść w obieg komunikacyjny. Praktyka bibliotekarska nakazuje katalogować je i klasyfikować według określonych przepisów. Oczywiście, samo opisywanie stwarza jedynie warunki, ale nie przesądza o wejściu w obieg komunikacyjny. Decydujące znaczenie ma polityka udostępniania oraz gotowość odbiorcy, który zechce ze zbiorów skorzystać, jego kwalifikacje, np. znajomość problematyki zawartej w dokumencie, języka lub kodu, w którym jest on wyrażony.

3.7.1. Biblioteki gromadzą dokumenty, które z biegiem czasu zostały wyłączone z obiegu komunikacyjnego, utraciły wartość informacyjną lub stały się zabytkami. Kazania świętokrzyskie funkcjonują dziś w kulturze inaczej niż wtedy, gdy zostały spisane do celów praktycznych. W bibliotece są one raczej oglądane jako historyczny zabytek, niż użytkowane. Wiedza o nich przenika do społeczeństwa drogą pośrednią poprzez podręczniki i opracowania monograficzne. Wniosek z tego jest taki, że gromadząc materiały dokumentujące różne aspekty życia społecznego bibliotekarz nie jest w stanie przewidzieć ich komunikacyjnego znaczenia w bliższej i dalszej przyszłości. Nigdy nie wiadomo, w którym momencie historycznym zgromadzone przez

²⁴ A. Wysocki: Sieci informacyjne i biblioteczne w świetle obrad 48 konferencji IFLA. W: APID. Warszawa 1983 nr 1 s. 9-13.

bibliotekę dokumenty wejść w obieg społeczny i jakie będą miały znaczenie w procesie komunikowania się ludzi np. w nauce. Oczywiście znakomita większość dokumentów pozostanie zapomniana i jest to zjawisko normalne. Proces przyswajania wiedzy za pośrednictwem biblioteki jest niezmiennie indywidualny. Zmienia się aparat pomocniczy, doskonała narzędzia, ale - jak pisze Anna Pawełczyńska - "Człowiek analizuje i systematyzuje przede wszystkim taką sferę zjawisk, które mają być domeną jego osobistego działania. Ma jakby nakierowany reflektor i mikroskop na fragment świata, a przy coraz większej specjalizacji fragmenty te stają się coraz bardziej wycinkowe, coraz mniej podobne do istniejących w przyrodzie całości".²⁵

Ilustracją tego stwierdzenia jest zakres wykorzystywania zasobów bibliotecznych. Ambicją bibliotek, przede wszystkim uniwersalnych, jest gromadzenie możliwie największej części produkcji wydawniczej w różnej postaci /oryginalnej i zreprodukowanej/. Obserwacje /badań w tej dziedzinie wykonano niewiele/ wskazują, że tylko część zasobów jest w obiegu komunikacyjnym i to niewielka. W związku z tym mówi się o ustaleniu optymalnej wielkości zbiorów biblioteki, które obejmowałyby zarówno tytuły książek, jak i czasopism. Wiadomo, że wybory czytelnicze skupiają się wokół określonej liczby tytułów. Wejście w obieg tego lub innego dokumentu ma swoje liczne uwarunkowania, które oczywiście tkwią w bibliotece, ale w dużej mierze w jej społecznym otoczeniu.

3.8. Komunikowanie za pośrednictwem biblioteki jest tylko pewnym etapem na drodze realizacji nadrzędnych celów, jakie wytacza społeczeństwo. Cele te mogą być rozmaite, a nawet przeciwstawne. Z jednej strony chodzi o zapewnienie jednostce i grupom powszechnego dostępu do dokumentów, z drugiej o jego zablokowanie. Historia bibliotek i czytelnictwa dostarcza wielu dowodów na to, że upowszechnianie pewnych dokumentów może być dla różnych grup społecznych niewygodne.²⁶ Starają się one

²⁵ A. Pawełczyńska: Czas i przestrzeń a formy poznania świata. W: Wzrost człowieka i społeczeństwa w teoriach i badaniach naukowych. Warszawa: Państw. Wyd. Naukowe 1984. Zob. s. 289.

²⁶ J. Kołodziejska: Biblioteki amerykańskie. Warszawa: Biblioteka Narodowa 1971; J. Wróblewski: Biblioteki polskie na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1881-1939. Olsztyn: Pojezierze 1968.

różnymi sposobami i z rozmaitych powodów ograniczyć lub nie dopuścić do ich obiegu. Nie zawsze jest to uwieńczzone powodzeniem i najczęściej rodzi próby przełamania ograniczeń ze strony zainteresowanych, którzy chcieliby uzyskać dostęp do prohibitorów. Biblioteki były i są areną, na której ścierają się te przeciwstawne sobie dążenia: ideologiczne, polityczne, światopoglądowe, religijne itp. Stąd między innymi na forum międzynarodowym postuluje się wprowadzenie prawa o powszechnej dostępności do publikacji, zarówno dla jednostki, jak i grup społecznych.

3.8.1. W odniesieniu do własnych zasobów biblioteka może samorzutnie ujawniać ich zawartość, na przykład opisując nieznanne dokumenty lub całe ich zespoły. Może też pod naciskiem instytucji zewnętrznych np. cenzury /instytucjonalnej lub społecznej/ ograniczyć lub wręcz uniemożliwić dostęp do nich. Powszechne są, na przykład, praktyki ofiarodawców różnych dokumentów /rękopisów, maszynopisów/, którzy zastrzegają sobie prawo do ich udostępniania po upływie określonego czasu. Znane są również pod różnymi szerokościami geograficznymi tzw. prohibitory, obejmujące dokumenty, do których dostęp jest zakazany przez pojedyncze osoby /władca/, instytucje czy grupy społeczne. Nierzadkie są również przypadki, kiedy sami bibliotekarze przejmują na siebie funkcje cenzorskie nie wypożyczając dokumentów, które według ich oceny są szkodliwe /wydawnictwa pornograficzne, detektywistyczne, sensacyjne itp./.

3.8.2. Rozwój oświaty i poligrafii w drugiej połowie XIX wieku przyczynił się do demokratyzowania dostępu do materiałów drukowanych /książek i czasopism/. Dzięki potanieniu kosztów produkcji stały się one dostępne dla szerokich kręgów społecznych. Tania książka i czasopismo wpłynęły również na zmiany w gromadzeniu zbiorów bibliotecznych i przyczyniły się do powstania i rozwoju nowego typu biblioteki: biblioteki oświatowej. Ale i w bibliotekach naukowych funkcje archiwizujące przeginęły się w kierunku udostępniania, a w związku z tym odpowiedniego doboru i selekcji zbiorów.

3.9. Widzenie biblioteki jako instytucji pośredniczącej w komunikacji przyszło wraz ze zmianami w organizacji nauki, a zwłaszcza szkolnictwa, i znalazło odbicie nie tylko w rozwoju informacji naukowej, lecz w takich dziedzinach, jak architektura biblioteczna, budowa katalogów, organizacja zbiorów, czytelnicy /np. według przedmiotowego podziału piśmiennictwa/, zasady udostępniania. Wzrost liczby uczniów i studentów, który po II wojnie światowej przybrał rozmiary masowe, przyczynił się do zmian w wewnętrznej organizacji bibliotek. Upowszechnił się wolny dostęp do całych /z wyjątkiem zbiorów specjalnych/ zbiorów biblioteki, rozbudowie uległy księgozbiory podręczne, wiele prac bibliotecznych skomputeryzowano.

3.9.1. W przystosowaniu wewnętrznej organizacji biblioteki do masowego wykorzystywania dokumentów dużą rolę odegrała znajomość potrzeby zainteresowań i kwalifikacji indywidualnych i grupowych czytelników i użytkowników. Dzięki temu biblioteka prócz udostępniania mogła poszerzyć zakres swoich usług. Zasadniczym przełomem było opracowanie informacji faktograficznej, czyli wniknięcie w treść dokumentu, wykorzystanie materiałów audiowizualnych, organizowanie usług informacyjnych dla środowiska itp.

3.9.2. Kontakt nadawcy /bibliotekarza/ z odbiorcą /użytkownikiem i czytelnikiem/ jest centralnym problemem w działaniu biblioteki. Kontakt ten jest jednak uwarunkowany z jednej strony złożonością struktury społecznej /między innymi poziomem oświaty, dominującym systemem wartości, motywacjami jednostek i całych grup/, z drugiej strony zaś okolicznościami natury organizacyjnej i technicznej. Inaczej kształtuje się on przy zamkniętym dostępie do zbiorów, inaczej przy wolnym, a zupełnie odmiennie w warunkach skomputeryzowanego systemu udostępniania zbiorów i informacji o ich zawartości.

4. Informacyjna rola biblioteki

4.1. Informacja obejmuje wszystkie dziedziny życia ludzkiego, toteż określana bywa jako informacja społeczna. Podział

pracy i względy praktyczne sprzyjają dzieleniu informacji naukowej, technicznej, oświatowej, politycznej, handlowej itp. Według J. Ratajewskiego potrzeby informacyjne dzielą się na obiektywne, tzn. takie, które powstają w toku ogólnego rozwoju społecznego, oraz subiektywne, które są odczuwane i wyrażane przez jednostki i grupy społeczne. I jedne i drugie wpływają na poziom kultury informacyjnej w społeczeństwie, zakres jej rozprzestrzeniania i narzędzia, którymi się ona posługuje. Stopień integracji między obiektywnymi i subiektywnymi potrzebami decyduje o efektywności rozprzestrzeniania informacji.²⁷

4.2. Informacja stanowi integralną część komunikacji społecznej. Może być traktowana szeroko, może też dotyczyć określonej dziedziny, jaką jest nauka. Mamy wtedy do czynienia z informacją naukową. W szerszym rozumieniu przedmiotem informacji jest wiedza wytworzona przez liczne pokolenia w długim okresie historycznym. W porównaniu z nauką wiedza jest pojęciem znacznie pojemniejszym. Obejmuje ona bowiem również doświadczenia praktyczne jednostek i zbiorowości. Przystawanie wiedzy jest niezmiennie procesem indywidualnym i umiejscowionym w czasie. Zgromadzoną wiedzę dysponuje społeczeństwo. Między innymi przechowuje ją w bibliotekach. Wiedza wpływa na społeczeństwo, a ono kumuluje wiedzę. Wiedza jest procesem, informacja może dotyczyć izolowanego faktu. Wiedza jest sumą tego, co jest znane. Na przykład w świetle ustaleń naukowych może być prawdziwa lub fałszywa.

4.2.1. Indywidualne i społeczne przystawanie i przetwarzanie wiedzy odbywa się między innymi w obszarze działania biblioteki. Toteż bibliotekarz powinien rozumieć naturę wiedzy i wiedzieć, jakie ma znaczenie w tych kręgach społecznych, które biblioteka obsługuje. Bibliotekarz musi być świadomy, że wiedza jest indywidualnym lub społecznym wyobrażeniem świata, że powstaje w wyniku: przekazu ustnego, czytelniczego, doświadczenia praktycznego.

²⁷ J. Ratajewski: Biblioteki naukowe i fachowe oraz ośrodki informacji naukowo-technicznej w komunikacji społecznej. Op. cit. Zob. s. 76.

4.3. Informacja naukowa wyodrębniła się z informacji społecznej w wyniku roli, jaką nauka spełnia we współczesnym rozwoju społecznym i jest jej częścią, która powstaje w wyniku poznania osiągniętego, a co najmniej sprawdzonego metodami naukowymi, zgodnie z zasadami myślenia naukowego, na danym szczeblu rozwoju nauki.²⁸

4.3.1. Według Słownika terminologicznego informacji naukowej, informacja naukowa jest to: 1. informacja o osiągnięciach nauki; 2. informacja przeznaczona dla pracowników nauki; 3. informacja opracowana metodą naukową; 4. dziedzina wiedzy obejmująca całokształt zagadnień teoretycznych i praktycznych związanych z działalnością informacyjną.²⁹

4.3.2. Rozprzestrzenianie informacji naukowej odbywa się za pośrednictwem różnych kanałów komunikowania: formalnych i nieformalnych. Ugruntowaną tradycję ma wśród nich biblioteka. Przy postępującej specjalizacji nauki i cząstkowej wiedzy o społeczeństwie, dzięki swojej organizacji zbiorów i systemom ich udostępniania, może ona przyczynić się do integracji wielu dyscyplin naukowych i praktycznych dziedzin życia. Jest to możliwe, ponieważ system klasyfikacji dokumentów gromadzonych w bibliotekach powstaje w następstwie zmian zachodzących w nauce. Nieprzypadkowo system klasyfikacji dziesiętnej został opracowany po rewolucji, jakiej Darwin dokonał w naukach przyrodniczych. W klasyfikacji i organizacji zbiorów bibliotecznych znajdują odbicie wzory organizacji nauki, jak również próby tworzenia języków informacyjnych. W takim ujęciu klasyfikacja dokumentów jest ekspresyjnym wyrazem komunikacji.³⁰

4.3.3. "Fakt utrwalenia informacji - pisze Anna Sitarska - zawarty w komunikacie, powiązanie jej z nośnikiem materialnym umożliwią funkcjonowanie tej informacji w oderwaniu od pierwotnego nadawcy, zwiększa operatywność i zasięg jej odbioru,

²⁸ W. Przelaskowski: Problemy informacji naukowej. Op. cit. Zob. s. 35, 36.

²⁹ Słownik terminologiczny informacji naukowej. Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich 1979. Zob. s. 54.

³⁰ J.H. Shera: Sociological foundations of Librarianship. Londoń: Asia Publishing House 1970. Zob. s. 93.

w sumie sprawia, że dokumenty tworzą w rzeczywistości układ stosunkowo niezależny w procesach komunikacji społecznej. Układ ten rządzi się własnymi prawami, nie zawsze przewidywanymi przez pierwotnych nadawców informacji dokumentalnej, nie zawsze powstającymi w zgodzie z ich intencjami komunikacyjnymi..."³¹ Stwierdzenie, że biblioteka istnieje dzięki temu, że istnieją dokumenty, jest słuszne. Historia czytelnictwa dostarcza wielu przykładów świadczących, że obieg dokumentów w społeczeństwie funkcjonował również bez udziału biblioteki: chociażby wydawnictwa konspiracyjne w okresie II wojny światowej.

4.4. Biblioteka została stworzona przez ludzi i stanowi rezultat postępu dokonującego się w komunikacji społecznej. Zmieniające się potrzeby w zakresie informacji przyczyniły się do zmiany działalności biblioteki: od zgromadzenia dokumentów pierwotnych, jednostkowych do rozprzestrzenienia dokumentów wtórnych, pochodnych. Podejmowane działania w tym zakresie stanowiły między innymi wynik doświadczeń historycznych oraz przeświadczenia, że głównym nośnikiem informacji naukowej jest jednak komunikat zapisany graficznie.

4.4.1. Potrzeba uwielokrotnienia dokumentów i ich rozprzestrzenienia doprowadziła do powstania urządzeń technicznych, umożliwiających odbiór zawartych w dokumentach treści za pośrednictwem innych nośników niż tradycyjna forma książki-kodeksu. Zwracał na to uwagę amerykański bibliotekoznawca Louis Shores, proponując znacznie szersze, bardziej uniwersalne traktowanie książki w komunikacji społecznej. Zwolennik generatywnej metody nauczania /stąd Generic Book/, postulował kierunek kształcenia poprzez bibliotekę /the Library College/, która integrowałaby wszystkie elementy otaczające uczącego się: środowisko rodzinne, lokalne, środki masowego przekazu, materiały drukowane i audiowizualne.³² Wyraża się w tym próba zintegrowa-

³¹ A. Sitarska: Strukturalne i funkcjonalne odrębności uniwersalnych i specjalistycznych systemów bibliotecznych. Warszawa 1982. Maszynopis.

³² L. Shores: The Generic Book. Oklahoma: The Library - College Associates 1977.

nia wszystkich kanałów komunikacyjnych i wykorzystania ich w procesie dydaktycznym.

4.4.2. Integralne traktowanie coraz to nowych nośników informacji jest sprawą podstawową. W swoim historycznym rozwoju biblioteki gromadziły różne formy zapisów graficznych, od glinianych tabliczek poczynając, zwojów papirusowych i kodeksów pergaminowych do mikrofilmów, mikrofisz i taśm magnetycznych.

Współczesna technika stwarza jedyną możliwość udostępniania bezcennych zabytków bibliotecznych szerszym kręgom użytkowników. Rewolucjonizując możliwości rozprzestrzeniania dokumentów przyspiesza demokratyzację oświaty i nauki. Nie jest to jednak proces automatyczny. Nieporównanie większe możliwości uczenia się i studiowania wcale nie muszą przebiegać analogicznie do czasów, w których szkoła i kształcenie miały elitarny charakter. Dla wielu tekstów literackich, politycznych, ekonomicznych, historycznych wejście w obieg komunikacyjny staje się możliwe jedynie dzięki innym nośnikom niż tradycyjna książka-kodeks. Społecznej wymowy i znaczenia tych tekstów nie musi wspierać renomowana oficyna wydawnicza i wykwintna szata edytorska. Współczesna materialna postać książki kształtuje się bowiem rozmaicie, zgodnie z przemianami zachodzącymi w kulturze i odpowiednio do potrzeb artykułowanych przez jednostki i grupy. Bez rozumienia tych procesów, przyszły historyk bibliotek nie wyjaśni obecności w jej zbiorach określonych dokumentów, niezależnie od ich materialnej postaci. Współcześnie książka w swej zróżnicowanej postaci przestaje się różnić od innych kategorii dokumentów graficznych i słuchowych, albo też z nimi współwystępuje, np. wydawnictwa do nauki języka obcego, w których tekst pisany łączy się z nagraniem płytowym.

4.5. Po II wojnie światowej nauka stała się dziedziną warunkującą rozwój przemysłu, handlu, usług. To rozprzestrzenianie się nauki i przenikanie do wszystkich dziedzin życia społecznego przyczyniło się do wzrostu zapotrzebowania na informację i znalazło wyraz w powoływaniu odrębnych ośrodków informacji naukowej i technicznej oraz w technicznym wyposażeniu bibliotek i zastosowaniu w ich pracy komputerów.

Rozwojowi informacji naukowej towarzyszyły również aspekty ekonomiczne "... trzeba sobie uświadomić - pisze Juliusz L. Kulikowski - że wiele renomowanych centrów informacji naukowej za granicą to po prostu dobrze prosperujące firmy, dostarczające rzetelnie opracowaną informację za rzetelną zapłatę. Konsekwentne wprowadzenie podobnej zasady w krajach socjalistycznych nie wchodzi w rachubę, gdyż oznaczałoby to także podważenie społecznej roli służb naukowo-informacyjnych /tak silnie skcentowanej m.in. w założeniach systemu SINTO/"³³

Konstatację tę można uzupełnić stwierdzeniem, że w krajach gospodarczo rozwiniętych informacja naukowa stała się już jedną z gałęzi przemysłowych. Adnotowany katalog systemów informacyjnych, funkcjonujących w ramach Wspólnoty Europejskiej, wymienia już ich kilkadziesiąt.³⁴ Korzystanie z tych licznych baz danych zależy jednak od odpowiednich środków finansowych, których w naszym kraju brakuje.

4.6. Powstanie nowych specjalności naukowych i zawodowych /dokumentalista, pracownik informacji naukowej/, upowszechnienie nowej terminologii, powstanie nowych organizacji krajowych i międzynarodowych skupiających przedstawicieli tej dziedziny przyczyniło się do wyodrębnienia nowej dyscypliny: nauki o informacji.³⁵ Ośrodek informacji naukowej i technicznej łączy z biblioteką jedna płaszczyzna, mianowicie posługiwanie się dokumentem utrwalonym w różnych postaciach.

4.6.1. Do podstawowych zadań ośrodków informacji należy umożliwienie komunikowania za pośrednictwem dokumentu, bądź to oryginalnego, bądź w postaci zreprodukowanej. Podstawą zaś ich funkcjonowania są cztery główne działania: a/ analiza dokumentów i ich identyfikowanie, b/ gromadzenie, c/ opracowanie, d/ dystrybucja. Wszystkie te zabiegi mają na celu umożliwienie

³³ J.L. Kulikowski: Przyszłość informacji naukowej na tle społeczno-gospodarczej sytuacji kraju. W: APID. Warszawa 1983 nr 1 s. 3-9.

³⁴ J. Burkett: Library and Information Networks in Western Europe. London: Aslib. 1983.

³⁵ B.C. Vickery: Academic Research in Library and Information Studies. W: Journal of Librarianship. London 1975 no 3 s. 153-160.

porozumiewania się ludziom korzystającym z dokumentów, niezależnie od ich formy /druk, taśmy magnetyczne, mikrofisz/.

4.7. W tradycyjnie opisywanych pierwotnych źródłach informacji wystarczały dokładne bibliografie. W nowym systemie konieczna stała się analiza ich treści pod kątem specjalnych potrzeb użytkowników. W USA i Wielkiej Brytanii integracja bibliotekarstwa i informacji dokonała się głównie dzięki inicjatywie środowisk naukowych, żywo zainteresowanych dostępem do wzrastającej produkcji wydawniczej literatury naukowej i fachowej. Potrzeby tych środowisk zmusiły biblioteki do rozbudowy usług informacyjnych. Stopień otwartości i gotowości bibliotek do poszerzenia zakresu i rodzaju usług informacyjnych przyspieszył integrowanie się tradycyjnych usług bibliotek w zakresie udostępniania zbiorów z nowymi postaciami informacji o zawartych w nich treściach. Ilustracją tych zmian w krajach wysoko rozwiniętych jest praca pod znamienym tytułem Służba biblioteczno-informacyjna³⁶, w której usługi biblioteczne i informacyjne potraktowano jako jednolitą formę komunikacyjną, mieszczącą się w ramach wspólnej organizacji. Proponowany przez autorów książki system biblioteczno-informacyjny wywodzi się z programu, który powstał podczas Międzynarodowej Konferencji Przedstawicieli Rządów na Temat Planowania Krajowych Infrastruktur w Dziedzinie Dokumentacji, Bibliotek i Archiwów. Konferencja ta, zorganizowana w 1974 r. przez UNESCO w Paryżu, miała duże znaczenie w upowszechnieniu poglądu, iż dostęp do informacji powinien być traktowany na równi z dostępem do oświaty. Będzie o tym mowa w dalszej części pracy. System biblioteczno-informacyjny autorzy wspomnianej książki potraktowali jako integralną część systemu społecznego, ekonomicznego i kulturalnego w poszczególnych krajach, odwołując się często do uwarunkowań historycznych. Współczesną organizację bibliotek potraktowali łącznie z systemem informacji, przyjmując dla tak pojmowanej struktury określenie służby biblioteczno-informacyjnej /Library and Information Services - LIS/, konsekwentnie stosowane w całej pracy.

³⁶ C.V. Penna, D.J. Foskett, P.H. Sewell: National Library and Information Services. London: Butterworths 1977.

4.7.1. Integrowanie systemu bibliotecznego i informacyjnego wymaga od bibliotekarzy umiejętności zarządzania nimi, posługiwania się statystyką, sporządzania analizy kosztów związanych z mechanizacją i komputeryzacją procesów bibliotecznych, organizacji i podziału pracy w każdej bibliotece. Opracowywanie programów takich systemów jest uwarunkowane poziomem cywilizacyjnym każdego kraju, zwłaszcza stopniem rozwoju szeroko pojętych usług /transportowych, handlowych, pocztowych, telefonicznych i teleksowych, bankowych i innych/. Sprawność całej sfery usług zależy między innymi od poziomu oświaty całego społeczeństwa.

4.7.2. Oświata sprzyja upowszechnianiu się zainteresowań kulturalnych, a te warunkują rzeczywisty postęp we wszystkich dziedzinach życia społecznego. Pomijanie lub lekceważenie tych zależności przy przenoszeniu modeli organizacyjnych z jednego kraju do drugiego może wywołać wiele nieporozumień i rozczarowań. Przykłady są liczne. Współcześnie podejmowane próby zorganizowania bibliotek i ośrodków informacji w krajach afrykańskich na wzór angloamerykański nie powiodły się, bowiem w krajach tych brakowało własnych dróg rozwoju oświatowego i infrastruktury cywilizacyjnej typowej dla krajów rozwiniętych.³⁷ Inaczej rzecz ujmując, organizacyjnych modeli bibliotekarstwa nie można wyizolować z ogólnych wzorów zarządzania i administrowania. Warunkiem działania biblioteki i ośrodka informacji naukowej i technicznej jest struktura społeczna i organizacyjno-techniczne możliwości, jakimi dany kraj dysponuje.

4.8. Z informacji korzystają jednostki i grupy, które łączy wspólnota idei, zainteresowań, interesów handlowych, konkurencja na rynku krajowym i zagranicznym. Korzystanie z informacji jest koniecznością i wynika z autentycznych potrzeb. Biblioteka, która organizuje usługi informacyjne /na przykład na wsi polskiej/ i nie liczy się z tradycyjnie ukształtowanym obiegiem informacji w tym środowisku /np. obieg informacji sąsiedzkiej/, nie może liczyć na sukcesy, choćby na jej warsztat

³⁷ R.Ch. Bengé: Cultural crisis and libraries in the Third World. London: Clive Bingle 1979.

składały się najnowocześniejsze osiągnięcia techniki. Dlatego też u podstaw edukacji bibliotekarzy powinna leżeć wiedza o własnym społeczeństwie zarówno w odniesieniu do przeszłości, jak i teraźniejszości. Potoczne obserwacje wskazują, że ludzie uczestniczą w procesach rozwojowych pod warunkiem, że je rozumieją, że kojarzą osobiste interesy ze społecznymi. Opatentowany wynalazek inżyniera lub technika daje mu dochód pieniężny oraz świadomość, że wynalazek został wdrożony do produkcji i służy ogółowi. Świadomość pożyteczności własnej pracy, z drugiej zaś - osobistej zamożności i prestiżu - stanowi dostatecznie silną motywację do podejmowania nowych projektów, których integralną część składową stanowi informacja.

4.9. Społeczna funkcja biblioteki w dziedzinie informacji i czytelnictwa polega między innymi na wyrównywaniu stopnia poinformowania pojedynczych osób i zbiorowości ludzkich, które znajdują się w zasięgu jej oddziaływania. Odnosi się to nie tylko do informacji naukowej lecz również do czytelnictwa literatury pięknej, które kształtują się w identycznych warunkach środowiskowych, zarówno mikro-, jak i makro-strukturalnych. Czytelnictwo ma wpływ na rozwój słownictwa, to zaś na samodzielność myślenia, co z kolei pobudza krytycyzm i skłania do poszukiwania informacji.³⁸

4.9.1. Biblioteka i ośrodek informacji nie są jedynymi placówkami, które rozprzestrzeniają informację. Duże znaczenie mają kontakty nieformalne, zwłaszcza w organizacji nauki. Osobiste stosunki i przyjaźnie między uczonymi, ich spotkania na konferencjach krajowych i międzynarodowych, kursy, seminaria, stypendia, wymiana doświadczeń, wszystko to składa się na żywą tkankę łączącą środowiska naukowe i sprzyjającą przepływowi informacji między jednostkami a zbiorowościami, które niechętnie poddają się sformalizowaniu.³⁹ W literaturze fachowej przyjął się termin "niewidzialne kolegia" /Invisible College/,

³⁸ L. Vašová: Čtenáři a uživatelé informací. Praha: Statni Pedagogicke Nakladatelství 1980.

³⁹ D. Konieczna: Badania w zakresie nieformalnych procesów komunikacji naukowej. W: APID. Warszawa 1979 nr 4 s. 16-20.

którym określa się niewielkie międzynarodowe grupy uczonych, reprezentujących określone dziedziny wiedzy. W grupach tych wymiana informacji dokonuje się za pośrednictwem osobistych kontaktów, korespondencji, wymiany preprintów, reprintów, mikrofilmów i mikrofisz.

4.9.2. Udział biblioteki i ośrodka informacji staje się dominujący w procesie dydaktycznym. Wykładowca w kontakcie ze studentami powołuje się na informacje zawarte w różnych dokumentach, do których stara się swoich słuchaczy odesłać i których znajomość egzekwuje podczas kolokwium i egzaminów.

Zakres wykorzystanych w procesie dydaktycznym źródeł informacyjnych zależy w dużej mierze od zasobności zbiorów biblioteki, ich wewnętrznej treści, dominujących formatów, możliwości reprodukcji dokumentów, sprawności systemu wypożyczeń międzybibliotecznych krajowych i międzynarodowych. Praktyka bibliotekarska potwierdza, że sprawność usług informacyjnych polega nie tylko na szybkim dostarczeniu informacji bibliograficznej i faktograficznej lecz na udostępnieniu dokumentów prymarnych, gromadzonych w bibliotekach, bowiem zarówno w nauce, jak i dydaktyce nie można się bez nich obejść.

4.9.3. Informacyjne usługi biblioteki dotyczą również różnych dziedzin życia społecznego: techniki, rolnictwa, medycyny, transportu, budownictwa, opieki społecznej itp. Planowanie i organizowanie tej informacji jest znacznie trudniejsze niż w odniesieniu do nauki i dydaktyki, bowiem pochodzi ona z wielu różnych źródeł i rozprzestrzenia się poprzez różne środki przekazu. Np. organizatorzy rolnictwa, które coraz częściej traktowane jest jako dziedzina przemysłu, czerpią informacje z innych nauk: chemii, geologii, biologii, mechaniki, ekonomii, meteorologii itp. Specjalizacja biblioteki w określonej dziedzinie wiąże się z koniecznością gromadzenia i rozprzestrzeniania informacji z wielu innych dziedzin, które warunkują jej rozwój.⁴⁰

⁴⁰ J.H. Olier, B. Delmas: Planning national infrastructures for documentation, libraries and archives. Paris: The Unesco Press 1975.

Równie skomplikowaną sprawą jest obsługa lokalnych instytucji administracyjnych. W scentralizowanym systemie nakazowo-rozdzielczym potrzeby informacyjne w takich dziedzinach, jak planowanie, prognozowanie, ocena efektywności funkcjonowania określonych jednostek gospodarczych, wykrywanie rezerw oraz wskazywanie możliwości ich wykorzystania, skupiały się przede wszystkim w instytucjach resortowych. Wprowadzenie w 1982 r. reformy gospodarczej spowodowało, że użytkownikami informacji stały się również terenowe władze administracyjne w układzie: gmina, miasto, województwo. Ale nie tylko. Uspołecznienie procesów planowania zwiększa potencjalny krąg odbiorców informacji o takie instytucje, jak banki, zrzeszenia, ośrodki naukowe, regionalne organizacje społeczne. W opracowaniach na ten temat nie dostrzega się roli, jaką mogłyby odegrać biblioteki i ośrodki INTE. Za podstawowe i jedyne źródło informacji uważa się statystykę państwową, pomijając wszystkie inne: książki, czasopisma, dokumenty życia społecznego, w których zawarte są przecież ważne elementy wiedzy o danym regionie, województwie czy miejscowości.⁴¹

Tak ograniczony zakres informacji nie wynika z ubóstwa źródeł, którymi dysponują biblioteki. Już w 1947 r. wojewódzkie biblioteki publiczne uzyskały prawo do otrzymywania regionalnego egzemplarza obowiązkowego wszystkich wydawnictw opublikowanych w danym regionie Polski.⁴²

Wytyczne w sprawie struktury i kompletowania księgozbiorów wojewódzkiej biblioteki publicznej z 1952 r.⁴³, powstałe z myślą o obsłudze terenu, przewidywały w strukturze tego księgozbioru wszelkiego typu informatory, regionalia, wydawnictwa związane ze specyfiką gospodarczą i kulturalną danego województwa oraz bogaty zestaw czasopism. Intencją autorów wytycz-

⁴¹ H. Machińska: Informacja jako element rozwoju terenu. W: Model władzy lokalnej w systemie reformy gospodarczej. T. 2. Warszawa: Wyd. Uniw. Warszawskiego 1983. Zob. s. 201-214.

⁴² Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 20 czerwca 1947 r. w sprawie bezpłatnego dostarczania druków dla celów bibliotecznych i urzędowej rejestracji. Dziennik Ustaw 1947 nr 64 poz. 374.

⁴³ T. Zarzębski: Przepisy prawne dla bibliotek powszechnych. Warszawa: Stow. Bibliotekarzy Polskich 1965. Zob. s. 90-93.

nych było więc stworzenie warsztatu informacyjnego, przydatnego dla środowiska lokalnego, w tym również instytucji administracyjnych. Wiele bibliotek wojewódzkich realizuje skutecznie program gromadzenia dokumentów regionalnych oraz opracowuje źródła informacyjne w postaci bibliografii regionalnych. Niektóre, jak Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna /im. Cypriana Norwida/ w Zielonej Górze, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna /im. Władysława Biegańskiego/ w Częstochowie, wyodrębniły w swojej strukturze organizacyjnej tzw. centra informacji regionalnej. W każdej wojewódzkiej bibliotece publicznej funkcjonuje dział informacyjno-bibliograficzny.

Rozdział II ORGANIZACYJNA STRUKTURA BIBLIOTEKI

1. Biblioteka jako system

1.2. Coraz bardziej różnicujące się potrzeby indywidualnych czytelników i użytkowników oraz całych kategorii zawodowych, niemożność ich zaspokojenia już nie tylko przez pojedyncze biblioteki, ale przez całe sieci, zmusiły bibliotekarzy do poszukiwania bardziej racjonalnych rozwiązań organizacyjnych. Szersze zastosowanie w bibliotekach urządzeń technicznych, przede wszystkim komputeryzacja procesów bibliotecznych i rozwój łączności teleksowej, przełamało barierę przestrzennej ograniczoności jej oddziaływania i stanowiło wstęp do odchodzenia od formalnych podziałów na biblioteki publiczne, naukowe, szkolne oraz fachowe. Coraz wyraźniej zaczęto traktować biblioteki jako system, w którym każda placówka, spełniając przepisane jej zadania, uczestniczy jednocześnie w realizowaniu ogólniejszych celów wyznaczonych dla określonej liczby placówek w skali regionu, kraju lub w skali międzynarodowej. Nie bez znaczenia było i to, że orientacja systemowa upowszechniła się w socjologii, nauce organizacji i zarządzania, informacji naukowej oraz teorii komunikacji społecznej. Wszystkie te dziedziny mają współcześnie duży wpływ na formułowanie się myśli bibliotekoznawczej.

1.2.1. W praktyce systemowe widzenie biblioteki upowszechniło się dzięki szerszemu zastosowaniu komputerów; usprawniających obieg informacji bibliograficznej i intensyfikujących usługi. W ujęciu J.N. Stoljarova biblioteka jest systemem składającym się z czterech elementów: dokumentu, użytkownika, bibliotekarza i bazy materialnej. Tworzą one bibliotekę dopiero wtedy, gdy wchodzić we wzajemne wewnętrzne związki.¹ Znacznie

¹ J.N. Stoljarov: Biblioteka: strukturalno-funkcjonalnyj podchod. Moskwa: Kniga 1981.

szerzej potraktowała sprawę Anna Sitarska. W swojej nieopublikowanej pracy sytuuje ona bibliotekę w systemie dokumentów, informacji, a następnie w nadsystemach, jakimi są: komunikacja społeczna i samo społeczeństwo.² Ujęcie to jest bliskie naszym wcześniejszym wywodom, iż biblioteka jest nie tylko instrumentem umożliwiającym realizację zamierzonych celów /np. przy czytaniu się do wyższej zyskowności w przedsiębiorstwie/, lecz pełni funkcje kreatywne w kulturze i bez odniesienia jej do systemu wartości danej zbiorowości lub całego społeczeństwa nie sposób wyjaśnić, dlaczego jeden człowiek chętnie korzysta z jej usług, a drugi ją z daleka omija.

1.2.2. W latach pięćdziesiątych zaczęto coraz częściej włączać poszczególne biblioteki w systemy obejmujące ogół bibliotek. Na przykład, przeciętna biblioteka publiczna w Republice Federalnej Niemiec pełni swoje funkcje środowiskowe - udostępnia literaturę piękną i popularnonaukową, organizuje dyskusje nad książkami, a jednocześnie realizuje zamówienia na określone czasopisma czerpiąc informacje o nich z banku danych czasopism /Zeitschriftendatenbank/, prowadzonego przez Bibliotekę Niemiecką /Deutsche Bibliothek/ i Pruską Bibliotekę Państwową /Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz w Berlinie Zachodnim/.³ Praktyka ta jest najczęściej spotykaną formą współpracy bibliotek różnych typów /publicznych z naukowymi, często bardzo wyspecjalizowanymi/.

1.3. Systemy biblioteczne w poszczególnych krajach mają charakter bardziej lub mniej scentralizowany, w zależności od tradycji bibliotecznych i współczesnych uwarunkowań społeczno-gospodarczych. Tworzenie i rozwój tych systemów zależy również od stopnia wyposażenia bibliotek w urządzenia techniczne, przede wszystkim komputery, reprografię i środki łączności /telefony, telexy/.

² A. Sitarska: Strukturalne i funkcjonalne odrębności uniwersalnych i specjalistycznych systemów bibliotecznych. Op.cit.

³ H. Ernestus, E. Plassmann: Libraries in the Federal Republic of Germany. Wiesbaden: Otto Harassowitz 1983.

1.3.1. W latach siedemdziesiątych w Wielkiej Brytanii upowszechniły się lokalne systemy biblioteczne, obejmujące również biblioteki publiczne. Zastosowanie komputerów w pracy bibliotek usprawniło ich wewnętrzną organizację w układzie systemowym. Widzenie poszczególnych bibliotek jako całości umożliwia określanie głównych celów /na przykład usprawnienie wypożyczeń/ i podporządkowanie im częściowych operacji przy gromadzeniu zbiorów oraz ich opracowywaniu. Do najstarszych i sprawdzonych w praktyce systemów bibliotecznych należą te, w których łączy się udostępnianie zbiorów z kontrolą wypożyczeń. W Wielkiej Brytanii jedną z pierwszych bibliotek, która go u siebie wprowadziła w 1966 r., była Biblioteka Uniwersytecka w Southampton.

1.3.2. Główną cechą systemu bibliotecznego, obejmującego zarówno pojedyncze biblioteki, jak i całe zespoły, jest to, że z jednej strony stanowią one układy zamknięte, wydzielone z rzeczywistości społecznej /w tym przypadku komunikacji społecznej/ i różne od innych zbiorowości /na przykład systemu archiwalnego/, z drugiej zaś, włączają się w tę rzeczywistość funkcjonalnie. Pojedyncza biblioteka włącza się w lokalny układ społeczny /wieś, miasto, uniwersytet, zakład pracy/, poprzez który może przenikać do innych układów /regionalnych, ogólnokrajowych, międzynarodowych/.

1.3.3. Systemowe traktowanie biblioteki wiąże się między innymi z organizacją bibliotek, ale przede wszystkim z ich funkcją informacyjną. Integracja organizacyjna i funkcjonalna z ośrodkami informacji naukowej i technicznej przyspieszyła powstawanie systemów biblioteczno-informacyjnych, o których była już mowa. Podstawę tworzenia tych systemów stanowią wspólne cele, polegające na usprawnianiu obiegu informacji i zapewnieniu powszechnego dostępu do publikacji zgromadzonych w bibliotekach naukowych, publicznych, szkolnych, fachowych oraz w ośrodkach informacji naukowej i technicznej. Łączenie we wspólnym systemie bibliotek i ośrodków inte nie oznacza, że powinny one utracić swoje specyficzne cechy na rzecz jakiegoś jednolitego modelu instytucjonalnego. Główne cele ośrodka inte skupiają się wokół zadań współczesnych i czasowo najbliższych, biblioteka zaś łączy je w retrospektywnej perspektywie.

1.4. W świetle dotychczasowych rozważań traktowaliśmy bibliotekę jako narzędzie działania kultury, jako określony twór zmieniającej się struktury społecznej. Nie oznacza to, że biblioteka jest statycznym tworem niezależnych od niej procesów, które zachodzą w różnych dziedzinach życia społecznego. Na przykład, biblioteka uniwersytecka, będąca z jednej strony rezultatem zmian organizacyjnych w nauce, z drugiej zaś pośrednikiem w przekazywaniu wiedzy zawartej w zgromadzonych dokumentach, umożliwi macierzystej uczelni rozwój naukowy, przyczyniając się do powstania nowych idei, poglądów, syntez, wynalazków, odkryć, czyli do ogólnego postępu, na który składa się trud jednostek i całej społeczności akademickiej.

1.5. Podział elementów składających się na bliższe i dalsze otoczenie biblioteki może mieć jedynie charakter umowny i porządkujący, a nie merytoryczny. Dla celów praktycznych możemy te elementy podzielić na: a/ materialne, b/ społeczne.

1.5.1. Architektoniczny kształt biblioteki, jej wyposażenie w urządzenia techniczne i zbiory stanowią zespół elementów materialnych, składający się na bliższe otoczenie biblioteki, chociaż wszystkie one mają swoje dalsze odniesienia. Na przykład, budownictwo biblioteczne jest uwarunkowane możliwościami inwestycyjnymi i materiałowymi; zawartość zbiorów jest uzależniona od krajowej produkcji wydawniczej, środków finansowych na import książki zagranicznej itp.

1.5.2. Do bliższego niematerialnego otoczenia biblioteki należą: akty prawne regulujące jej działanie, statut, system zarządzania, programowania, planowania i sprawozdawczości oraz zespół pracowniczy /często bardzo zróżnicowany/. Wewnętrzna organizacja biblioteki, a przede wszystkim sposób zarządzania nią, stanowi odzworowanie tendencji dominujących w krajowym systemie administracyjnym i gospodarczym. Dotyczy to szczególnie takich dziedzin, jak zasady finansowania, planowania, sprawozdawczości i kontroli.

Kwalifikacje bibliotekarzy są zależne od organizacji szkolenia bibliotekarskiego, jego merytorycznego poziomu, treści programowych, aktywności organizacji zawodowych, możliwości

dokształcania, intensywności kontaktów z międzynarodową społecznością bibliotekarzy. Istotne znaczenie ma również to, czy biblioteka funkcjonuje w izolacji /np. więzienna/, czy też w określonym systemie środowiskowym, regionalnym, krajowym i międzynarodowym. To, co dzieje się na zewnątrz biblioteki, w wielkich strukturach ekonomicznych, politycznych i oświatowych, ma pośredni wpływ na to wszystko, co dzieje się wewnątrz niej i co składa się na jej najbliższe otoczenie. W przeszłości status społeczny właściciela biblioteki wyrażał się nie tylko w zgromadzonym księgozbiorze lecz również w architekturze i wystroju wewnętrznym biblioteki. Biblioteka świadczyła nie tylko o prestiżu społecznym jednostki, ale również instytucji: uczelni, państwa, organizacji kościelnej. Świadczy o tym między innymi Biblioteka Watykańska założona w połowie XV wieku oraz barokowy i rokokowy przepych wnętrz bibliotecznych XVI, XVII i XVIII wieku.⁴

1.5.3. Do bliższego otoczenia społecznego biblioteki należą czytelnicy i użytkownicy, którzy korzystają z jej usług. Stanowią oni grupy mniej lub bardziej jednorodne. Stosunkowo łatwo wyodrębnić grupy uczniów lub studentów, korzystających z bibliotek szkolnych i uczelnianych, oraz grupy zawodowe, które skupiają się wokół bibliotek fachowych. Ci, którzy korzystają z bibliotek publicznych, stanowią zbiorowości zróżnicowane i przestrzennie bardziej rozproszone.

1.5.4. Krąg czytelników i użytkowników, który stanowi bliższe otoczenie biblioteki, ma również swoje dalsze odniesienia do procesów zachodzących w mikrostrukturach, takich jak rodzina, grupy koleżeńskie, rówieśnicze, towarzyskie, nieformalne oraz szerzej w makrostrukturach: miejskich, robotniczych, studenckich, powstałych w wyniku urbanizacji, uprzemysłowienia, geograficznej ruchliwości ludzi. Dla biblioteki nie jest rzeczą obojętną, czy korzystający z niej uczeń wyniósł tradycje czytelnicze z domu, czy też jest ona dla niego instytucją umożliwiającą pierwszy kontakt z książką i sprzyjającą rozwojowi zainteresowań czytelniczych.

⁴ Z. Cudnik: Skarbnice wiedzy. Studium budownictwa bibliotek. Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich 1980.

1.5.5. Współczesna biblioteka /z nielicznymi wyjątkami/ ma powiązania organizacyjne i funkcjonalne z innymi analogicznymi placówkami i instytucjami, takimi jak archiwa, ośrodki inte, muzea, na dalszym planie również środki masowego przekazu: prasa, radio, telewizja.

1.6. W porównaniu ze środkami masowego komunikowania korzystanie z usług biblioteki jest fizycznie trudniejsze. Nie dlatego, że biblioteka jest instytucją lokalną i środowiskową, ale dlatego, że chcąc z niej korzystać trzeba pokonać kilka barier. Wśród nich niebagatelną rolę odgrywa bariera przestrzenna. Do biblioteki trzeba pójść lub pojechać osobiście. Można wprawdzie wysłać informację telefonicznie, co staje się coraz powszechniejsze w krajach o rozwiniętej sieci telekomunikacyjnej, lub otrzymać reprodukcję dokumentu, a nawet oryginał. Dotyczy to jednak przeważnie piśmiennictwa naukowego, specjalistycznego, a nie beletrystyki, literatury popularnonaukowej, wydawnictw encyklopedycznych i słownikowych. Mimo dużego postępu w dziedzinie reprografii i telekomunikacji w krajach gospodarczo rozwiniętych, w dalszym ciągu bezpośrednie kontakty użytkownika z biblioteką stanowią dominującą formę usług. W zautomatyzowanym systemie wypożyczeń czytelnik styka się osobiście już nie z bibliotekarzem, ale z obsługą techniczną systemu.

1.6.1. Innego typu barierą jest wewnętrzna organizacja biblioteki. Składają na nią wszystkie elementy, które umożliwiają korzystanie z biblioteki: katalogi, sposób ustawienia książek na półkach, system klasyfikacyjny itp. Czytelnik i użytkownik zastaje w bibliotece gotową organizację, na którą składa się: specjalizacja zbiorów, ich podział i rozmieszczenie /łącznie z systemem ustawienia na półkach/, systemy opracowania /opis bibliograficzno-katalogowy/, formalna postać katalogów, informacyjne zbiory podręczne, wyposażenie techniczne, regulaminy itp. Psychologiczny aspekt korzystania z biblioteki jest mało rozpoznany, a niepowodzenia użytkowników w poruszaniu się w niej nie są rejestrowane. Biblioteki podejmują różne próby przysposobienia użytkowników i czytelników do

samodzielnego korzystania z biblioteki. Takie zajęcia prowadzi się w szkołach, uczelniach wyższych, bibliotekach publicznych. W próbach tych nie zawsze uwzględnia się fakt, iż użytkownik przychodzi do biblioteki z własnym wyobrażeniem o niej, a reguły, które w niej obowiązują, mogą się wielu ludziom wydawać zbyt trudne i skomplikowane. Biblioteka, tworząc swą wewnętrzną strukturę organizacyjną, powinna uważnie śledzić, w jaki sposób odbiera ją czytelnik.⁵ Możliwości odbioru przekazywanych informacji są zróżnicowane i zależne od zasobu pojęć, słownictwa, wyobraźni, wiedzy. Szczególnie przydatne są tu doświadczenia pedagogiczne, zwłaszcza w odniesieniu do rozwoju słownictwa u dzieci. Ustalono, że w pierwszych latach szkolnych dziecko zna 2500 słów.⁶ Bibliotekarz, chcąc zachęcić je do czytania, musi znać zasady procesu uczenia się i przystosowywać do niego przysposobienie informacyjne i czytelnicze.

2. Skomputeryzowane systemy biblioteczno-informacyjne

2.1. Komputeryzacja rewolucjonizuje nie tylko poszczególne procesy biblioteczne, takie jak rejestracja nabytków, katalogowanie, sporządzenie bibliografii, kontrola wypożyczeń, ale również system zarządzania, organizację wewnętrzną i powiązania zewnętrzne z innymi bibliotekami i instytucjami. Powoduje również zmiany w umiejętnościach bibliotekarzy, co znajduje odzwierciedlenie w programach ich kształcenia oraz w ich zainteresowaniach zawodowych. Zastosowanie komputerów w bibliotekach symbolizuje przejście od sposobu pracy, w której narzędzia były ubogie, do takiej, w której są one bogate. Oczywiście w każdym kraju proces ten przebiega rozmaicie i ma swoje liczne uwarunkowania: społeczne, organizacyjne i techniczne.

2.2. Podejmowaniu decyzji o zastosowaniu techniki komputerowej w bibliotece musi towarzyszyć rozpoznanie głównych potrzeb użytkowników biblioteki /np. w bibliotece publicznej choą

⁵ J.H. Shera: Sociological fundations of librarianship. Op.cit.

⁶ L. Vášová: Čtenáři a uživatelé informací. Op.cit. Zob. s.37.

być szybciej obsługiwani, w bibliotece naukowej chcą mieć dostęp do wydawnictw zagranicznych/, ich intensywności i zmienności. Drugim istotnym elementem jest znajomość wewnętrznej struktury biblioteki oraz powiązań organizacyjnych między poszczególnymi działami jej pracy. Analiza wewnętrznej struktury biblioteki pozwoli na porównanie kosztów operacji wykonywanych metodami tradycyjnymi z kosztami prac skomputeryzowanych. Bibliotekarze nie muszą zgłębiać tajników funkcjonowania komputera, ale powinni wiedzieć, dla jakich powodów chcą go stosować w swojej bibliotece, co pragną przede wszystkim zmienić i usprawnić. W związku z tym powinni sformułować podstawowe pytania, np. czy nie da się zwiększyć efektywności usług biblioteki metodami tradycyjnymi lub czy koszt usług skomputeryzowanych nie okaże się wyższy niż dotąd stosowanych. Dokładna analiza wewnętrznej struktury biblioteki pozwala uniknąć rozczarowań i zbędnych wydatków. Przy podejmowaniu decyzji o komputeryzacji trzeba również rozważyć, jaką rolę społeczną pełni biblioteka w środowisku lokalnym, zawodowym, naukowym, technicznym, jakie jest jej miejsce wśród innych bibliotek, w sieci lub systemie. Czy jest ona placówką naukową, czy ogólnie dostępną, specjalistyczną lub uniwersalną. Wreszcie, jakie kwalifikacje ma jej personel i do jakiego stopnia skłonny jest akceptować nowe formy pracy.⁷

2.3. W literaturze bibliotekarskiej rozróżnia się dwa najogólniejsze pojęcia związane z komputeryzacją. Pierwszy: automatyzacja biblioteczna /library automation/, odnosi się głównie do wewnętrznych procesów bibliotecznych, które są automatyzowane /na przykład rejestracja nabytków, budowa katalogu centralnego, kontrola wypożyczeń/, drugi: przetwarzanie informacji /information retrieval/, wiąże się z operacjami związanymi z przetwarzaniem informacji - opisem dokumentów bibliotecznych, wyszukiwaniem ich i porządkowaniem według określonych zasad.⁸ Przetwarzanie informacji obejmuje oprócz opisu

⁷ J.R. Matthews: Choosing Automated Library System. Chicago: American Libr. Association 1980.

⁸ G. Bogdan: Mechanizacja i automatyzacja procesów informacyjnych. Warszawa: Centrum Ustawicznego Kształcenia Bibliotekarzy 1981.

dokumentów również sporządzanie streszczeń, cytatów, indeksów itp.

2.3.1. Przetwarzaniem informacji zainteresowały się po II wojnie światowej instytucje niebiblioteczne: agencje rządowe, stowarzyszenia zawodowe, organizacje komercyjne i uniwersytety /przede wszystkim w Stanach Zjednoczonych/. Tak powstały skomputeryzowane systemy znane w świecie pod nazwą: Chemical Abstracts, Science Citation Index, Lockheed DIALOG, New York Times INFORMATION BANK, System Development Corporation ORBIT, WORLD PATENT INDEX, ERIC. Są to wielkie bazy danych, liczące miliony jednostek informacyjnych. Mogą z nich korzystać różne kraje i organizacje na zasadzie odpłatnych wypożyczeń, dzierżawy, wymiany.

2.3.2. Prace nad stworzeniem takich baz danych podjęły również niektóre biblioteki narodowe. Największe dokonania w tym zakresie mają biblioteki narodowe Stanów Zjednoczonych: Biblioteka Kongresu /the Library of Congress/, Narodowa Biblioteka Medyczna /the National Library of Medicine/, Narodowa Biblioteka Rolnicza /the National Library of Agriculture/. W tej pierwszej opracowano w 1966 r. projekt katalogowania zbiorów na taśmach magnetycznych /Machine Readable Cataloging - MARC/ zamiast na tradycyjnych kartach katalogowych. System ten był rezultatem współpracy Biblioteki Kongresu z bibliotekami zagranicznymi, polegającej na zdobywaniu możliwie najpełniejszej informacji o światowej produkcji wydawniczej i zamieszczeniu jej we własnych katalogach.

Następstwem prac Biblioteki Kongresu było powstanie międzynarodowego systemu MIF /MARC International Format - MIF/. Zgodnie z jego założeniami, w poszczególnych krajach kataloguje się na taśmach magnetycznych zbiory według zasad właściwych dla danego kraju, a dla celów wymiany międzynarodowej dane te przekłada się na format międzynarodowy /lub odwrotnie/. Zapewnia to swobodną i szybką wymianę informacji bibliograficznych w skali międzynarodowej.

2.3.3. System MIF, zaakceptowany przez organizacje międzynarodowe jako podstawowy przy wymianie informacji bibliogra-

ficznych między bibliotekami, znalazł praktyczne zastosowanie przede wszystkim w krajach angielskojęzycznych: Stanach Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Kanadzie. Posłużył on do rozwoju bieżącej bibliografii brytyjskiej /British National Bibliography/ i stał się podstawą do wymiany opisów na taśmach magnetycznych z Biblioteką Kongresu. Ilustracją zastosowania MIF jest między innymi komputerowy wydruk bieżącej bibliografii niemieckiej /Deutsche Bibliographie/, którą publikuje Biblioteka Niemiecka /Deutsche Bibliothek/ we Frankfurcie nad Menem. Zawartość tej bibliografii tworzy bank danych "Bibliodata", obejmujący wydawnictwa niemieckojęzyczne. Oprócz konwencjonalnych zapisów stosowane są również maszynowe w postaci możliwej do odczytania. Opisy katalogowe na taśmach magnetycznych sporządzane są według obowiązującego formatu /Maschinelles Austauschformat für Bibliotheken/. Wiele bibliotek naukowych i publicznych korzysta z banku danych Biblioteki Niemieckiej, choć wymaga to przyjęcia stosowanych przez nią standardów w opisach katalogowo-bibliograficznych.⁹ W latach 1972-1981 "Bibliodata" zgromadziła około 1 100 000 opisów.

2.4. Nieco inaczej potoczyła się komputeryzacja prac bibliotecznych, której początki przypadają na pierwszą połowę lat sześćdziesiątych. Prototypem były stosowane już w okresie międzywojennym karty obrzeźnie dziurkowane. W Stanach Zjednoczonych Uniwersytet w Texas już w 1936 r. wprowadził u siebie karty obrzeźnie dziurkowane /a punched card circulation system/. W 1963 r. w 75 bibliotekach w Stanach Zjednoczonych wprowadzono komputeryzację poszczególnych procesów bibliotecznych. Współpraca bibliotek w tym zakresie była minimalna. Doświadczenia rozmaite i po części nieudane. Wynikały trudności przy opracowywaniu różnorodnych materiałów bibliotecznych, ustalaniu jednolitej klasyfikacji i norm opisu dokumentów. Konieczne okazało się przeprowadzenie badań zarówno nad społecznymi skutkami automatyzacji, jak i technologicznymi problemami jej wdrażania. W końcu lat sześćdziesiątych zaczęła się komputeryzacja

⁹ H. Ernestus, E. Plassmann: Libraries in the Federal Republic of Germany. Op. cit. Zob. s. 199-204.

bibliotek w Wielkiej Brytanii. W pierwszym etapie objęła ona rejestrację nabytków, katalogi centralne, w tym bibliotek publicznych, oraz rejestrację wypożyczeń /zwroty, rezerwacja, wypożyczenia międzybiblioteczne, upomnienia/ w bibliotekach o dużym ruchu czytelnictwem /uniwersyteckich i publicznych/.

Dopiero w końcu lat siedemdziesiątych przyszła kolej na komputeryzację usług informacyjnych.

2.5. Komputerowe przetwarzanie informacji umożliwiło rozwinięcie nowych form współpracy między bibliotekami różnych typów. Powstało wiele regionalnych i lokalnych skomputeryzowanych systemów bibliotecznych, łączących kilka, kilkanaście lub nawet kilkadziesiąt bibliotek, współdziałających ze sobą przy zaspokajaniu różnych potrzeb, związanych z różnymi dziedzinami nauki i techniki, produkcją przemysłową, rolnictwem, administracją, służbą zdrowia i opieką społeczną, handlem. Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych powstało w Wielkiej Brytanii ponad 300 takich skomputeryzowanych systemów biblioteczno-informacyjnych. Dysponują one niewielkimi bazami informacyjnymi dla własnych potrzeb, a ponadto, dysponując terminalami, mogą za pośrednictwem Biblioteki Brytyjskiej korzystać z wielkich baz danych o światowym znaczeniu, jak np. MEDLARS, MARC. Upowszechnianiu się systemów lokalnych sprzyjała możliwość korzystania z systemu on-line za pośrednictwem telefonu w domu. Połączenia takie oferuje poczta brytyjska, która ma już 4 mln abonentów.¹⁰

Systemów regionalnych jest aktualnie w Wielkiej Brytanii 9. Reprezentatywny dla nich London and South Eastern Region /LASER/ obejmuje 60 bibliotek, w tym prawie połowę naukowych bibliotek technicznych w obszarze południowoschodnim i 34 % w wielkim Londynie. Z mniejszych systemów biblioteczno-informacyjnych, których jest 27, można wymienić: powstały w 1969 r. The Birmingham Libraries Co-operative Mechanization Project /BLCMP/, który łączy dwie biblioteki uniwersyteckie /Birmingham University Library i University of Aston Library/ oraz jedną pub-

¹⁰ J. Burkett: Library and Information Networks in the United Kingdom. Op.cit.

liczną /Birmingham Public Library/ i powstały w 1973 r. Scottish Libraries Cooperative Automation Project /SCOLCAP/, łączący w tym samym celu bibliotekę narodową z publiczną /National Library of Scotland i Glasgow Public Library/.¹¹

Z systemów lokalnych wypada wymienić Sheffield Interchange Organisation /SINO/, który obsługuje miejscowy przemysł i handel. Mając na względzie ich potrzeby, Miejska Biblioteka Publiczna w Sheffield rozbudowała swoje zbiory o dział przemysłowy i handlowy, podobnie jak jedna z bibliotek wchodzących w skład systemu /Lambeth Information Network - LINK/, która zorganizowała specjalny dział handlowy.

Instytucje przemysłowe i handlowe, zwłaszcza te, które nie mają własnych ośrodków informacyjnych, są żywo zainteresowane usługami tych lokalnych systemów biblioteczno-informacyjnych.

2.5.1. Skomputeryzowane lokalne systemy biblioteczne są charakterystyczne dla rozwoju współczesnego bibliotekarstwa angielskiego. Patronuje mu Dział Bibliograficzny Biblioteki Brytyjskiej /the Bibliographic Service Division/, który opracowuje odpowiednie normy i standardy, wspiera merytorycznie poszczególne systemy lokalne, konsultuje projekty badań nad ich efektywnością, udostępnia taśmy magnetyczne /MARC/, zapewnia łączność z międzynarodowymi systemami informacyjnymi. Odpowiedzialność za mechanizację i automatyzację bibliotek oraz tworzenie sieci łączności w zakresie informacji naukowej i technicznej została nałożona na Bibliotekę Brytyjską oraz Ministerstwo Oświaty i Nauki. By sprostać tym zadaniom, Biblioteka Brytyjska utworzyła zautomatyzowaną służbę informacyjną /British Library Automated Information Service "Blaise"/, której celem jest zapewnienie usług katalogowych i możliwości wyszukiwania informacji z systemu MARC.

Serwis katalogowy obejmuje również połączenia on-line, co umożliwia uzyskanie informacji w postaci wydruków oraz włączanie zapisów informacyjnych poszczególnych bibliotek do wielkich baz danych. Główna z tych baz, Ohio College Library Center - OCLC /Stany Zjednoczone/, umożliwia korzystanie z systemu

¹¹ British Librarianship and Information Science. London: The Library Association 1977.

MARC - Wielkiej Brytanii i innym krajom i organizacjom. W zdecentralizowanym systemie biblioteczno-informacyjnym Biblioteka Brytyjska stała się głównym źródłem informacji naukowej i technicznej.¹²

2.5.2. W upowszechnianiu automatyzacji informacyjnych usług bibliotek publicznych w Wielkiej Brytanii duże zasługi ma Dział Badań i Rozwoju Biblioteki Brytyjskiej /the British Library Research and Development Department/. W końcu lat siedemdziesiątych prowadzono tam badania nad zastosowaniami typu on-line w bibliotekach publicznych w Birmingham, Leicestershire, Liverpool, Sheffield, Bedfordshire, Bradford i innych miastach. Po obserwacji było dość rozległe, bowiem już w 1973 r. 135 bibliotek w Wielkiej Brytanii miało za sobą doświadczenia w dziedzinie komputeryzacji. Wprowadzaniu automatycznej informacji w systemie on-line towarzyszyły stare sposoby obsługi. Zastosowanie nowego systemu poprzedziło szkolenie personelu bibliotek i akcja uświadamiająca wśród potencjalnych użytkowników informacji /artykuły w prasie fachowej i dziennikach, audycje w radio i telewizji, broszury informacyjne/. Nowy system obsługi w bibliotekach brytyjskich przyczynił się nie tylko do wzrostu kwerend informacyjnych /w niektórych bibliotekach o 20 % w ciągu roku/, lecz również zintensyfikował wypożyczenia międzybiblioteczne, czasem o 57 % w roku.¹³

2.5.3. Nie mniejszy postęp dokonał się w komputeryzacji bibliotek w Republice Federalnej Niemiec. Podobnie jak w Wielkiej Brytanii, funkcjonują tam równolegle: konwencjonalna i skomputeryzowana technika biblioteczna. Lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąta przyniosły korzystne zmiany w wyposażeniu technicznym bibliotek.

W 1981 r. 168 bibliotek uczelni wyższych i 156 bibliotek publicznych skomputeryzowało lub przygotowało się do kompute-

¹² J. Gray: Polityka rozwoju informacji w Wielkiej Brytanii. W: APID. Warszawa 1978 nr 5 s. 17-20; Tenże: Działalność służb informacji naukowej i technicznej Wielkiej Brytanii. W: APID, Warszawa 1978 nr 5 s. 3-7.

¹³ A.J. Oulton, J. Convey, A. Pearce: The on-line public library. Boston Spa: The British Library 1982.

ryzacji procesów związanych ze sporządzaniem bibliografii, katalogów centralnych, akcesji, rejestracji wypożyczeń i statystyki. Największe doświadczenia w tym zakresie ma Biblioteka Niemiecka we Frankfurcie nad Menem /Deutsche Bibliothek/. Automatyzacja przyczyniła się do zintegrowania usług bibliotek i ośrodków inte w dziedzinie informacji specjalistycznej. W Republice Federalnej Niemiec w 1980 r. 21 bibliotek uniwersyteckich i związkowych /landów/, a w 1981 r. już 29 /na ogółem 70/ zainstalowało własne terminale umożliwiające dostęp do jednej lub kilku specjalistycznych baz danych, takich jak Niemiecki Instytut Dokumentacji i Informacji Medycznej /DIMDI/, Centrum Informacji Biologicznej we Frankfurcie nad Menem i wielu innych.

2.5.4. Poczynania duńskie w zakresie automatyzacji bibliotek biegną dwoma równoległymi torami. Pierwszy dotyczy komputeryzacji w skali krajowej danych bibliograficznych i zasobów bibliotek publicznych. Opracowany w 1971 r. krajowy projekt systemu FAUST /Polkebibliotekernes Automationssystem/ realizowany jest przez powołane w 1973 r. Duńskie Biuro Automatyzacji Bibliotek /Biblioteksadata/. Czuwa ono nad stworzeniem bazy danych, obejmującej zasoby bibliotek publicznych: identyfikację i lokalizację poszczególnych pozycji, kontrolę wypożyczeń, intensyfikację obiegu informacji i dokumentów.

Dzięki terminalom duże biblioteki naukowe mogą łączyć się z wielkimi skomputeryzowanymi bazami danych, za granicą przede wszystkim w Stanach Zjednoczonych, a w Europie np. we Francji. Największym ośrodkiem informacji jest Duńska Biblioteka Techniczna /Danmarks Tekniske Bibliotek/. Stosowany w niej system dystrybucji informacji /SDI/ opiera się na danych z takich baz jak CHEMICAL TITLES, CHEMICAL ABSTRACTS, CONENSATES, COMPENDEX, FOOD SCIENCE and TECHNOLOGY.

Drugi system RETRO /interakcyjny system sieci ESA - IRS/, którego terminal znajduje się w bibliotece, umożliwia dostęp do 27 baz danych dokumentacyjnych i 5 baz danych faktograficznych.¹⁴

¹⁴ H. Hollender, B. Sosiński: Bibliotekarstwo w Danii. W: Przegład Biblioteczny. Warszawa 1983 nr 1 s. 37-53.

2.5.5. W Czechosłowacji największe dokonania w zakresie automatyzacji procesów związanych z informacją naukową ma Ośrodek Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej /Ustředí Vědeckých Technických a Ekonomických Informací - ÚVTEI/. Prowadzi się w nim prace teoretyczne oraz stosuje systemy informacyjne, takie jak np. wdrożony w 1969 r. zautomatyzowany system rejestracji przekładów literatury naukowej. W bibliotekach i ośrodkach inte funkcjonują trzy rodzaje systemów zautomatyzowanych obejmujące: a/ informację naukowo-techniczną, b/ bieżącą bibliografię narodową i wpływy literatury zagranicznej, c/ wewnętrzne prace biblioteczne, jak np. ogólna rejestracja wypożyczeń.

Od połowy lat sześćdziesiątych 14 bibliotek wykorzystuje w swojej pracy komputery. Dotyczy to jednak, podobnie jak w Polsce, pojedynczych bibliotek i obejmuje tylko niektóre procesy, jak tworzenie katalogów lub rejestrowanie wypożyczeń. Na przykład Państwowa Naukowa Biblioteka w Koszycach ma skomputeryzowaną rejestrację wypożyczanych czasopism, Słowacka Biblioteka Techniczna w Bratysławie i Biblioteka Uniwersytecka w Bratysławie - rejestrację nabytków. Niektóre ośrodki korzystają z międzynarodowych baz danych i opracowują własne zasoby na taśmach magnetycznych, wymieniając w ten sposób informację.¹⁵

Osobne działanie systemów: inte i bibliotecznego utrudnia tworzenie ogólnokrajowych baz danych, które umożliwiłyby identyfikowanie i lokalizowanie przede wszystkim nabytków zagranicznych. Próby organizowania systemów lokalnych czy regionalnych rozbijają się o brak sprzętu, zwłaszcza reprograficznego. W praktyce użytkownika bibliotek interesuje, gdzie się znajduje poczukiwany dokument i w jaki najprostszy sposób można do niego dotrzeć. Stąd niektórzy autorzy opowiadają się za organizowaniem małych /lokalnych/ zbiorów informacyjnych i dopiero w drugiej kolejności - baz danych.¹⁶

¹⁵ M. Matthaoidesová: Príprava používateľov podočných informáci na využívanie knižnicno-informacných služieb. W: Informatika V-VI. Zborník Filozofickej Faculty. Bratislava 1983 s. 63-73.

¹⁶ J. Janoš: Zamyšlení nad automatizací v informacni soustavě. W: Knižnice a vedecké informácie. Martin 1983 nr 1. Zob. s. 20-25.

2.6. W porównaniu z krajami zamożnymi gospodarczo w Polsce działania w zakresie komputeryzacji bibliotek są skromne. Podjęły je w latach siedemdziesiątych biblioteki wyższych uczelni: Biblioteka Główna Politechniki Warszawskiej, Biblioteka Główna i Ośrodek Informacji Naukowo-Technicznej Politechniki Wrocławskiej, Główna Biblioteka Lekarska. Realizowane w tych bibliotekach programy dotyczą przede wszystkim potrzeb informacyjnych. System "Konferencje", opracowany w Bibliotece Głównej Politechniki Warszawskiej, obejmuje zbiory sprawozdań z konferencji, zjazdów i sympozjów krajowych i zagranicznych. Biblioteka ta stosuje selektywną dystrybucję informacji w zakresie nauk chemicznych /na indywidualne zamówienia/, wykorzystując do tego celu dane z Biomedical Documentation Center. Główna Biblioteka Lekarska, która w 1974 r. zawarła umowę z Instytutem Karolińskim w Sztokholmie, uzyskała dwugodzinną /dziennie/ konwersację w systemie on-line, a także - dzięki powiązaniu Instytutu Karolińskiego z bazą MEDLARS - dostęp do największego w świecie banku informacji medycznej.¹⁷ Z kolei Biblioteka Akademii Rolniczej we Wrocławiu podjęła prace nad upowszechnianiem danych systemu AGRIS.

2.6.1. Prace studyjne i przygotowawcze w zakresie automatyzacji procesów bibliotecznych prowadzone są w Bibliotece Narodowej. Powstały tu w 1973 r. Ośrodek Przetwarzania Danych opracowuje zautomatyzowany system Biblioteki Narodowej. Z praktycznych zastosowań wypada wymienić komputerowe katalogi centralne z opisem bibliograficznym piśmiennictwa zagranicznego wpływającego do polskich bibliotek. Są to: Centralny Katalog Bieżących Czasopism Zagranicznych w Bibliotekach Polskich i Centralny Katalog Książek Zagranicznych w Bibliotekach Polskich, opracowywane za pomocą techniki komputerowej /tzw. Automatyczne Redagowanie Katalogów - ARKA/. Technika komputerowa wykorzystywana jest również w innych pracach Biblioteki Narodowej, np. przy publikacji dwóch roczników statystycznych: Ruch Wydawniczy w Liczbach i Biblioteki Publiczne w Liczbach, oraz

¹⁷ F. Widy-Wirski: Główna Biblioteka Lekarska - centrum informacji medycznej w Polsce. W: APID. Warszawa 1978 nr 4 s. 33-36.

przy liczbowym zestawianiu wyników badań /ankietowych/ prowadzonych w Instytucie Książki i Czytelnictwa. Praktyki te umożliwiają wprowadzenie coraz szerszych kręgów pracowników Biblioteki Narodowej w tajniki nowych technik stosowanych w bibliotekarstwie.

3. Scentralizowane i zdecentralizowane systemy biblioteczne

3.1. Komputeryzacja procesów bibliotecznych powoduje zmiany w organizacji bibliotek. Pozwala usprawnić obsługę użytkowników, czyni ją bardzo efektywną. W systemie skomputeryzowanym dostęp do bogatych źródeł informacji /banku danych/ staje się możliwy nawet w najmniejszej bibliotece. Oczywiście, pod warunkiem, że jest ona odpowiednio wyposażona w urządzenia techniczne, przede wszystkim w terminal.

Nie mniej ważna z organizacyjnego punktu widzenia jest możliwość centralizowania prac bibliotecznych, tak by małe biblioteki uwolnić od wielu monotonnych i uciążliwych czynności. Możliwości centralizowania prac bibliotecznych zależą od kilku czynników:

- a/ historycznego ukształtowania sieci bibliotecznej,
- b/ poziomu wyposażenia w środki techniczne,
- c/ zasad finansowania poszczególnych bibliotek oraz ich zespołów.

3.2. Celem każdej centralizacji, niezależnie od tego, jakich czynności ona dotyczy /zakupów nowości wydawniczych, oprawy książek, klasyfikacji, katalogowania, tworzenia katalogów czy przepływu informacji/, jest racjonalizacja i ekonomizacja pracy biblioteki.

U podstaw każdej centralizacji leży łączenie bibliotek w zespoły, w których jedna placówka przyjmuje na siebie określone obowiązki względem pozostałych. Taki podział zadań między bibliotekami obowiązywał w sieci publicznych bibliotek samorządowych w naszym kraju, wprowadzony częściowo już w okresie międzywojennym.¹⁸

¹⁸ J. Kołodziejska: Publiczne biblioteki samorządowe w okresie międzywojennym. Warszawa: Stow.Bibliotekarzy Polskich 1967.

To, że właśnie biblioteki publiczne zainicjowały centralizację prac bibliotecznych, wynikało z warunków, w jakich przyszło im działać: rozproszenia przestrzennego, ograniczonego zasięgu oddziaływania, niedostatku dróg komunikacyjnych, niskiego stopnia urbanizacji, wiejskiego typu osadnictwa, rzadkiej sieci sprzedaży książek, niskiego stanu oświaty /wysoki odsetek analfabetów/, niedostatku kwalifikowanych bibliotekarzy.

3.3. Centralizacja prac bibliotecznych może dotyczyć określonej sieci /np. bibliotek publicznych/, grupy bibliotek /np. w obrębie uniwersytetu/, może też obejmować biblioteki wchodzące w skład różnych sieci /np. biblioteki publiczne, szkolne, naukowe/.

3.4. Centralizacja może być całkowita i obejmować całość działań bibliotek od spraw zarządzania, gromadzenia, opracowywania - po udostępnienie zbiorów, a może też być częściowa i dotyczyć jednej lub kilku prac bibliotecznych.

3.4.1. W Stanach Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, w krajach skandynawskich, ze względu na finansowanie bibliotek z różnych źródeł /budżety lokalne, federalne, centralne, fundacyjne/, współpraca bibliotek w zakresie centralizacji prac polega głównie na skupianiu w jednej placówce tylko pewnych czynności i przekazywaniu jej tylko części budżetów pozostałych bibliotek. Usługi biblioteczne, które wymagają współpracy z innymi bibliotekami i ośrodkami informacji /np. wypożyczanie międzybiblioteczne/, są przeważnie finansowane ze źródeł centralnych.

3.4.2. W Bułgarii, Niemieckiej Republice Demokratycznej, Rumunii, na Węgrzech i w Związku Radzieckim na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych podjęto działania na rzecz scentralizowania struktury bibliotek publicznych.

3.4.2.1. Scentralizowane systemy biblioteczne w Związku Radzieckim upowszechniły się przede wszystkim w sieci bibliotek publicznych, choć mają one objąć również inne typy bibliotek i doprowadzić do stworzenia scentralizowanych systemów międzyresortowych. Centralizacja przebiega tam w granicach administra-

cyjnych miasta i powiatu. W tych układach traktuje się jako całość: zespół pracowników, zbiory oraz pracę, co umożliwia racjonalny podział zadań, a użytkownikom bibliotek ułatwia dostęp do bogatszych zasobów i sprawniejszych służb informacyjno-bibliograficznych. Dotyczy to szczególnie ośrodków wiejskich, obsługiwanych przez filie biblioteczne. W bibliotece, która pełni funkcje centralne, znajduje się katalog obejmujący zasoby bibliotek objętych systemem. W niektórych przypadkach obejmuje on również zasoby bibliotek naukowych i technicznych. Począwszy od 1974 r. scentralizowane systemy biblioteczne upowszechniły się w poszczególnych republikach: rosyjskiej, ukraińskiej, łotewskiej, kirgiskiej, mołdawskiej, gruzińskiej i innych. Podstawę prawną tworzenia systemów stanowiło postanowienie wydane w 1975 r. przez Ministerstwo Kultury w porozumieniu z Ministerstwem Finansów ZSRR. Przewiduje ono w miastach liczących ponad 1 mln mieszkańców trzy warianty systemowe. Pierwszy obejmuje wszystkie biblioteki publiczne w mieście; drugi dopuszcza funkcjonowanie dwóch systemów: a/ dla dorosłych, b/ dla dzieci; trzeci zakłada tworzenie systemów w poszczególnych dziedzinach. Wymienione warianty odnoszą się przede wszystkim do Moskwy i Leningradu. W skład scentralizowanego systemu wchodzi biblioteka główna oraz jej miejskie i wiejskie filie. Do zadań biblioteki głównej należy: gromadzenie zbiorów i ich opracowywanie, organizacja usług informacyjnych, doszkadzanie pracowników, prace administracyjne.¹⁹ W praktyce zakres czynności jest podobny do obowiązującego u nas do 1975 r. w powiatowych bibliotekach publicznych.

3.4.3. W Bułgarii, Niemieckiej Republice Demokratycznej /choć nie wszędzie/ scentralizowane systemy biblioteczne funkcjonują w obrębie określonej jednostki administracyjnej: miasta lub powiatu, rządziej województwa. Dotyczą one przeważnie podstawowych czynności w zakresie gromadzenia i opracowywania zbiorów, rządziej udostępniania i informacji.

¹⁹ Centralizovaný systém knihoven. Praha: Státní knihovna ČSR 1979.

3.4.3.1. Pod koniec lat sześćdziesiątych w NRD zaczęto organizować biblioteki centralne, zwłaszcza w środowiskach wiejskich. Zasięg oddziaływania tych bibliotek nie przekracza granic administracyjnych miasta, gminy, powiatu. Podobnie wszelkie poczynania centralizujące pracę w zakresie gromadzenia, opracowywania i udostępniania powinny odbywać się w przyjętym podziale administracyjnym. Na początku lat osiemdziesiątych opracowano projekt scentralizowania prac bibliotecznych w obrębie różnych sieci, nie tylko publicznych, lecz także innych: związkowych, specjalnych, fachowych.

3.4.4. W Polsce dotychczasowa współpraca organizacyjna w sieci bibliotek publicznych dotyczyła głównie następujących spraw: a/ gromadzenia i opracowywania materiałów bibliotecznych /przede wszystkim książek i czasopism/, b/ instruktażu i dokształcania zawodowego bibliotekarzy, c/ udostępniania zbiorów i usług informacyjno-bibliograficznych.

Powiązania funkcjonalne w realizacji tych zadań łączą biblioteki publiczne różnych województw, biblioteki różnych typów, ośrodki informacji naukowej, technicznej i ekonomicznej oraz instytucje kultury, jak: domy kultury, kluby, muzea itp. O poczynaniach praktycznych będzie mowa dalej.

3.5. W większości krajów europejskich i w Stanach Zjednoczonych wykształcił się regionalny system współpracy bibliotek w określonych dziedzinach. Współdziałanie to przybiera w różnych krajach różne formy organizacyjne, zależnie od formalnych i funkcjonalnych powiązań między bibliotekami różnych typów. Najważniejszą jednak rolę odgrywają biblioteki regionalne. W Stanach Zjednoczonych ich pracę koordynuje centrala, najczęściej biblioteka stanowa, w Wielkiej Brytanii taką funkcję pełni Biblioteka Brytyjska.

3.5.1. System regionalnej współpracy bibliotek może łączyć na określonym terenie geograficznym wszystkie lub tylko niektóre typy bibliotek.

W Stanach Zjednoczonych najczęściej funkcjonują jednolite sieci biblioteczne, obejmujące biblioteki publiczne i szkolne. Współpraca w ramach systemu regionalnego dotyczy przede wszy-

stkim służby informacyjnej, a także gromadzenia zbiorów i ich udostępniania. W krajach skandynawskich funkcje informacyjne pełnią regionalne biblioteki publiczne. Podobnie w Rumunii, gdzie ponadto niektóre placówki regionalne specjalizują się w gromadzeniu zbiorów z określonej dziedziny i tworzą katalogi centralne dla określonego obszaru administracyjnego.

Biblioteki brytyjskie współpracują najbardziej efektywnie w organizacji wypożyczeń międzybibliotecznych. Organizacja ta polega na współpracy bibliotek różnych typów w układzie regionalnym. W całym kraju działa obecnie 9 organizacji /7 angielskich, 1 szkocka, 1 walijska/, z których każda odpowiada mniej więcej naszej wojewódzkiej sieci bibliotecznej. Struktura sieci regionalnej przedstawia się następująco: pierwszy stopień tworzą biblioteki małomiejskie, wiejskie i filie, drugi stopień - główne biblioteki miejskie, trzeci zaś - regionalne biura informacyjne przy większych bibliotekach publicznych, pełniących funkcje central.

Regionalne biuro informacyjne jest powiązane organizacyjnie z Biblioteką Brytyjską. Jest ono wyposażone w centralny katalog zasobów bibliotek publicznych wchodzących w skład sieci regionalnej oraz w teleks. Spośród 9 organizacji regionalnych 8 współpracuje także z niektórymi bibliotekami uniwersyteckimi i specjalnymi, których zasoby ujęte są w katalogu centralnym. Dlatego też bibliotekarze określają swoje sieci jako systemy regionalne.

3.5.2. Głównym centrum informacyjnym w Wielkiej Brytanii jest Biblioteka Brytyjska, powstała w 1973 r. z połączenia Biblioteki Muzeum Brytyjskiego, Centralnej Biblioteki Narodowej, Biblioteki Narodowej dla Wypożyczeń Literatury Naukowej i Technicznej oraz Brytyjskiej Bibliografii Narodowej. Biblioteka Brytyjska zgromadziła około 10 mln woluminów, 35 000 tytułów czasopism, zatrudnia 2000 pracowników. Dział Wypożyczeń ma księgozbiór liczący około 2,5 mln woluminów, 1,5 mln jednostek zmikrofilmowanych.

Biblioteka Brytyjska załatwiła w 1977 r. pozytywnie ponad 92,5 % z 2,6 mln kwerend, w tym ponad 83,5 % na podstawie wła-

snych zasobów. Liczba kwerend wzrasta o 12 % rocznie.²⁰ Spośród 5100 instytucji korzystających z usług Biblioteki Brytyjskiej 45 % stanowią biblioteki specjalne, 38 % uczelniane, 8 % publiczne, 9 % zagraniczne.²¹ Biblioteka Brytyjska stała się więc krajową centralą wypożyczeń międzybibliotecznych w dziale piśmiennictwa naukowego i technicznego, które udostępnia najczęściej w postaci odbitek kserograficznych, mikrofilmów i mikrofisz.

Regionalny system współpracy bibliotek stracił na znaczeniu, bowiem centralizacja wypożyczeń międzybibliotecznych okazała się dogodniejsza dla użytkowników. Wypożyczenia międzybiblioteczne w ramach systemów regionalnych stanowią około 1/3 wypożyczeń w skali kraju i z każdym rokiem maleją. Natomiast w zakresie obiegu informacji, przede wszystkim w skomputeryzowanym systemie on-line, regionalne systemy biblioteczno-informacyjne nadal cieszą się dużym powodzeniem.

3.6. W Stanach Zjednoczonych biblioteki publiczne tworzą odrębne systemy na określonym terytorium skupiającym minimum 150 000 mieszkańców. System taki obejmuje zwykle bibliotekę główną, którą jest najczęściej biblioteka miejska. Pełni ona usługi dla bibliotek lokalnych na zasadzie dobrowolnych porozumień i umów i przy finansowej pomocy władz stanowych. Biblioteki lokalne ustalają zasady gromadzenia i udostępniania zbiorów, formy usług informacyjnych i bibliograficznych, obsługi specjalnych grup użytkowników /niewidomych, ludzi starszych, niepełnosprawnych/. Dla ułatwienia dostępu do bibliotek wchodzących w skład systemu przyjęto zasadę, że czytelnik może pożyczać książki w jednej, a zwracać w innej bibliotece, jeżeli mu tak wygodnie. Zasada ta /reciprocal borrowers privileges/ stwarza możliwości szerszego wykorzystania zasobów książkowych znajdujących się w poszczególnych bibliotekach.

²⁰ J. Burkett: Library and Information Networks in the United Kingdom. Op. cit. Zob. s. 11.

²¹ The British Library. Sixth Report 1978-1979. London: The British Library Press. Zob. s. 30-31.

3.7. Na nieco innych zasadach opiera się współpraca bibliotek publicznych w Danii. W wyniku przeprowadzonej w 1970 r. reformy utworzono tam 275 jednostek administracyjnych, w których liczba ludności waha się od 2000 do 600 000. Mniejsze jednostki administracyjne nawiązują ze sobą współpracę, tworząc rodzaj systemu regionalnego, w którym większa biblioteka publiczna sprawuje opiekę nad pozostałymi. Nie jest to praktyka powszechna, dotyczy ona tylko 10 % jednostek administracyjnych.²² W porównaniu z Wielką Brytanią system wypożyczeń międzybibliotecznych jest mniej scentralizowany. Każda biblioteka publiczna może korzystać z pomocy jednej z 14 centralnych bibliotek regionalnych /odpowiadającej naszej publicznej bibliotece wojewódzkiej/. Podobnie biblioteki innego typu, specjalne, fachowe, szpitalne, rolnicze, pedagogiczne, znajdujące się na terenie danego regionu, mogą sprowadzać książki specjalistyczne za pośrednictwem centralnych bibliotek regionalnych. W przypadkach trudniejszych te ostatnie korzystają z pomocy Krajowego Centrum Wypożyczeń /Bibliotekarnes Oplysingskontor/ w Kopenhadze. Kwerendy dotyczące piśmiennictwa specjalistycznego kierowane są do Państwowej Biblioteki Uniwersyteckiej w Aarhus, która łączy funkcje narodowej /egzemplarz obowiązkowy krajowej produkcji wydawniczej/, uniwersyteckiej i publicznej. W tak małym kraju, jakim jest Dania, dostęp do światowej produkcji wydawniczej warunkuje postęp w nauce, technice i wielu innych dziedzinach życia społecznego. Począwszy od 1974 r. biblioteki publiczne mogą też korzystać z wydawanego techniką komputerową centralnego katalogu wydawnictw zagranicznych, wpływających do sieci bibliotek publicznych, co umożliwia dostęp do światowych osiągnięć w nauce, technice i innych dziedzinach.

3.7.1. W Związku Radzieckim w ogólnokrajowy system wypożyczeń międzybibliotecznych włączone są poszczególne sieci biblioteczne oraz ośrodki informacji naukowo-technicznej. Krajowym centrum wypożyczeń jest Państwowa Biblioteka im. Lenina w Moskwie, która koordynuje pracę 400 regionalnych i centralnych bibliotek. Załatwia ona rocznie około 200 000 kwerend.

²² G. Torfing: A co-operative library system. Kóbenhavn: Bibliotekscentralens Forlag 1977.

W wypożyczeniach międzybibliotecznych uczestniczy także Ogólnokrajowa Państwowa Biblioteka Literatury Zagranicznej i Państwowa Publiczna Biblioteka Naukowa i Techniczna.

3.8. Najmniej liczną grupę stanowią kraje, które nie wprowadziły u siebie systemu regionalnego, ale podporządkowują wszystkie biblioteki jednej ogólnokrajowej centrali. Należy do nich Szwajcaria, gdzie biblioteki różnych typów kontaktują się w sprawie wypożyczeń z Biblioteką Narodową w Bernie. Podobnie jest w Holandii, gdzie każda biblioteka, a także osoby prywatne zwracają się bezpośrednio do Biblioteki Królewskiej w Hadze, a w zakresie literatury technicznej do Biblioteki Uniwersytetu Technicznego w Delft.

3.9. W Polsce wśród różnych form współpracy między bibliotekami najbardziej rozwija się wymiana informacji naukowej i wypożyczenia międzybiblioteczne. Podstawą prawną tej współpracy jest Ustawa o bibliotekach z dnia 9 kwietnia 1968 r., która w artykule 16 określa zasady działania ogólnokrajowej sieci, w tym wypożyczenia międzybiblioteczne i tworzenie katalogów centralnych.²³ Najstarsze tradycje w zakresie regionalnej współpracy mają biblioteki publiczne. W latach II Rzeczypospolitej ukształtowała się wyraźnie organizacyjna struktura sieci samorządowych bibliotek publicznych w obrębie powiatu. Placówką, w której skupiały się główne prace biblioteczne /przede wszystkim gromadzenie, opracowywanie i rozprowadzanie tzw. bibliotek ruchomych/, była centralna biblioteka powiatowa. Układ ten zdał egzamin w praktyce i z pewnymi modyfikacjami stanowił podstawę organizacji sieci publicznych bibliotek powszechnych w latach 1945-1947.²⁴

Aż do 1975 r. obowiązywał model organizacyjny, w którym biblioteka powiatowa była centrum organizacyjno-administracyjnym i metodycznym, zarządzała majątkiem i środkami, prowadziła samodzielną gospodarkę finansową, zaopatrywała placówki w sprzęt

²³ Ustawa z dnia 9 kwietnia 1968 r. o bibliotekach. Dziennik Ustaw 1968 nr 12 poz. 63.

²⁴ J. Kołodziejaska: Publiczne biblioteki samorządowe w okresie międzywojennym. Op. cit.

i druki biblioteczne, decydowała o sprawach kadrowych, odpowiadała za kierunki gromadzenia zbiorów i ich centralne opracowywanie.²⁵ Zmiany, jakie dokonały się w wyniku reformy administracyjnej, objęły również biblioteki, przede wszystkim powiatowe i miejskie biblioteki publiczne. Formalnie przekształciły się one po 1975 r. w biblioteki miejskie lub miejsko-gminne, ale spora ich część zachowała poprzednie obowiązki w stosunku do bibliotek gminnych dawnego powiatu. Po 1975 r. w niektórych województwach podjęto prace nad centralizacją procesów bibliotecznych dla wojewódzkiej sieci bibliotek publicznych. Dotyczyło to przede wszystkim zakupów nowości wydawniczych i ich opracowywania dla sieci wojewódzkiej. Kierunek ten obrała w 1977 r. Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Rzeszowie. Polegał on na objęciu wojewódzkim systemem gromadzenia i opracowywania zbiorów gminnych bibliotek publicznych i ich filii oraz filii WBN w Rzeszowie.

4. Międzynarodowe systemy biblioteczno-informacyjne

4.1. Tworzenie światowych systemów informacyjnych uzależnione jest od poziomu organizacyjnego systemów informacyjnych w poszczególnych krajach. Różnice w tym względzie są bardzo poważne, z czym muszą się liczyć międzynarodowe organizacje podejmujące inicjatywy w tym zakresie.

4.2. Uniwersalna Rejestracja Bibliograficzna /Universal Bibliographic Control - UBC/.

W tworzeniu światowych systemów umożliwiających wymianę informacji uczestniczą międzynarodowe organizacje skupiające dokumentalistów - FID /Federation International de Documentation/ oraz bibliotekarzy IFLA /International Federation of Library Association and Institutions/. W końcu lat sześćdziesiątych podjęto w IFLA prace nad koncepcją światowego systemu rejestracji bibliograficznej. Zgodnie z jego założeniami główne instytucje bibliograficzne w poszczególnych krajach sporządzać

²⁵ J. Kołodziejska: Biblioteki publiczne po reformie administracyjnej kraju. Warszawa: Biblioteka Narodowa 1980.

miały znormalizowane opisy wydawnictw publikowanych w danym kraju i upowszechnić je w postaci czytelnej dla maszyn.

Tak powstał projekt Uniwersalnej Rejestracji Bibliograficznej - UBC /Universal Bibliographic Control/.²⁶

Jego celem było powszechne i szybkie udostępnianie w skali międzynarodowej podstawowych danych bibliograficznych dotyczących pozycji opracowywanych w bibliotekach, ośrodkach informacji naukowej i technicznej, ze szczególnym uwzględnieniem publikacji wykazywanych w aktualnych bibliografiach narodowych.

Pracom nad stworzeniem tego systemu towarzyszyły próby ujednoczenia statystyki bibliotecznej /także opracowania wspólnych międzynarodowych norm/ oraz badanie zawartości opisów bibliograficznych. Wiele prac dotyczyło klasyfikacji piśmiennictwa, a także formy opisu bibliograficznego.

4.3. System MARC i katalogowanie kooperatywne.

Ważnym zagadnieniem w realizacji międzynarodowego systemu rejestracji bibliograficznej jest ujednoczenie opisu bibliograficznego i katalogowego. Jest to nieodzowny warunek automatyzacji, która znacznie skraca cykl opracowywania zbiorów. Inicjatywę w tej dziedzinie podjęła w 1966 r. Biblioteka Kongresu Stanów Zjednoczonych, w której opracowano projekt katalogowania zbiorów na taśmach magnetycznych /Machine Readable Cataloging - MARC/. Projekt jest rezultatem współpracy z bibliotekami zagranicznymi, której celem jest m.in. pozyskiwanie i zamieszczanie we własnych katalogach możliwie najpełniejszej informacji o światowej produkcji wydawniczej. Jedną z form tej współpracy znana jest pod nazwą katalogowania kooperatywnego /shared cataloging/. Współpracujące w tej dziedzinie biblioteki nadsyłają opisy bibliograficzne wybranych pozycji bieżących bibliografii narodowych do Biblioteki Kongresu, która po dokonaniu odpowiednich prac redakcyjnych rejestruje opisy na taśmach magnetycznych i w tej formie udostępnia je zainteresowanym bibliotekom.

²⁶ J. Pelcowa: Uniwersalna rejestracja bibliograficzna. W: Przegląd Biblioteczny. Warszawa 1976 z. 2 s. 141-158.

System MARC przewiduje, że poszczególne kraje katalogują na taśmach magnetycznych swoje zbiory, przesyłając kopie taśm do Biblioteki Kongresu. W trakcie wdrażania projektu powstało kilka odmian systemu MARC, bowiem poszczególne kraje, zależnie od potrzeb, a zwłaszcza możliwości technicznych, zastosowały różne sposoby kodowania /rozieszczania danych o dokumencie na taśmach magnetycznych/, co przekreśliło międzynarodowy charakter MARC. W tej sytuacji opracowano kolejną wersję wspomnianego już systemu - MARC International Format - MIF.

4.4. Uniwersalna dostępność publikacji /Universal Availability of Publications - UAP/.

Jest to drugi po UBC program światowy, akceptowany przez Ogólny Program Informacyjny UNESCO.²⁷ Celem UAP jest umożliwienie dostępu do wszelkich publikacji potencjalnym użytkownikom, niezależnie od miejsca ich pobytu. W realizowaniu tego zadania powinny współpracować biblioteki wszystkich typów oraz instytucje, które gromadzą dokumenty i mogą je udostępnić. Twórcy programu powszechnej dostępności publikacji wychodzili ze słusznego założenia, że nawet najsprawniej działająca rejestracja bibliograficzna, czy to w skali kraju, czy w układzie międzynarodowym, traci na znaczeniu, jeśli użytkownicy nie mogą uzyskać dostępu do publikacji. Głównym zadaniem bibliotek i innych ośrodków gromadzących dokumenty /np. archiwów, ośrodków informacji naukowej i technicznej/ powinno więc być przełamywanie licznych barier, które utrudniają potencjalnemu użytkownikowi fizyczny dostęp do interesujących go materiałów. Bariery te tkwią najczęściej w strukturze społecznej /zob. Rozdział I/ oraz w organizacyjno-technicznym systemie rozprzestrzeniania dokumentów /ruchu wydawniczym, sieci sprzedaży książek i czasopism, gęstości sieci bibliotecznej, zasobności zbiorów, sprawności sieci komunikacji i łączności/, przepisach celnych, cenzurze, opłatach pocztowych itp. Drugą podstawową przesłanką programu UAP jest wywodzące się z praktyki bibliotekarskiej stwierdzenie, że tak jak żadna biblioteka nie jest w stanie zaspokoić zróżnicowanych potrzeb swoich użytkowników, tak rów-

²⁷ J. Pelcowa: Uniwersalna dostępność publikacji. W: Przegląd Biblioteczny. Warszawa 1983 z. 4 s. 353-365.

niez żaden, nawet największy kraj nie może być samowystarczalny w zakresie informacji i obiegu dokumentów. Współczesnemu użytkownikowi coraz trudniej poruszać się w świecie publikacji, a rozwój szkolnictwa i nauki zwiększa zapotrzebowanie na dokumenty trudno dostępne.

W strukturze organizacyjnej IFLA działa Biuro do spraw UAP /IFLA International Office for UAP/, finansowane przez UNESCO, Narodową Komisję do spraw Bibliotek i Informacji Naukowej Stanów Zjednoczonych /US National Commission on Libraries and Information Science/ oraz biblioteki narodowe Finlandii, Holandii, Norwegii i Szwecji. Biuro to inicjuje i popiera badania dotyczące m.in. wpływu nowych technik na udostępnianie publikacji, tworzenie elektronicznych centralnych katalogów w systemie on-line, wykorzystywanie reprografii i komputerowych wydruków bibliografii narodowych w postaci czytelnej dla maszyn /Computer Output Microform - COM/. Program UAP ma charakter uniwersalny. Obejmuje on zarówno działalność ośrodków centralnych, np. Biblioteki Brytyjskiej, jak i obsługę mieszkańców wsi przez bibliotekarzy; udostępnianie przez biblioteki reprintów i preprintów, sprawozdań z konferencji naukowych, raportów technicznych i dokumentów życia społecznego oraz ułatwianie dostępu do materiałów specjalnym grupom czytelników i użytkowników: niewidomym, chorym, więźniom.

4.5. Narodowe systemy informacji /National Information Systematis/.

Program tworzenia narodowych systemów informacji został przedstawiony podczas XVIII Sesji Generalnej UNESCO. Podstawowe założenia tego programu opracowano podczas Międzynarodowej Konferencji na temat planowania Krajowej Infrastruktury Dokumentacyjnej, Bibliotecznej i Archiwalnej, która odbyła się w 1974 r. w Paryżu. Konferencja ta zobowiązała państwa członkowskie UNESCO do tworzenia zintegrowanych sieci informacyjnych, w których skład wchodzić powinny ośrodki informacji, biblioteki i archiwa. Zgodnie z założeniami, narodowe systemy informacji miały się rozwijać w ścisłym powiązaniu z rozwojem oświaty, nauki i kultury. Rozwój tych dziedzin warunkuje bowiem dostęp do różnych międzynarodowych systemów informacyjnych,

takich jak Światowy System Informacji Naukowej /United International Scientific Information System - UNISIST/, Europejski System w zakresie Dokumentacji i Informacji Oświatowej /the European Documentation and Information System for Education - EUDISED/, Międzynarodowy System Informacji o Badaniach w dziedzinie Dokumentacji /the International Information System on Research in Documentation - ISORID/.

W systemie NATIS dostęp do informacji traktuje się na równi z dostępem do oświaty, włączając w sieć informacyjną również biblioteki publiczne jako instytucje kontynuujące działalność szkolnictwa i wpływające na wzrost kulturalnego poziomu społeczeństwa.

4.6. Generalny Program Informacyjny UNESCO /General Information Programme/.

Próby tworzenia światowych systemów informacyjnych, takich jak UNISIST czy NATIS, wykazały, że są to przedsięwzięcia trudne ze względu na duże zróżnicowanie oświatowe i gospodarcze nie tylko poszczególnych krajów, lecz całych regionów świata. Podjęta w 1974 r. w Polsce próba stworzenia Krajowego Systemu Informacji Naukowej, Technicznej i Organizacyjnej - SINTO - potwierdziła doświadczenia innych krajów w tej dziedzinie. Toteż podczas XIX Sesji Generalnej UNESCO w 1976 r. w Nairobi /Kenia/ przyjęto nowe zasady i kierunki Generalnego Programu Informacyjnego UNESCO.²⁸ Powołanej wtedy Międzynarodowej Radzie ds. Generalnego Programu Informacyjnego, w skład której weszło 30 delegatów z państw członkowskich, polecono zapewnienie ciągłości w rozwoju NATIS i UNISIST.

W 1977 r. powstał w UNESCO nowy Dział Generalnego Programu Informacyjnego, który przejął część działalności dawnego Działu Dokumentacji, Bibliotek i Archiwów oraz Działu Dokumentacji i Informacji Naukowej i Technicznej. Pozwoliło to na zintegrowanie w jednym ogólnym programie prac prowadzonych nad wdrażaniem UNISIST i NATIS.

²⁸ A. Wysocki: Generalny Program Informacyjny UNESCO. W: APID. Warszawa 1978 nr 1. Zob. s. 3-7.

U podstaw Generalnego Programu Informacyjnego leżą cztery zagadnienia: ustalanie polityki i planów dotyczących informacji na poziomie krajowym, regionalnym i światowym; określanie norm i metod ich upowszechniania; rozwój infrastruktury informacyjnej i tworzenie międzynarodowych specjalistycznych systemów informacji; teoretyczne i praktyczne szkolenie specjalistów w dziedzinie informacji, ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb krajów rozwijających się. W programie znalazły również odbicie problemy międzynarodowych systemów utworzonych przy współpracy UNESCO, takich jak: Międzynarodowy System Danych dotyczących Wydawnictw Periodycznych /ISDS/, Międzynarodowy System Informacji o Badaniach w dziedzinie Dokumentacji /ISDRID/, Międzynarodowa Sieć Informacji Normalizacyjnej /ISONET/, Międzynarodowy Ośrodek Informacji w zakresie Terminologii /INFOTERM/.

4.7. Katalogowanie w procesie wydawniczym /Cataloging in Publication - CIP/.

Próby scentralizowania prac przy katalogowaniu nowości książkowych w poszczególnych krajach podejmowano już w początkach naszego wieku, a głównym ich celem była racjonalizacja pracy bibliotecznej i zwiększanie dostępności książki. Doświadczenia w zakresie kart katalogowych, drukowanych centralnie przeważnie przez biblioteki narodowe, okazały się nie najlepsze, bowiem karty były zawsze opóźnione o całe tygodnie w stosunku do pojawienia się książki na rynku księgarskim. Poza tym wydawcy okazali się niezbyt skłonni do wyposażania nowości wydawniczych w centralnie drukowane karty katalogowe. W tej sytuacji podjęto próby sporządzania opisów katalogowych w toku produkcji książki /cataloging in publication - CIP/, czyli tam, gdzie ona powstaje: w wydawnictwie. Dwa kraje podjęły niemal równocześnie prace w tym zakresie.

W Związku Radzieckim w 1969 r. opracowano wszechzwiązkową normę państwową, według której w książkach przeznaczonych dla bibliotek publicznych należało umieszczać wzór adnotowanej karty katalogowej, zawierającej opis katalogowy książki, adnotację, znak autorski, symbol klasyfikacji stosowany w bibliotekach publicznych, symbol klasyfikacji księgarskiej. Obowiązek zamieszczania opisów, które sporządzają biblioteki na podstawie

maszynopisów lub korekt, spada na wydawców. Koordynacją prac w tym zakresie zajmuje się Biblioteka im. Lenina w Moskwie i Biblioteka im. Sałtykowa-Szczedrina w Leningradzie.²⁹

Drugim krajem były Stany Zjednoczone, gdzie w 1959 r. Biblioteka Kongresu oraz Stowarzyszenie Wydawców Amerykańskich /The Association of American Publishers/ podjęły eksperymentalne prace nad sporządzaniem opisów katalogowych przed opublikowaniem książki. Próby nie dały pozytywnych rezultatów. Dopiero w 1971 r. wprowadzono zmodyfikowany system, który zdał egzamin. Jednym z głównych powodów, dla których podjęto katalogowanie w toku procesu wydawniczego, był wzrost liczby kart katalogowych drukowanych przez Bibliotekę Kongresu. W latach 1959-1969 produkcja książek w tytułach wzrosła o 111 000, a w 1969 r. już o 244 000, czyli o 120 %, podczas gdy liczba kart wzrosła w tym samym czasie o 160 %. Ponieważ koszty prac katalogowych stawały się coraz większe, biblioteki zaczęły domagać się katalogowania w toku procesu wydawniczego, proponując zaoszczędzone fundusze obrócić na zwiększenie zakupów nowości wydawniczych. Do tych postulatów ustosunkowały się pozytywnie firmy wydawnicze i księgarskie. W 1971 r. Biblioteka Kongresu otrzymała na te prace specjalne fundusze z Rady ds. Zasobów Bibliotecznych /Council on Library Resources/ i Narodowej Fundacji Nauk Humanistycznych /National Endowment for the Humanities/. W 1975 r. Biblioteka Kongresu współpracowała z 436 wydawnictwami i sporządziła opis około 36 000 tytułów książek. Opis, wykonany na podstawie korekt, odsyła się do wydawnictwa w ciągu 10 dni. Zamieszczony na odwrotnej stronie karty tytułowej, zawiera znane elementy opisu katalogowego: autor, tytuł, symbol klasyfikacji dziesiętnej, także numer karty katalogowej Biblioteki Kongresu, międzynarodowy numer książki - ISBN oraz copyright. Mając odpowiedni sprzęt reprograficzny, biblioteki mogą powielać karty katalogowe do własnego użytku.

Prace nad katalogowaniem w trakcie procesu wydawniczego podjęto również w innych krajach, m.in. w Brazylii i Republice Federalnej Niemiec. W Polsce zajął się tym Instytut Bibliogra-

²⁹ Z. Daszkowski: Katalogowanie książek w toku procesu publikacyjnego. /Na podstawie doświadczeń radzieckich i amerykańskich/. W: Przegląd Biblioteczny. Warszawa 1975 z.2. Zob. s. 149-161.

ficzny Biblioteki Narodowej oraz Ministerstwo Kultury i Sztuki. Spośród wydawców największe zainteresowanie tym sposobem katalogowania wykazało Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, które zamieszcza w swoich publikacjach podstawowe elementy opisu katalogowego. Rozszerzenie tych doświadczeń na inne wydawnictwa wymagać będzie współpracy ze środowiskiem bibliotekarskim, przede wszystkim z Instytutem Bibliograficznym.

4.8. Międzynarodowe Centrum Informacji Krajów RWPG - MCINT.

W roku 1969 kraje należące do Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej /RWPG/ podpisały porozumienie o utworzeniu Międzynarodowego Centrum Informacji Naukowej i Technicznej - MCINT z siedzibą w Moskwie. Jego sygnatariuszami były: Bułgaria, Czechosłowacja, Mongolia, Niemiecka Republika Demokratyczna, Polska, Rumunia, Węgry i Związek Radziecki. Zawarcie porozumienia poprzedziła kilkuletnia działalność Stałej Grupy Roboczej do Spraw Informacji Naukowo-Technicznej pod przewodnictwem Polski. Jej celem było utworzenie takiego systemu informacji, który umożliwiłaby otrzymywanie - za pomocą odpowiednich środków łączności - wszystkich potrzebnych danych z państw RWPG. System, oparty na krajowych systemach informacji państw-sygnatariuszy porozumienia, stanie się częścią składową - regionalnym podsystemem - wymienionego już UNISIST.

Prowadzone są prace nad ujednoczeniem krajowych systemów informacji i określeniem specjalizacji państw członkowskich. Zgodnie z przyjętym podziałem, Czechosłowacja ma się specjalizować w informacji rolniczej, NRD - w informacji medycznej, Polska - w zagadnieniach budowlanych, Węgry - w sprawach filmów fachowych, a Związek Radziecki - w informacji technicznej, patentowej, normalizacyjnej oraz informacji o pracach badawczych.

Kraje specjalizujące się w poszczególnych dziedzinach mają także obowiązek koordynowania przepływu materiałów informacyjnych pomiędzy poszczególnymi krajami. Sprawna współpraca wymagać będzie wyposażenia krajowych ośrodków inte w elektroniczne maszyny cyfrowe /EMC/ do tłumaczenia wszelkich tekstów fachowych z języka informacyjno-wyszukiwawczego na języki naturalne poszczególnych krajów. Do zadań MCINT należy również publikowanie materiałów informacyjnych oraz inicjowanie prac naukowo-badawczych w zakresie informacji.

W 1977 r. przekazano do eksploatacji system informatyczny MCINT-1, przeznaczony dla Międzynarodowego Specjalistycznego Systemu Informacji o Pracach Naukowo-Badawczych /MSSI-PNB/. Ma on stanowić integralny element wielkiego zautomatyzowanego systemu MSINT, obejmującego wszystkie podsystemy krajów socjalistycznych.³⁰

4.9. Krajowy System Informacji Naukowej, Technicznej i Organizacyjnej - SINTO.

W 1974 r. powołano w Polsce specjalną komisję do opracowania założeń Systemu Informacji Naukowej, Technicznej i Organizacyjnej - SINTO. Komisja, w której pracach uczestniczyli przedstawiciele ośrodków informacyjnych, bibliotek i archiwów państwowych, za główny cel SINTO uznała zintegrowanie działalności wymienionych wyżej instytucji. Do zadań i obowiązków placówek informacyjnych SINTO należy:

- a/ opracowywanie informacji i dokumentów pochodnych,
- b/ kompletowanie zbiorów dokumentów pierwotnych,
- c/ udostępnianie i rozpowszechnianie informacji oraz dokumentów pierwotnych i pochodnych.

Według założeń systemu placówka, do której zgłasza się odbiorca /zakładowy ośrodek inte, biblioteka publiczna lub szkolna, wojewódzkie archiwum/, powinna udzielić mu odpowiedzi na trzy pytania: czy istnieje interesujący go dokument? gdzie się znajduje? w jakiej formie /oryginału, kopii/ można go otrzymać? Chodzi więc o stworzenie takiej sytuacji, w której można będzie zaspokajać potrzeby informacyjne użytkowników niezależnie od interesującej ich dziedziny, postaci dokumentu i miejsca jego przechowywania.³¹

"Leżąca u podstaw - pisze Maria Dembowska - nowoczesnych systemów informacyjnych, w tym i naszego SINTO, idea integracji funkcjonalnej placówek uczestniczących w procesach informacyj-

³⁰ M. Hysek, D.G. Titow, Z. Gryziecki: Wdrożenie zautomatyzowanego systemu wydawniczo-wyszukiwawczego w MCINT. W: APID. Warszawa 1978 nr 1. Zob. s. 8-15.

³¹ J.L. Kulikowski: System informacji naukowej, technicznej i organizacyjnej SINTO. Zarys koncepcji i perspektywa realizacji. W: Przegląd Biblioteczny. Warszawa 1975 z. 1. Zob. s. 3-28.

nych - archiwów, bibliotek i ośrodków informacji - opiera się na założeniu, że poszczególne kategorie placówek, stanowiących ogniwa systemu, realizują w odpowiednim zakresie jego zadania. Nie oznacza to oczywiście, że placówki te tracą swoją tożsamość i rezygnują z prowadzenia właściwej im działalności, wykraczającej poza cele systemu".³²

Na społeczny aspekt SINTO zwracał uwagę jeden z głównych jego twórców, Juliusz Lech Kulikowski, twierdząc, iż "Doprowadzenie [...] informacji naukowej i zawodowej do każdej gminy i miejscowości, do każdej szkoły i zakładu pracy jest nie tylko zamierzeniem informatycznym, lecz także i przede wszystkim - programem społecznym. Jest to prosta konsekwencja idei społeczeństwa oświeconego, kulturalnego, poinformowanego, jakim chcemy, aby było społeczeństwo socjalistyczne".³³

Niezależnie od organizacyjnego kształtu, jaki krajowy system informacji przybierze w przyszłości, idea włączenia do niego i spożytkowania nagromadzonego w przeszłości oraz uzupełnianego na bieżąco potencjału informacyjnego, zawartego w zbiorach bibliotecznych, wydaje się niepodważalna.

Wprowadzenie programu SINTO w życie natrafia na liczne trudności, tak natury finansowej, jak i organizacyjnej. Wśród niektórych częściowych poczynañ, o których była mowa w związku ze specjalizacją zbiorów bibliotecznych i wyznaczeniu bibliotek centralnych, wypada wymienić opracowanie kilku funkcjonujących już podsystemów specjalistycznych. Należy do nich: System informacji naukowej dla dokumentów normalizacyjnych /PAWRIN/, System informacji o pracach naukowo-badawczych /SYNABA/, System informacji o naukowo-technicznej współpracy międzynarodowej /SAZAPS/.

Te specjalistyczne podsystemy informacji dziedzinowo-gałęziowej mieszczą się, według Kulikowskiego, w układzie centralnym SINTO i stanowią jego organizacyjną podstawę. Wobec trudności gospodarczych i konieczności ograniczenia się do prac i

³² M. Dembowska: O integracji bez emocji. W: APID. Warszawa 1983 nr 6. Zob. s. 3-9.

³³ J.L. Kulikowski: SINTO - system na dziś, czy program na przyszłe stulecie? W: APID. Warszawa 1979 nr 6. Zob./s.3-6.

wydatków najniezbędniejszych, proponuje on pełniejsze wykorzystanie zasobów informacyjnych, tworzenie katalogów dziedzinowych, stworzenie ogólnokrajowego systemu katalogów, powszechniejsze udostępnianie dokumentów wtórnych, większe wykorzystanie bibliografii.³⁴ W praktyce więc centralizacyjny charakter programu SINTO byłby utrzymany, a modyfikacje polegałyby na usprawnieniu i intensywniejszym wykorzystaniu źródeł tradycyjnych /bibliografii, katalogów/.

Przyszły rozwój programu SINTO nieco wyraźniej rysuje się w odniesieniu do udziału i znaczenia bibliotek, choć ich rozmieszczenie w kraju w kilku skupiskach wielkomiejskich /Warszawa, Kraków, Wrocław, Poznań/ wskazywałoby również na możliwości oparcia go na regionalnych systemach biblioteczno-informacyjnych. Próby takie były zresztą podejmowane. Ilustruje je projekt środowiskowo-regionalnego systemu informacyjnego KRAKUS /Krakowski Regionalny Abonencki Kombinat Informacji i Użytkowników Stowarzyszonych/. Brakuje, niestety, analizy efektywności systemów centralnych dziedzinowo-gałęziowych i regionalnych.³⁵

Inną próbą było opracowanie Systemu biblioteczno-informacyjnego resortu oświaty i wychowania.³⁶ Projekt tego systemu został przyjęty w dniu 17 marca 1982 r. wraz z decyzją o powołaniu Centralnej Biblioteki Pedagogicznej jako głównej jego placówki. System obejmuje biblioteki szkolne, pedagogiczne wojewódzkie i ich filie, biblioteki i zakłady informacyjne resortowych instytutów naukowo-badawczych, Bibliotekę Ministerstwa Oświaty i Wychowania. Wprowadzenie w życie systemu, który pomyślany jest jako ogniwo ogólnokrajowej sieci bibliotecznej oraz systemu informacyjnego SINTO, zostało podzielone na 3 etapy. W pierwszym przewiduje się powołanie Centralnej Biblioteki Pedagogicznej, w drugim opracowanie planu specjalizacji zbiorów bibliotek objętych systemem, w trzecim stworzenie koncepcji Systemu Informacji Pedagogicznej w ramach SINTO.

34 J.L. Kulikowski: Przyszłość informacji naukowej na tle społeczno-gospodarczej sytuacji kraju. W: APID. Warszawa 1983 nr 1. Zob. s. 3-9.

35 Z. Żmigrodzki: Wybrane zagadnienia bibliotekarstwa - działalność informacyjna bibliotek. Warszawa: Centrum Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej 1983. Zob. s.59-61.

36 M. Dembowska: System biblioteczno-informacyjny resortu oświaty i wychowania. W: APID. Warszawa 1983 nr 1. Zob. s.14-18.

Rozdział III KIEROWANIE I ZARZĄDZANIE BIBLIOTEKAMI

1. Biblioteka jako jednostka organizacyjna

1.2. Rozwój nauki organizacji i zarządzania oraz innych nauk o pracy ludzkiej /m.in. prakseologii/ inspirowa środowisko bibliotekarskie do traktowania biblioteki jako układu elementów organizacyjnych, wzajemnie powiązanych, współzależnych i wspólnie realizujących specyficzne dla niej zadania¹. W naszych dotychczasowych rozważaniach traktowaliśmy bibliotekę jako twór społeczny i jako narzędzie pośredniczące w komunikowaniu się ludzi /Rozdział I/. Podobnie jak inne instytucje kultury, biblioteka ma swój specyficzny kształt organizacyjny, jest jednostką organizacyjną. Według Tadeusza Kotarbińskiego, organizacja to "... pewien rodzaj całości ze względu na stosunek do niej jej własnych elementów, mianowicie taka całość, której wszystkie składniki współprzyczyniają się do powodzenia całości".² Przyjmując za J. Zieleniewskim rozwinięcie tej definicji³ możemy traktować bibliotekę jako:

- a/ jednostkę organizacyjną w znaczeniu rzeczowym, całość składającą się z ludzi i zasobów materialnych, tak jak przedsiębiorstwo przemysłowe, bank lub szkoła;
- b/ organizację w znaczeniu czynnościowym, ciąg zdarzeń, na których składają się czynności organizowania, np. rozprzestrzenianie informacji i udostępnianie dokumentów;
- c/ organizację w sensie atrybutowym, według którego określamy, że obsługa czytelnika tej biblioteki jest sprawna, a udostępnianie dokumentów skuteczne.

¹ J. Wołosz: Organizacja biblioteki i kierowanie jej działalnością. Warszawa: Stow. Bibliotekarzy Polskich 1981.

² T. Kotarbiński: Traktat o dobrej robocie. Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich 1976. Zob. s. 75.

³ J. Zieleniewski: Organizacja zespołów ludzkich. Warszawa: Państw. Wyd. Naukowe 1978.

Biblioteka jest więc organizacją rozumianą jako zintegrowana całość, składająca się z celów i zadań, ludzi, wyposażenia techniczno-technologicznego oraz struktury formalnej. Zmiana elementów technicznych może pociągnąć za sobą zmianę elementów społecznych /np. komputeryzacja procesów bibliotecznych wpływa na opinię o sprawności biblioteki/ i odwrotnie: niedocenywanie jej znaczenia przez sponsorów może hamować wprowadzenie usprawnień organizacyjnych, a zwłaszcza technicznych i technologicznych.

1.2.1. W odniesieniu do biblioteki najprzydatniejsze wydaje się traktowanie jej jako całościowej /systemowej/ organizacji społecznej, która składa się z różnych elementów, takich jak role społeczne, cele, wartości, układy informacyjno-decyzyjne, a także techniki i metody zarządzania /np. kierowanie metodami komputerowymi poprzez przestrzenne rozmieszczenie zasobów bibliotecznych, koordynację działań itp./.

Systemowa koncepcja organizacji biblioteki musi być dostosowana do rodzimych warunków instytucjonalnych, kulturowych i prawnych. W przeciwnym razie może okazać się niezrozumiała zarówno dla otoczenia, jak i dla bibliotekarzy. Dlatego też jej przyjęcie powinny poprzedzać badania socjologiczne i psychologiczne oraz analizy sposobów zarządzania. Wnioski z tych badań mogą pomóc w przeciwstawieniu się podejmowaniu decyzji organizacyjnych na podstawie intuicji, ogólnej znajomości rzeczy, pozaracjonalnych przesłanek albo nacisku ze strony decydentów, grup użytkowników i bibliotekarzy, którym aspekt systemowy może kojarzyć się z nowoczesnością.

1.3. Biblioteka może być samodzielną jednostką wyodrębnioną ekonomicznie /z własnym budżetem/ w znaczeniu organizacyjnym i prawnym /np. Biblioteka Narodowa, biblioteki publiczne/, może też stanowić integralną część innej jednostki organizacyjnej /np. szkoły, uniwersytetu, zakładu pracy/.

1.4. Jako jednostka organizacyjna biblioteka musi być zarządzana lub kierowana. Termin "zarządzanie" używany jest w odniesieniu do bibliotek rzadko, ponieważ odnosi się raczej do

instytucji, w których kierownikami są osoby upoważnione do zarządzania i odpowiedzialne przed wyższymi instancjami gospodarczymi lub administracyjnymi. Zasoby biblioteczne z natury rzeczy mają społeczny charakter, w związku z tym odpowiedniejszym terminem jest "kierowanie".

1.4.1. Kierowanie jest to powodowanie zachowania innych zgodnie z celem, który wytyczyła osoba kierująca. Kierowaniem obejmuje się otoczenie biblioteki, jej personel, zasoby oraz narzędzia i wszelkie urządzenia. Użytkownicy i czytelnicy, którzy tworzą otoczenie biblioteki, w momencie gdy korzystają z jej usług, stają się częścią składową biblioteki i podlegają również kierowaniu. Np. muszą stosować się do obowiązujących regulaminów, mogą być skierowani do innych bibliotek itp.

1.4.2. Nie można kierować biblioteką, jeśli nie określi się dokładnie celu jej działalności. Bez znajomości tego celu nie można także zaprojektować struktury organizacyjnej.⁴ Cele strukturalizują organizację: wypełnienie tej struktury życiem, wprawienie jej w ruch to rola osób kierujących. "... najbardziej podstawowe rozstrzygnięcia organizacyjne zależą zawsze ostatecznie od tego, w czym interesie się je podejmuje".⁵ W przypadku biblioteki są one podejmowane z myślą o jej otoczeniu, niezależnie od tego, czy będzie nim środowisko szkolne, uniwersyteckie, zakładu pracy lub małego miasteczka. To otoczenie dynamizuje działanie biblioteki. Bez jego udziału biblioteka jest organizacją statyczną, na którą składa się układ komórek organizacyjnych, regulaminy, wyposażenie i zasoby.

1.4.3. Biblioteka jako jednostka organizacyjna stanowi /dzięki otoczeniu/ system otwarty. Prowadzi ona /dzięki posiadanym zasobom/ wymianę energii i informacji z bliższym i dalszym otoczeniem. Usługi bibliotek zaspokajają określone potrzeby otoczenia. W zamian otoczenie zaopatruje bibliotekę w środki materialne, umożliwiające jej kontynuowanie działalności.

⁴ Współczesne teorie organizacji. Pod red. Andrzeja K. Koźmińskiego. Warszawa: Państw. Wyd. Naukowe 1981. Zob. s. 52.

⁵ jw. s. 36.

Organizacja nie zaspokajająca potrzeb otoczenia traci rację bytu.⁶ Groziło to realnie bibliotekom amerykańskim w latach pięćdziesiątych, kiedy nie były one w stanie sprostać potrzebom nauki.⁷ Zaczęły wówczas powstawać w Stanach Zjednoczonych pozabiblioteczne instytucje informacyjne. Należą do nich między innymi Chemical Abstracts, Science Citation Index.

1.5. Kierowanie biblioteką, jakkolwiek byłoby racjonalne, pozostaje w pewnym sensie sztuką; talent, doświadczenie, szeroki horyzont, odwaga i otwartość kierowników na to, co nowe, niekonwencjonalne, zawsze będą głównym motorem zmian. Podobnie jak w przemyśle, sukcesy wielu bibliotek należy przypisać przedsiębiorczości nieprzeciętnych organizatorów, którzy nimi kierowali. Wśród bibliotekarzy polskich należy do nich niewątpliwie: Edward Kuntze, Stefan Demby, Adam Łysakowski, Helena Więckowska.

1.5.1. Kierowanie biblioteką odbywa się w kilku układach:

- a/ jednostkowym, tzn. w każdej, nawet najmniejszej jednoosobowej bibliotece występują elementy kierowania;
- b/ zespołowym, wtedy gdy mamy do czynienia z grupą bibliotek działających w strukturze organizacyjnej instytucji macierzystej /np. sieć bibliotek wyższej uczelni/ lub w strukturze samodzielnej /np. wojewódzka sieć bibliotek publicznych/.

W jednym i drugim przypadku mamy do czynienia z elementami bezpośredniego /pojedyncza, samodzielna biblioteka/ i pośredniego kierowania /np. wojewódzka biblioteka publiczna może kierować bibliotekami gminnymi za pośrednictwem wyznaczonych większych bibliotek miejsko-gminnych/. Biblioteki mogą też być kierowane /lub sterowane/ w wielkich układach społecznych, takich jak społeczeństwo w całości lub państwo, a nawet w układzie międzynarodowym /zob. Rozdział II/.

⁶ Współczesne teorie organizacji. Pod red. Andrzeja K. Koźmińskiego. Warszawa: Państw. Wyd. Naukowe 1981. Zob. s. 78.

⁷ J.H. Shera: Introduction to Library Science. Littleton: Libraries Unlimited Inc. 1976.

1.6. Skuteczność kierowania biblioteką lub bibliotekami zależy nie tylko od uwarunkowań, które tkwią w otoczeniu, ale od umiejętności analizowania jej działalności, trafnego wyboru struktury organizacyjnej oraz konsekwentnej kontroli efektów. Choć analiza i kontrola stanowią integralną część kierowania, doświadczenia w tym zakresie są niewielkie. W przypadku biblioteki analiza powinna obejmować trzy główne elementy:
a/ zasoby, b/ możliwości, c/ potrzeby.

Kontrola powinna dać odpowiedź, czy środki inwestowane w bibliotekę dają wymierne korzyści. Jeżeli na przykład dwie osoby, które zamierzały wybudować własne domy, wypożyczyły z biblioteki publikacje na ten temat, ale jedna z nich zamierzonej inwestycji nie zrealizowała, to nie znaczy, że usługa biblioteki okazała się niepotrzebna. Biblioteka mogła również sporządzić obszerną bibliografię z określonej dziedziny naukowej, dostarczyć użytkownikowi licznych materiałów, a w efekcie nie powstał żaden konkretny wynalazek ani nawet sprawozdanie z wykonanej pracy. Po prostu biblioteka nie ma i nie może mieć wpływu na okoliczności towarzyszące powstawaniu wartości duchowych, a tym bardziej materialnych.⁸

Analiza działalności biblioteki może dotyczyć jedynie tego, czy posiadane przez nią zasoby odpowiadają użytkownikom i czytelnikom w określonym czasie. To, co użytkownik uczyni z otrzymaną informacją albo jak czytelnik odbierze treść dzieła literackiego, na to biblioteka nie ma żadnego wpływu. Tylko cenzor wierząc, głęboko, że broniąc dostępu do określonych publikacji uchroni czytelnika przez deprawacją, niemoralnością, niekorzystną zmianą poglądów, utratą wiary w określony system wartości.

1.6.1. W większości krajów biblioteki należą do sektora publicznego /państwowego/. W związku z tym koszty ich utrzymania pokrywane są w całości z funduszy publicznych, niezależnie od tego, czy będzie to budżet samorządu gminy czy centralnych władz państwowych. Usługi wielu bibliotek /przede wszystkim publicznych/ są bezpłatne. Toteż analizowanie kosztów ich

⁸ J. Bladgen: Do we really need libraries? An assessment of approaches to the evaluation of the performance of libraries. New York-London: K.G. Saur-C. Bingley 1980.

utrzymywania i porównywanie z instytucjami przemysłowymi, handlowymi lub prywatnymi mija się z celem. Realny pieniądz nie może w przypadku biblioteki stanowić obiektywnego miernika. Nie sposób odpowiedzieć na pytanie, w którym momencie koszt otrzymanej informacji dla podjęcia określonej decyzji produkcyjnej lub handlowej stał się nieekonomiczny w porównaniu z otrzymanym rezultatem. Tak samo nie można ocenić korzyści płynących z czytania literatury pięknej ani w odniesieniu do jednostki, ani społeczeństwa jako całości.

1.7. Analiza wartości i użyteczności biblioteki jako układu /systemu/ organizacyjnego wymaga porównań między nim a ludźmi, dla których jest przeznaczony. Bibliotekarzy obliguje to do wyjścia na zewnątrz biblioteki i większej orientacji w psychologicznym aspekcie organizacji. Obejmuje on problemy zachowań użytkownika i czytelnika w organizacyjnej strukturze biblioteki, w stosunkach z innymi ludźmi i grupami społecznymi w obliczu celów i zadań realizowanych przez bibliotekę, jak również wobec jej elementów rzeczowych, tj. urządzeń, maszyn, technologii procesów, i osobowych, tzn. samych bibliotekarzy.

2. Programowanie i planowanie działalności bibliotek

2.1. Programowanie działalności bibliotecznej, wiążące się z systemem kierowania i zarządzania bibliotekami, może dotyczyć pojedynczej biblioteki, zespołu, określonego terytorium /np. gminy lub województwa, całego kraju lub regionu świata/, określonego typu bibliotek /np. szkół wyższych/. Programy mogą być tworzone przez instytucje administracyjne, stowarzyszenia bibliotekarskie lub też same biblioteki.

2.1.2. W Wielkiej Brytanii inicjatorem opracowania programu w skali kraju była instytucja administracyjna. W 1967 r. ówczesny sekretarz stanu do spraw oświaty i nauki powołał komitet dla zbadania działalności bibliotek narodowych: Biblioteki Muzeum Brytyjskiego, Narodowej Biblioteki Prezencyjnej dla Nauk Ścisłych i Wynalazczości, Narodowej Biblioteki Centralnej,

Narodowej Biblioteki Wypożyczeń dla Nauk Ścisłych i Techniki oraz Narodowej Biblioteki Brytyjskiej. Opublikowany przez Komitet raport /Raport of the National Libraries Committee, London 1969/ stał się podstawą do opracowania programowego dokumentu: Białej Księgi Biblioteki Brytyjskiej /White Paper on the British Library. London 1971/, który został przyjęty przez parlament. Program dotyczył utworzenia Biblioteki Brytyjskiej, której zadaniem miało być zorganizowanie sprawnej obsługi bibliotecznej Zjednoczonego Królestwa, obejmującej:

- a/ przechowywanie i udostępnianie czytelnikom co najmniej jednego egzemplarza każdej książki i czasopisma produkcji krajowej oraz możliwie największej liczby publikacji zagranicznych. Czytelnik, który nie otrzyma potrzebnych mu materiałów w najbliższej bibliotece, powinien wiedzieć, że znajdzie je w Bibliotece Brytyjskiej;
- b/ świadczenie szybkich usług centralnych w zakresie wypożyczeń i reprodukcji wydawnictw dla innych bibliotek i ośrodków informacji w kraju;
- c/ prowadzenie centralnych prac katalogowych i bibliograficznych dla wszystkich bibliotek i ośrodków informacji w kraju przy ścisłej współpracy z centralnymi bibliotekami za granicą.⁹

2.1.3. Na zupełnie odmiennych zasadach doszło do opracowania programu rozwoju bibliotek w Republice Federalnej Niemiec. Program taki pod nazwą: Bibliotheksplan' 73 został przyjęty w 1973 r. przez Niemiecką Konferencję Bibliotekarską /Deutsche Bibliothekskonferentz/. Skupia on 6 stowarzyszeń bibliotekarskich i rozpatruje aktualne problemy całego bibliotekarstwa, jak i poszczególnych sieci bibliotecznych, oraz zagadnienia współpracy międzynarodowej. Reprezentuje również sprawy bibliotekarskie wobec władz federalnych, wpływając na kształt polityki bibliotecznej w kraju. Z jej inicjatywy i zgodnie z postulatami zawartymi w wymienionym programie, w 1978 r. powołano

⁹ K.W. Humphreys: Najnowsze problemy bibliotekarstwa w Wielkiej Brytanii. W: Rocznik Biblioteki Narodowej, Warszawa T.8, 1972 s. 5-24.

do życia Niemiecki Instytut Bibliotekarski /Deutsche Bibliotheksinstitut/, finansowany w 70 % przez krajowe władze związkowe i w 30 % przez rząd federalny. W praktyce więc przy zdecentralizowanym systemie kierowania bibliotekami, które rozkłada się na 11 krajów związkowych i rząd federalny, ten ostatni odpowiada i łoży na utrzymanie jedynie kilku bibliotek o statusie narodowym /Biblioteki Niemieckiej we Frankfurcie nad Menem, Biblioteki Niemieckiego Parlamentu i częściowo Pruskiej Biblioteki Państwowej/, natomiast programy rozwoju bibliotek są opracowywane przez zawodowe organizacje bibliotekarskie oraz instytucje i stowarzyszenia naukowe.

2.1.4. Uprawnienia centralnych władz państwowych są w poszczególnych krajach rozmaite. W Danii i Finlandii zarządy biblioteczne oprócz funkcji ustawodawczych, programowych i konsultacyjnych pełnią też funkcje kontrolne wobec bibliotek i dysponują szerokimi uprawnieniami w tym zakresie. W Danii obsadę wszystkich stanowisk kierowniczych w bibliotekach publicznych zatwierdza Duński Zarząd Biblioteczny /Bibliotekstilsynet/. W Szwecji Sekcja Biblioteczna przy Centralnym Zarządzie Oświaty kontroluje wydatkowanie przez biblioteki funduszy państwowych. Podobnie w Stanach Zjednoczonych: Wydział Biblioteczny, działający przy Departamencie Oświaty /odpowiednik naszego ministerstwa/, ogranicza się do kontrolowania stopnia realizacji budżetów przydzielanych przez rząd federalny, które gwarantuje Ustawą o służbie bibliotecznej /Library Services and Construction Act/ z 1964 r. W USA fundusze federalne są przekazywane poszczególnym stanom, które przydzielają je bibliotekom. Najczęściej funkcje organizacyjne w tym zakresie pełnią biblioteki stanowe, odpowiedzialne za właściwe wykorzystanie przydzielonych kwot. W Norwegii Państwowy Zarząd Biblioteczny przy Ministerstwie ds. Kościoła i Oświaty, poza kontrolowaniem wydatków z budżetu centralnego na budownictwo biblioteczne, uczestniczy też w opracowywaniu norm bibliotecznych, dokształcaniu bibliotekarzy itp.

W wielu krajach centralna administracja biblioteczna nadzoruje współpracę bibliotek publicznych z bibliotekami innych

typów. W Wielkiej Brytanii, Danii, Finlandii i Norewгии biblioteki publiczne wchłaniają stopniowo i podporządkowują sobie organizacyjnie biblioteki innych typów /szpitalne, w domach opieki społecznej, zakładowe itp./ z dużą korzyścią dla środowisk czytelniczych obsługiwanych przez te placówki.

2.1.5. W krajach socjalistycznych zarządzanie bibliotekami podporządkowane jest ogólnej koncepcji organizacyjnej, wedle której biblioteki należące do różnych grup, jak: naukowe, publiczne, szkolne, fachowe tworzą zintegrowane sieci ogólnokrajowe. I tak, w Związku Radzieckim Główna Inspekcja Bibliotek ma uprawnienia do kontrolowania wszystkich bibliotek, niezależnie od ich przynależności resortowej. W zakres kompetencji Inspekcji wchodzi także zagadnienia, jak: polityka gromadzenia piśmiennictwa krajowego i zagranicznego, planowanie rozmieszczenia bibliotek, budownictwo i wyposażenie bibliotek, kształcenie bibliotekarzy, planowanie działalności bibliograficznej oraz bibliotekoznawczej. Przy Radzieckim Ministerstwie Kultury działa Rada Biblioteczna, która koordynuje pracę bibliotek wszystkich resortów i organizacji. Opracowuje ona perspektywiczne plany rozwoju ogólnokrajowej sieci bibliotecznej, inspirowuje prace badawcze nad nowymi formami pracy, oraz stara się je upowszechniać. W Czechosłowacji, Bułgarii, Niemieckiej Republice Demokratycznej i na Węgrzech nadzór nad bibliotekami, które wchodzi w skład ogólnokrajowych sieci bibliotecznych, należy do ministerstw kultury. Przy ministerstwach tych działają jako organy doradcze i opiniotwórcze krajowe lub państwowe rady biblioteczne, złożone z przedstawicieli największych sieci lub grup bibliotecznych. W niektórych krajach /NRD, Węgry, Jugosławia/ funkcje doradcze pełnią również stowarzyszenia bibliotekarskie.

2.2. U podstaw programowania działalności bibliotecznej, niezależnie od tego, czy dotyczy ona jednej, kilku czy wszystkich bibliotek w kraju, leży systematyczne gromadzenie i przetwarzanie informacji niezbędnych do podejmowania właściwych decyzji. Chodzi tu zarówno o dane ilościowe /stąd ważność publikowanych statystyk bibliotecznych/, jak i jakościowe /wyniki badań czytelnictwa, analizy potrzeb użytkowników, badania efek-

tywności działania bibliotek, poziomu kwalifikacji bibliotekarzy, systemu kształcenia i dokształcania, adekwatności programów kształcenia w stosunku do praktyki itp./. Równie ważnym elementem programowania są normy biblioteczne, które muszą być przestrzegane przy organizowaniu bibliotek i które dotyczą: lokalizacji, budżetu, wielkości pomieszczeń, zasobności zbiorów, wyposażenia, stanu zatrudnienia itp.

Z inicjatywy Państwowej Rady Bibliotecznej opracowano w 1973 r. w Bibliotece Narodowej Raport o stanie bibliotek polskich.¹⁰ Była to pierwsza w historii polskiego bibliotekarstwa próba scharakteryzowania jego sytuacji, przedstawienia wynikających stąd wniosków i wskazania zadań wymagających szybkiego działania. Po rozpatrzeniu Raportu Ministerstwo Kultury i Sztuki podjęło decyzje dotyczące realizacji zawartych w nim postulatów. Jako najpilniejsze uznano opracowanie programu rozwoju bibliotek do 1990 r.¹¹ które powierzono Bibliotece Narodowej. Skonsultowany z wybitnymi bibliotekarzami i zaakceptowany przez Państwową Radę Biblioteczną, Program ten został rozpatrzony i zaakceptowany przez Kolegium Ministerstwa Kultury i Sztuki. Jego skrócona wersja była również przedmiotem obrad Sejmowej Komisji Kultury w 1976 r.

Za podstawę kierunków działania w bibliotekarstwie do 1990 r. przyjęto w Programie społeczno-gospodarczy rozwój kraju. Za najważniejsze czynniki rozwoju bibliotek wszystkich typów uznano: rozwój demograficzny kraju, jego przestrzenne zagospodarowanie, zmiany w strukturze wykształcenia i zatrudnienia, wreszcie produkcję wydawniczą oraz popularyzację książki w środkach masowego przekazu.

Osobny rozdział poświęcono w Programie czytelnictwu powszechnemu, wychodząc z założenia, że stanowi ono jeden z głównych mierników rozwoju kultury społeczeństwa. Podkreślano, że krąg ludzi korzystających z książki sukcesywnie się rozszerza.

¹⁰ Raport o stanie bibliotek polskich. Warszawa: Państwowa Rada Biblioteczna 1974.

¹¹ Program rozwoju bibliotekarstwa polskiego do 1990 r. Warszawa: Państwowa Rada Biblioteczna 1978.

Zwrócono też uwagę na informacyjną działalność bibliotek, zwłaszcza ich rolę w krajowym Systemie Informacji Naukowej, Technicznej i Organizacyjnej SINTO.

W programie uwzględniono także problemy budownictwa i wyposażenia bibliotek, kształcenia bibliotekarzy na poziomie średnim i wyższym, intensyfikacji badań nad współczesną strukturą organizacyjną bibliotek różnych typów.

Przydatność Programu rozwoju bibliotekarstwa polskiego dla kształtowania polityki bibliotecznej w kraju okazała się jednak znacznie mniejsza, niż się spodziewano. Złożyło się na to kilka przyczyn:

- 1/ pogłębiające się na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych trudności społeczno-gospodarcze kraju;
- 2/ niedostateczne wykorzystanie założeń programowych w planach poszczególnych województw, nieznamość treści tego dokumentu w komórkach administrujących bibliotekami;
- 3/ brak określenia finansowych i materiałowych kosztów realizacji poszczególnych postulatów i pominięcie ich w planie narodowo-gospodarczym;
- 4/ słabość zawodowych organizacji bibliotecznych, które nie zajęły się opracowaniem norm i wskaźników niezbędnych przy sporządzaniu konkretnych planów rozwojowych.

Pozytywną stroną Programu jest:

- a/ zaznajomienie środowiska bibliotekarskiego z funkcjonowaniem bibliotek w kontekście społeczno-ekonomicznym;
- b/ integralne potraktowanie działalności bibliotek i ośrodków info w zakresie rozprzestrzeniania informacji;
- c/ oparcie przewidywań dotyczących rozwoju bibliotek, czytelnictwa i informacji naukowej na wynikach prac badawczych.

Konsekwentnie do przyjętych założeń, najważniejsze problemy bibliotekarstwa - zasady gromadzenia zbiorów, ich opracowywanie i udostępnianie - potraktowano w Programie całościowo, uznając administracyjne i organizacyjne podziały bibliotek za formalne.

Następnym raportu ogólnopolskiego był raport o stanie bibliotek resortu oświaty i wychowania.¹² Obublikowany w niewielkim nakładzie, dokument ten nie był szerzej upowszechniony i w przeciwieństwie do ogólnokrajowego nie wywołał większej dyskusji w środowisku bibliotekarskim.

3. Krajowe normy biblioteczne

3.1. W krajach o rozwiniętej działalności bibliotecznej prace nad normami są prowadzone systematycznie. Określają one funkcję biblioteki w powiązaniu z rozwojem nauki, techniki, rozmiarami produkcji wydawniczej, organizacją szkolnictwa, strukturą zawodową ludności oraz całym zespołem cech typowych dla danego społeczeństwa. Prace nad normami bibliotecznymi są zaawansowane w Stanach Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, krajach skandynawskich, ostatnio w Niemieckiej Republice Demokratycznej i stanowią dużą pomoc w planowaniu działalności bibliotecznej. Normy dotyczą wielkości księgozbiorów poszczególnych placówek, rocznych przyrostów nowości wydawniczych, struktury księgozbiorów, wielkości lokali, liczby miejsc w czytelnich, obsady personalnej i wielkości budżetów, a nawet limitów godzin otwarcia biblioteki.

3.1.2. Normy amerykańskie są rozbudowane i dotyczą nie tylko wskaźników ilościowych dotyczących zbiorów i ich uzupełniania ale również budowy lokalnych systemów bibliotecznych, /Zob. Rozdział II/ które obsługują zbiorowości liczące od 150 000 do 1 000 000 mieszkańców. W systemach tych główną rolę pełni biblioteka główna /Headquarter Library/, której zbiory liczą 100 000 tytułów książek niebeletrystycznych. Wskaźnik książek przypadających na 1 mieszkańca powinien kształtować się od 2-4 woluminów w pojedynczym systemie. Tam, gdzie obsługiwana zbiorowość liczy 100 000 wystarczy 2 woluminy na mieszkańca. W systemie obsługującym do 500 000 mieszkańców roczne przybytki

¹² Raport o stanie bibliotek resortu oświaty i wychowania. Warszawa: Min. Ośw. i Wych. Departament Organizacji Badań i Prognoz Oświatowych. Rada ds. Bibliotek i Informacji 1979.

zbiorów powinny wynosić 1/6 wolumina na mieszkańca, zaś w systemach większych, liczących ponad 500 000 1/8 wolumina na mieszkańca.¹³ Przewiduje się również rocznie 1/3 wolumina na dziecko i 5 % całości nowych nabytków dla młodzieży. Jeżeli chodzi o czasopisma to normy przewidują 1 tytuł na 250 mieszkańców. Zbiór filmów nie powinien być mniejszy niż 1000 jednostek, płyt 5000.

3.1.3. Normy brytyjskie przewidują uzupełnianie zbiorów nowościami wydawniczymi w stosunku 250 woluminów na 1000 mieszkańców. Jest to zgodne z zaleceniami IFLA o czym będzie dalej. W związku z nowym podziałem administracyjnym kraju zakłada się trzystopniową strukturę organizacyjną bibliotek publicznych. Pierwsza, najmniejsza obejmuje grupę bibliotek, która obsługuje obszar liczący poniżej 40 000 mieszkańców. Powinny one otrzymywać rocznie 2000 tytułów nowości niebeletrystycznych i 3000 beletrystycznych. W drugiej grupie obsługującej do 100 000 mieszkańców udział literatury niebeletrystycznej powinien zwiększyć się do 5500 tytułów zaś w trzeciej liczącej ponad 150 000 mieszkańców - do 17 000 tytułów. Propozycje norm brytyjskich są zgodne ze strukturą krajowej produkcji wydawniczej.¹⁴ Normy znajdują coraz szersze zastosowanie w bibliotekach wyższych uczelni. W Wielkiej Brytanii przewiduje się, że uczelnia licząca 3000 studentów niższych lat, 1000 studentów wyższych lat i 500 osób personelu dydaktycznego powinna mieć jedną bibliotekę liczącą ok. 500 000 woluminów. Zbiory tej biblioteki powinny być uzupełniane rocznie w następujących proporcjach: 16 000 woluminów książek, 3000 tytułów czasopism, 4000 zreprodukowanych tytułów książek. 6 % ogólnego budżetu uniwersytetu powinno być przeznaczone na potrzeby bibliotek. Jeżeli chodzi o czasopisma to przyjmuje się, że 1000 tytułów powinno przypadać na 1000 studentów, 4000 tytułów na 7000 studentów, 7250 tytułów na 13 000 studentów.¹⁵

13 Minimum Standards for Public Library Systems, 1966, Chicago: American Libraries Association 1967, s. 42.

14 D.Spiller: Book selection. New York, London: K.G. Saur C. Bingley 1980. Zob. s. 30.

15 jw. s. 40.

3.1.4. W Niemieckiej Republice Demokratycznej normy dotyczące zbiorów i ich uzupełniania w bibliotekach uczelni wyższych dzielą się na te, które dotyczą uczelni typu technicznego i humanistycznego. W pierwszych przewiduje się 80 tomów na studenta, w drugich 100 tomów na studenta. W ciągu roku powinny przybywać 4 nowe tomy na studenta. Normy przewidują również 1 miejsce w czytelnich na 10 studentów i 5 bibliotekarzy na 60 studentów w działach bezpośredniej obsługi.¹⁶

3.1.5. W porównaniu z innymi krajami poczynania polskiego bibliotekarstwa w zakresie normalizacji bibliotekarskiej są dosyć skromne. Ożywioną działalność w tej dziedzinie prowadził w okresie międzywojennym Związek Bibliotekarzy Polskich, a od 1945 r. do 1951 r. Związek Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich oraz Państwowy Instytut Książki. Prace skupiały się wokół dokumentów bibliotecznych: karty akcesyjnej czasopism, wzorów kart katalogowych, rewersów itp. Po likwidacji Polskiej Komisji Normalizacyjnej w 1951 r. i przekazaniu spraw normalizacji bibliotecznej i bibliograficznej Centralnemu Zarządowi Bibliotek Ministerstwa Kultury, który to w 1955 r. przekazał je Bibliotece Narodowej, prace nad normami bibliotecznymi były podejmowane sporadycznie.¹⁷

W zakresie polityki gromadzenia zbiorów opracowano normę zaopatrzenia bibliotek publicznych w nowości wydawnicze.¹⁸ Zgodnie z przyjętą dla niej praktyką, jeżeli w środowiskach obsługiwanych przez biblioteki publiczne ilość woluminów przypadających na 1 mieszkańca nie przekracza 2 /dokładnie 1,9/ a liczba czytelników na 100 mieszkańców kształtuje się w granicach

¹⁶ G.Hülpmusch, G.Schwarz: Die staatliche Planung des Bibliothekswesens und die Rolle und Aufgaben den Zentren für Bibliothekswissenschaft und Methodik der Bibliotheksarbeit der sozialistischen Länder. Berlin 1984. Masz. powiel.

¹⁷ W. Borkowska: Z dziejów normalizacji w bibliotekarstwie polskim. W: Przegląd Biblioteczny. Warszawa 1971 z.1-4 s.242-257.

¹⁸ Zarządzenie nr 42 Min. Kultury i Sztuki z dn. 24 listopada 1980 r. w sprawie norm zaopatrzenia bibliotek publicznych w nowości wydawnicze. Dziennik Urzędowy Min. Kultury i Sztuki 1980 nr 7 poz. 27.

do 25,0 to powinno się zakupić 20 nowych książek na 100 mieszkańców. Natomiast w przypadkach, gdy zaopatrzenie w książki przekracza 2,0 woluminy, a liczba czytelników jest taka sama, wskaźnik zakupu powinien wynosić 18 na 100 mieszkańców a jeżeli przekracza 25,1 czytelników na 100 mieszkańców to 20 nowych książek na 100 mieszkańców. Instytut Książki i i Czytelnictwa sporządza coroczną analizę realizacji tego wskaźnika wskazując przy pomocy umownych przeliczników orientacyjne niedobory w zakupach nowości wydawniczych w poszczególnych województwach. Analiza ta stanowi dla Ministerstwa Kultury i Sztuki źródło informacji orientujące o stopniu wykonania zarządzenia i sformułowanej w nim normy zaopatrzenia zbiorów bibliotek publicznych w nowości wydawnicze. Dla wojewódzkich bibliotek publicznych jest to podstawa orientacyjna o sytuacji jednostkowej w porównaniu z innymi, pomocna /przynajmniej w założeniu/ przy planowaniu zakupów nowości książek oraz informowaniu władz lokalnych o niedoborach w tym zakresie.

4. Międzynarodowe normy biblioteczne

4.1. Poczynania różnych krajów na polu normalizacji bibliotecznej przyczyniły się do opracowania norm międzynarodowych. Starania w tym zakresie podjęła IFLA. Po kilkuletnich dyskusjach ostateczny projekt norm dla bibliotek publicznych był przedstawiony i dyskutowany w 1972 r. na 38 Sesji IFLA w Budapeszcie. W 1973 r. został on ostatecznie zatwierdzony i opublikowany.¹⁹ Oprócz podstawowych wskaźników normy IFLA zawierają również próbę definicji biblioteki publicznej jako instytucji demokratycznej, która służy oświacie, kulturze i informacji. Obowiązki w tych dziedzinach potraktowano szeroko, włączając do zakresu działania bibliotek nie tylko dorosłych i dzieci, ale również grupy wymagające szczególnej opieki: osoby starsze wiekiem, chorych, niepełnosprawnych, upośledzonych itp. Za najmniejszą jednostkę administracyjną, w której powinna być

¹⁹ Standards for Public Libraries. Munchen: International Federation of Library Associations and Institutions 1977.

biblioteka publiczna, przyjęto jednostkę liczącą 3000 mieszkańców. Jako typową wymieniono taką, która liczy 50 000 mieszkańców. Jako optymalną, która powinna stanowić podstawę do stworzenia systemu bibliotek publicznych, potraktowano taką, która liczy 150 000 mieszkańców. Ten ostatni wskaźnik jest taki sam, jak brytyjski. Przyjmuje się, że najmniejszy zbiór biblioteczny powinien liczyć 9000 woluminów /w tym 100 tytułów typu informacyjnego/ i obsługiwać środowisko lokalne liczące od 3000 mieszkańców. W mniejszych skupiskach dostęp do książek powinny zapewnić bibliobusy oraz inne formy obsługi. W skupiskach liczących ponad 3000 mieszkańców książki typu informacyjnego powinny stanowić 10 % całości zbioru. Zgodnie z zaleceniami powinno się kupować rocznie 250 woluminów na 1000 mieszkańców, z tym, że w małych miejscowościach /poniżej 3000 mieszkańców/ norma przewiduje 300 woluminów. W miejscowościach, gdzie dzieci stanowią 25-30 % populacji, 1/3 nowych nabytków powinna obejmować książki dla dzieci.

Zaopatrzenie w czasopisma przewiduje 10 tytułów na 1000 mieszkańców, przy założeniu, że podstawowy zbiór czasopism liczy 50 tytułów. W miejscowościach liczących do 20 000 mieszkańców w zbiorze bibliotecznym płyty albo taśmy magnetofonowe powinny obejmować nie mniej niż 2000 pozycji. Powierzchnia lokalu najmniejszej biblioteki powinna wynosić 100 m².

Rozdział IV PRODUKCJA WYDAWNICZA

1. Ruch wydawniczy w świecie

1.2. Wskazywaliśmy już, że biblioteka jako instytucja działa w bliższym i dalszym otoczeniu, że sama będąc systemem mieści się w najbliższym jej nadsystemie dokumentów /Rozdział II/. I o ile cała wewnętrzna organizacja biblioteki jest zależna od rozmiarów ilościowych i jakości produkcji dokumentów, o tyle cały ten określany przez Annę Sitarską nadsystem dokumentów jest od niej niezależny. Ten kto produkuje dokumenty, wynajduje coraz to lepsze i sprawniejsze techniki i technologie, odchodzi od tradycyjnych formatów, nie bierze pod uwagę, w jakim stopniu biblioteki będą w stanie adaptować się do tych zmian. Dotyczy to szczególnie ilościowych rozmiarów produkcji wydawniczej oraz rewolucyjnych zmian, jakie dokonały się w ich kształcie materialnym.

1.3. Dzięki sztuce drukarskiej światowa produkcja książki swiękowała się w każdym stuleciu w bardzo szybkim tempie. Do 1500 r. wydrukowano zaledwie 30 000 tytułów, co oczywiście już wówczas było postępem w porównaniu z epoką książki rękopiśmiennej. W XVI wieku ukazało się 250 000 tytułów, w XIX produkcja przekroczyła 7 milionów tytułów a prognozy przewidują, że do końca naszego wieku wyniesie ona 25 milionów tytułów. Statystyka UNESCO informuje o dużych dysproporcjach w produkcji książek w poszczególnych częściach świata. W Europie i ZSRR ukazało się w 1980 r. 55,9 % całej światowej produkcji wydawniczej. Na drugie miejsce wysunęły się Stany Zjednoczone. W 1960 r. udział ich w globalnej produkcji wydawniczej wynosił 5,4 %, w dwadzieścia lat później potroił się /15,9 %/. Dla porównania w tym samym przedziale czasowym produkcja tytułów w Ameryce Łacińskiej zmalała z 5,1 % do 4,7%. Globalna produkcja książek wynosiła w 1955 r. 269 000 tytułów, w 1975 r. podwoiła się /568 000

tytułów/, zaś w 1980 r. wynosiła 726 500 tytułów.¹ Najprawdopodobniej już w połowie lat dziewięćdziesiątych wyniesie 1 mln. tytułów. Według statystyki UNESCO za lata 1977-1979 w 39 krajach produkcja książki kształtuje się powyżej 2000 tytułów rocznie. Wymienione kraje wyprodukowały w 1977 r. 595 311 tytułów, zaś w 1979 r. 592 260 tytułów.² To co przypada na pozostałe kraje, wynosi ok. 100 000 tytułów rocznie. Przyrost produkcji wydawniczej rozkłada się nierównomiernie. Już Robert Escarpit w końcu lat sześćdziesiątych wymienił Związek Radziecki, Stany Zjednoczone oraz Chiny Ludowe jako trzy "supergiganty" w produkcji wydawniczej. Po nich cztery "giganty", których produkcja przekraczała 20 000 tytułów rocznie. Były to: Wielka Brytania, Republika Federalna Niemiec, Japonia i Francja. Trzy następne kraje przekraczające 10 000 - to Hiszpania, Indie i Holandia, a cztery zbliżające się do tej liczby: Czechosłowacja, Włochy, Polska i Jugosławia.³ W dziesięć lat później sytuacja uległa pewnym zmianom. W 1979 r. Związek Radziecki wyprodukował 92 398 tytułów /o 4 % mniej niż w 1977 r./, Stany Zjednoczone 85 126 tytułów /dane za 1978 r./ zaś trzecie miejsce "supergiganta" zajęła Republika Federalna Niemiec /62 082 tytuły/, która w ciągu trzech lat zwiększyła swą produkcję o 21,5 %. Spośród trzech wymienionych przez R. Escarpita "gigantów" utrzymała swoją pozycję Japonia /44 392 tytuły i 8 % wzrostu/, Wielka Brytania /41 864 tytuły i 13,6 % wzrostu/. We Francji /25 019 tytułów/ nastąpił spadek o 21 %. Wśród krajów, które przekroczyły produkcję 10 000 tytułów w 1979 r. znalazły się: Belgia, Chiny Ludowe, Indie, Włochy, Jugosławia, Południowa Korea, Holandia, Polska, Szwajcaria, Hiszpania, Czechosłowacja. Największą dynamikę wzrostu produkcji tytułów wykazały w latach 1977-1979 następujące kraje: Belgia /41 %/, Australia /24 %/, Republika Federalna Niemiec /22 %/, Kanada /20 %/, Południowa Korea

¹ UNESCO Statistical Yearbook. Paris: Unesco 1982.

² Buch und Buchhandel in Zahlen. Frankfurt am Main: Buchhändler - Vereinigung Gmb H. 1983. Zob. s. 49.

³ R. Escarpit: Rewolucja książki. Warszawa. 1969 Państw. Wyd. Naukowe. Zob. s. 65.

/19 %/, Wielka Brytania /14 %/, Jugosławia /14 %/.⁴ Struktura treściowa światowej produkcji wydawniczej odpowiada kierunkom rozwoju nauki, postępowi technicznemu oraz upowszechnianiu się szkolnictwa wszystkich stopni, zwłaszcza w krajach gospodarczo rozwiniętych. Wśród wydawanych książek dominują zdecydowanie pozycje określone przez R. Escarpita jako funkcjonalne: podręczniki szkolne, akademickie, prace naukowe, popularnonaukowe, poradniki, informatory, encyklopedie, słowniki, kompendia wszelkiego typu. W grupie tej poczesne miejsce zajmuje literatura techniczna, zwłaszcza w krajach szybko uprzemysławiających się. Np. udział tej literatury w globalnej produkcji wydawniczej Chm Ludowych wynosił w 1979 r. 44,7 %, w Związku Radzieckim 40,2 %, w Polsce 32,5 %, na Węgrzech 28,6 %, w Czechosłowacji 28,3 %. W krajach zasobnych gospodarczo preferowana była w strukturze wydawniczej literatura piękna. Jej udział w globalnej produkcji tytułowej wynosił w Południowej Korei 42,2 %, w Holandii 42,1 %, w Izraelu 41,6 %, we Francji 39,0 %, w Belgii 34,5 %, Szwecji 34,7 %.⁵ Byłoby jednak błędem sądzić, że na szerokie upowszechnianie literatury pięknej i sztuki mogą sobie pozwolić jedynie kraje przodujące w rozwoju gospodarczym. Po pierwsze dlatego, że podniesienie poziomu ekonomicznego życia każdego społeczeństwa nie da się oddzielić od szerokiego upowszechniania treści humanistycznych, które sprzyjają aspiracjom zawodowym, życiowym i niejako je warunkują, a po drugie nawet najbardziej słuszna w założeniach struktura rynku wydawniczego nie decyduje w sposób automatyczny o rzeczywistej, społecznej recepcji opublikowanych wydawnictw.

1.3.1. Ilościowa i jakościowa światowa produkcja wydawnicza ma bardzo duże znaczenie dla kształtowania się polityki gromadzenia zbiorów bibliotecznych, a zwłaszcza podejmowanych prób w zakresie określania ich specjalizacji. Będzie o tym dalej mowa. Zbliżająca się do miliona tytułów rocznie światowa produkcja wydawnicza stwarza dla bibliotek wiele problemów związanych przede wszystkim z ich gromadzeniem. Wiadomo, że naj-

⁴ Buch und Buchhandel in Zahlen. Op. cit. Zob. s. 49.

⁵ jw. Zob. s. 50.

więcej produkują kraje przodujące w rozwoju nauki, techniki, produkcji przemysłowej oraz ci, których twórczość literacka ma ugruntowaną pozycję ogólnoswiatową. Największe szanse w rozprzestrzenianiu produkcji wydawniczej w świecie mają te kraje, których języki upowszechniły się w komunikacji naukowej, technicznej, przemysłowej, handlowej oraz humanistycznej /zwłaszcza literackiej/. Do najpopularniejszych języków, które można traktować jako języki komunikacyjne należy angielski, francuski, niemiecki, rosyjski. Produkcja w tych językach ma największe szanse rozprzestrzeniania się zarówno dzieł oryginalnych, jak i tłumaczonych. W Republice Federalnej Niemiec liczba tytułów tłumaczonych z języków obcych w 1962 r. wynosiła 2428 tytułów, co stanowiło 10,7 % ogółu wydanych tytułów, w 1982 r. opublikowano 6773 tytuły, co stanowiło 11 % całej produkcji wydawniczej. Tłumaczenia z języka angielskiego stanowiły w 1982 r. 66,6 % ogółu tłumaczeń, z francuskiego 13,1 %, włoskiego 2,9 %, z polskiego 0,8 %. Zmniejszył się eksport książek wyprodukowanych w RFN do Polski. W 1980 r. sprzedano 3389 tytułów, zaś w 1982 r. 2217, co stanowiło 0,3 % wartości całego eksportu.⁶ W latach osiemdziesiątych nie tylko mniej kupujemy, ale również mniej tłumaczymy z języków obcych.

1.4. W światowej produkcji wydawniczej znaczne miejsce przypada książce kieszonkowej. Upowszechniła się ona szczególnie w krajach Europy Zachodniej i w Stanach Zjednoczonych. Treściowo książki kieszonkowe obejmują utwory literackie o bardzo zróżnicowanym poziomie, od kryminałów i westernów począwszy na utworach klasyki światowej kończąc, oraz książki naukowe i popularnonaukowe, reprezentujące bardzo różne dziedziny wiedzy. O rozmiarach produkcji książki kieszonkowej w niektórych krajach informują statystyki. Na przykład w Republice Federalnej Niemiec w 1961 r. na ogólną liczbę 23 132 tytuły 1070 stanowiły wydania w postaci kieszonkowej /4,6 %/. W 1982 r. wśród 61 332 tytułów, w postaci kieszonkowej wydano 8602, co stanowiło 14 % całej produkcji wydawniczej.⁷

⁶ jw. Zob. s. 27, 28.

⁷ jw. Zob. s. 13, 18.

W Stanach Zjednoczonych ukazuje się w wydaniu kieszonkowym wiele prac naukowych, które były poprzednio wydane w drogiej edycji oprawnej. Wobec szybko dezaktualizującego się materiału naukowego biblioteki coraz powszechniej uwzględniają w swoich zakupach wydawnictwa kieszonkowe.

Badania przeprowadzone w Republice Federalnej Niemiec w 1963 i 1967 r. dowiodły, że książki kieszonkowe trafiają do tych środowisk społecznych, w których czytelnictwo było dotąd słabo rozwinięte. Książkami tymi interesuje się również wyrobiona publiczność czytelnicza, co świadczy, iż książka kieszonkowa obejmuje swoim zasięgiem rzeczywiście bardzo zróżnicowane kręgi czytelnicze.⁸

Brytyjskie wydawnictwa Penquin i Pelican osiągnęły sukcesy nakładów ciesząc się powodzeniem nie tylko w Wielkiej Brytanii. Oprócz nich wzrasta również produkcja wydawnicza, którą R. Hoggart określa jako seks nowelki z gatunku "ręka, noga - mózg na ścianie", rozprowadzana w magazynach i dworcowych kioskach.⁹ Zwracał on uwagę na taniość i dostępność tej literatury przede wszystkim w środowiskach robotniczych.

1.5. Książka jako materialny produkt wytwórczości ludzkiej ulega przemianom. Ledwie rozwinął się na szerszą skalę po II wojnie światowej mikrofilm, już go wypiera nowa forma, jaką jest mikrofiszka. Jest to klisza fotograficzna, na której utrwalą się potrzebną dokumentację. Na pojedynczej kliszy można utrwalić 60-100 stron druku, a potem można je odczytać za pomocą specjalnego czytnika. Dzięki badaniom nad pojemnością mikrofiszki uzyskano możliwość utrwalenia na pojedynczej kliszy aż 1000 stron tekstu. Amerykańska firma National Cash Register Company reprodukuje już 3200 stron na jednej karcie. Zmikrofiszowała ona tysiące publikacji z dziedziny nauk matematycznych, przyrodniczych i technicznych. Mikrofiszki znalazły szerokie zasto-

⁸ R. Cybulski: Serie książek kieszonkowych w Polsce w latach 1966-1970. Warszawa: Biblioteka Narodowa 1972. Zob. s. 33.

⁹ R. Hoggart: Spojrzenie na kulturę robotniczą w Anglii. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1976.

sowanie w takich instytucjach, jak the United States Atomic Energy Commission.

1.5.1. Mikroksiążki rozprzestrzeniają się. Znane wydawnictwo Encyclopaedia Britannica podjęło produkcję całych serii tematycznych. Pierwsza z nich nosiła tytuł Biblioteka cywilizacji amerykańskiej /The Library of American Civilization/. Jest to staranny wybór tekstów obejmujący wszystkie aspekty życia w Ameryce i amerykańskiej literatury do 1914 r. Zawiera on 12 000 tytułów, około 20 tysięcy woluminów, które liczą w sumie 6 milionów stron. Seria ta określana mianem biblioteki opatrzona jest kompletem katalogów: jeden w formie książkowej /4 tys. stron w kilku tomach/, drugi utrwalony na kliszach oraz karty katalogowe. W ten sposób wyższe uczelnie i większe biblioteki publiczne otrzymują wybór starannie opracowany, zaopatrzony w gotowy katalog i indeks. Żadna biblioteka z wyjątkiem Biblioteki Kongresu, Brytyjskiej i niektórych bibliotek narodowych, nie jest w stanie zgromadzić normalnym trybem tak bogatego materiału.

Mikropublikacje stały się już w niektórych krajach gałęzią gospodarki narodowej. W całym świecie jest 319 wydawnictw mikroksiążkowych, z czego 211 w Stanach Zjednoczonych, 47 w Wielkiej Brytanii, 14 w Kanadzie, 12 we Francji. Spośród 211 wydawnictw 108 ma charakter komercyjny, 93 należy do stowarzyszeń naukowych, agencji rządowych, 10 stanowi własność uniwersytetów. Dla wielu wydawnictw naukowych jest to perspektywa wejścia w obieg komunikacyjny. Dla rozbudowanych kartkowych katalogów bibliotecznych jest to szansa usprawnienia korzystania z nich i przejścia na wyszukiwanie za pomocą komputera /computer output microform - COM/. Produkcja mikroksiążek nie nastęrcza już problemów, natomiast stopień akceptacji tej formy przez użytkowników budzi jeszcze kontrowersje. W Stanach Zjednoczonych do największych należy University Microfilms, oddział firmy Xerox, założony w 1938 r. w Ann Arbor /Michigan/, jako centralne archiwum rozpraw naukowych. Oddział ten mikrofilmuje rocznie około 19 000 rozpraw doktorskich i 35 000 tytułów książek wyczerpanych i kopie sprzedaje bibliotekom. W ten sposób mogą one

uzupełniać swoje zbiory nawet w książki najstarsze, co dla rozwijającego się szkolnictwa wyższego, zwłaszcza na prowincji, jest ogromnym udogodnieniem, umożliwia bowiem tanim kosztem lepsze zaopatrzenie bibliotek uczelnianych.

W porównaniu z tradycyjnie drukowanymi książkami mikroksiążki są bardzo tanie i oczywiście pozwalają na dużą oszczędność miejsca w bibliotekach. Klisze fotograficzne są pokryte po obu stronach plastykiem ochronnym, aby szybko się nie zużywały. Uszkodzone lub zagubione klisze łatwo zastąpić nowymi.

Zalety mikroksiążek rodzą szansę rozwiązania problemu, który trapi szczególnie dotkliwie biblioteki szkół akademickich, a mianowicie zaopatrzenia studentów w podstawowe lektury obowiązkowe. W niektórych uniwersytetach amerykańskich podjęto już próby zaopatrywania studentów w mikroksiążkowe biblioteki, które zawierają podstawowe lektury /m.in. i podręczniki/ przewidziane dla danego kierunku studiów. Student może w małym pudełku przechowywać swoją fachową bibliotekę liczącą kilkaset tomów. Jeżeli system ten się upowszechni, będzie on wielkim udogodnieniem dla studiujących zaocznie, metodą korespondencyjną lub w ramach telewizyjnych i radiowych uniwersytetów powszechnych. Może on również przyczynić się do ograniczenia rozbudowy kosztownych tzw. księgozbiorów studenckich w bibliotekach wyższych uczelni. O udziale mikroksiążek w zbiorach bibliotecznych niektórych krajów informują statystyki. W Stanach Zjednoczonych w bibliotekach uniwersyteckich i kolegiów wydatki na mikrofilmy w latach 1972-1973 i 1978-1979 wzrosły o 58 %, w bibliotekach publicznych o 75 %, w bibliotekach specjalnych o 73,5 %. W 1978-1979 udział wydatków na mikroformy w porównaniu z globalnymi sumami przeznaczonymi na uzupełnianie zbiorów wyniósł w bibliotekach uniwersyteckich i kolegiów 6,9 %, w bibliotekach publicznych 3,3 %, w bibliotekach specjalnych 7,1 %.¹⁰ W Uniwersytecie Illinois /Urbana/ ilość mikroform wzrosła w latach 1961-1976 z 34 945 do 1 263 515.

¹⁰ A.M. Mecler: Micropublishing. A history of Scholarly micropublishing in America. 1938-1980. Westport, Connecticut Greenwood Press 1982. Zob. s. 88.

Jedną z pierwszych bibliotek w Polsce, która zastosowała w swojej pracy mikrofiszę, była Główna Biblioteka Lekarska. W pierwszych latach mikrofiszowano materiały biblioteczne w celu zabezpieczenia cennych, unikalnych wydawnictw. Była to swego rodzaju kontynuacja prac mikrofilmowych prowadzonych od lat przez Bibliotekę Narodową i inne wielkie biblioteki naukowe. Po nawiązaniu współpracy ze światowym systemem informacyjnym MEDLARS Główna Biblioteka Lekarska zaczęła dostarczać użytkownikom materiały źródłowe /głównie z czasopism w języku angielskim/ w postaci mikrofisz. W 1981 r. w zbiorach Biblioteki było już 25 766 mikrofisz.¹¹ Jako inny przykład może posłużyć Biblioteka Główna i OINT Politechniki Wrocławskiej, w której zainstalowano w procesie reprograficznym system mikrofiszowy PENTAKTA. Począwszy od 1976 r. rozpoczęto mikrofiszowanie czasopism w procesie ich opracowywania i zorganizowano wymianę mikrofisz z ośrodkami zagranicznymi. Dla własnych użytkowników zakupiono 200 przenośnych czytników, oraz umożliwiono im korzystanie z odbitek kserograficznych sporządzanych z mikrofisz.¹²

2. Produkcja wydawnicza w Polsce

W ocenie R. Escarpita dokonanej w latach sześćdziesiątych Polska należała do krajów o dynamicznie rozwijającym się ruchu wydawniczym. Opinia ta tylko częściowo była uzasadniona, bowiem w świetle badań już wówczas zainteresowania książką przekraczały możliwości jej produkcji. Polska - stwierdza Witold Adamiec - mimo wielkiego potencjału twórczego /pisarzy, uczonych, popularyzatorów nauki/, mimo znacznie rozwiniętych w społeczeństwie zainteresowań różnymi dziedzinami piśmiennictwa - przewyższała ofertą swych wydawnictw tylko o niespełna 1/3 wydawnictwa tak małych krajów jak Belgia /9012 tytułów/, Dania /9415/,

¹¹ J. Kwaśniewska: Powstanie i rozwój systemu mikrofiszowego GBL. W: APID. Warszawa 1983 nr 1. Zob. s. 18-23.

¹² A. Błażewski, Cz. Daniłowicz: Wykorzystanie zbiorów mikrofiszowych w zintegrowanym systemie obsługi informacyjnej. W: APID Warszawa 1979 nr 4. Zob. s. 20-23.

Szwajcaria /9453/, o niespełna 1/2 Austrię /6439/, dwukrotnie NRD /5680/.¹³ W 1968 r. produkcja książki w Polsce przekroczyła 10 000 tytułów. W pierwszej połowie lat siedemdziesiątych /1971-1975/ przekroczyła 11 000 tytułów rocznie, w drugiej 12 000 tytułów. Rekordowym pod tym względem był rok 1978 /12 595 tytułów/. W 1981 r. nastąpił spadek do 11 294 tytułów zaś 1982 r. zamknął się produkcją 10 555 tytułów, która rozmiarami przypominała 1969 r. /10 136 tytułów/. W liczbie tych tytułów mieściły się również licznie reprezentowane broszury. Spadek produkcji dotknął również wydawnictwa periodyczne. Z rekordowej liczby 3351 tytułów gazet i czasopism wydanych w 1972 r. pozostało 2045 w 1982 r. Zmalały również rozmiary rozprzestrzeniania polskiej książki za granicą. W latach 1976-1980 przetłumaczono na języki obce 1657 tytułów, w 1981 - 204, w 1982 - 152.¹⁴ /Dla porównania w 1982 r. wydawnictwa w RFN udzieliły 2200 licencji wydawnictwom zagranicznym na tłumaczenia z języka niemieckiego/. Najwięcej /291 tytułów/ stanowiły tłumaczenia na język angielski. Liczba egzemplarzy książek i broszur przypadająca na 1 mieszkańca wynosiła w 1978 r. 4,10, a wyłącznie książek 3,25. Dla porównania w NRD liczba książek wynosiła 6,25, na Węgrzech 8,71, w Bułgarii 4,86. Odbiega to dalece od postulatów zawartych w Programie rozwoju kultury na lata 1975-1990, który przewidywał 7 książek na mieszkańca w 1980 r. i 11 książek w 1990 r.

Rozmiary produkcji wydawniczej stanowią jeden z podstawowych mierników rozprzestrzeniania się książki. Równie istotnym elementem jest finansowy aspekt dostępności książki, organizacja handlu książką oraz instytucje, które mogą je udostępniać w sposób zorganizowany i bezpłatnie lub prawie bezpłatnie. Są nimi przede wszystkim biblioteki. Ich udział nabiera znaczenia w porównaniu z siecią księgarską. Na 1982 Księgarń Domu Książki w 1977 r. 679 /34,2 % ogółu/ działało w miastach wojewódzkich. Wśród 1982 księgarń rozmieszczonych w 49 województwach

¹³ W. Adamiec: Uzupełnianie księgozbiorów bibliotek publicznych w latach 1976-1979. W druku.

¹⁴ Ruch wydawniczy w liczbach, 28, 1982. Warszawa: Biblioteka Narodowa 1983. Zob. tab. 44, 47.

1196 /60,3 %/ funkcjonowało w starych województwach. To, że księgarnie spotyka się głównie w miastach jest oczywiste. Najwięcej księgarń miała Warszawa /104/, najmniej Skierniewice /1/. Wśród nowych miast wojewódzkich 12 liczyło od 1 do 3 księgarń. Do 1975 r. miały one wystarczający asortyment zaspokajający potrzeby miasta powiatowego, chociaż nie zawsze. Były powiatowe biblioteki publiczne realizując zakupy nowości wydawniczych dla bibliotek w powiecie zaopatrywały się często w księgarniach większych miast lub w miastach wojewódzkich. Sytuacja w tym zakresie niewiele się zmieniła. W niektórych miastach wojewódzkich asortyment, który oferuje miejscowa księgarnia bibliotece wojewódzkiej jest wielce niedostateczny. Poziom organizacyjny księgarń w siedzibach nowych województw jest jednym z powodów niechęci bibliotekarzy do centralizowania zakupów książek w bibliotece wojewódzkiej.

Polityka gromadzenia zasobów bibliotecznych jest funkcją produkcji wydawniczej. Zmniejszaniu się ilości książek importowanych towarzyszy spadek ilości tłumaczeń w kraju. W latach 1944-1982 największy udział w przetłumaczonych tytułach miał język rosyjski /12 657/. Na drugim miejscu znalazł się angielski /6909/, na trzecim niemiecki /3683/, na czwartym francuski /3479/. Lata 1976-1980 były rekordowe pod względem dokonanych przekładów - 6744 tytuły. Natomiast w 1981 r. było już tylko 1027 tłumaczeń, a w 1982 r. 1085.¹⁵ Brak obcych walut na zakupy zagranicznych książek i czasopism oraz na tłumaczenia, odbiły się niekorzystnie na polityce gromadzenia zbiorów w bibliotekach naukowych. Od kilku lat ich użytkownicy mają trudności w docieraniu do potrzebnych im publikacji. Słabo rozwinięta reprografia nie jest w stanie tym brakiem zaradzić. W tej sytuacji biblioteki starają się intensyfikować wymianę wydawnictw, ale ze względu na wzrastające ceny książek i czasopism w całym świecie nie jest to zbyt obfite źródło dopływu pożądanych wydawnictw.

¹⁵ jw. Zob. tab. 47.

Rozdział V Zasady kształtowania zbiorów bibliotecznych

1. Współpraca międzynarodowa

1.2. Wzrost produkcji wydawniczej w całym świecie i upowszechnianie nowych form powielania i utrwalania myśli ludzkiej /odbitka kserograficzna, mikrofilm, mikrofiszka, taśma magnetyczna, książka mówiona, wydruk komputerowy i inne/ przeobraziły dość gruntownie /choć nie wszędzie w jednakowy sposób/ zarówno zasady gromadzenia zbiorów, jak i ich zawartość treściową. Sam termin "zbiory", który zastępuje tradycyjny "księgozbiór", pojawił się wraz z wyodrębnieniem w strukturze zasobów bibliotecznych tzw. zbiorów specjalnych, do których zaliczano kolekcje nut, map, grafikę, plakaty, płyty, filmy, przezrocza, a nawet numizmatykę. W ostatnich dziesiątkach lat termin "księgozbiór" utrzymuje się jedynie w bibliotekarstwie publicznym, natomiast w bibliotekach innych typów jest systematycznie zastępowany terminem "zbiór biblioteczny" bądź "zbiór materiałów bibliotecznych", czy też "zbiór dokumentów bibliotecznych". Wpływ terminologii funkcjonującej w informacji naukowej jest tu niewątpliwy. Równoprawność innych niż książki i czasopisma form dokumentów, zwłaszcza dotyczących życia społecznego /referaty, komunikaty, normy, ulotki i inne/ staje się coraz powszechniejsza. Opracowanie zasad gromadzenia zasobów bibliotecznych staje się koniecznością tak w małej, jak i w największej bibliotece, zarówno w specjalistycznej, fachowej, jak i w uniwersalnej. Gromadzenie zbiorów jest funkcją produkcji wydawniczej.

1.2.1. Polityka gromadzenia zbiorów bibliotecznych powinna opierać się na:

- a/ znajomości i respektowaniu potrzeb obsługiwanego przez bibliotekę środowiska,
- b/ rozeznaniu co do możliwości realizacji zadań przypisanych bibliotece, z uwzględnieniem rzeczywistych potrzeb jej użytkowników,

c/ orientacji w krajowej i światowej produkcji wydawniczej,
d/ umiejętności dokonywania doboru i selekcji dokumentów.

1.3. Ze względu na rozmiary światowej produkcji wydawniczej gromadzenie jej w jednej lub kilku bibliotekach jest praktycznie niemożliwe, choć czyniono pewne próby w tym zakresie.

1.3.1. Pierwszą taką próbą był opracowany w USA w 1948 r. Plan Farmingtonski, który zakładał specjalizację bibliotek uniwersyteckich w gromadzeniu piśmiennictwa zagranicznego. Jego twórcami była Biblioteka Kongresu i Stowarzyszenie Bibliotek Naukowych. Porozumienie w tej sprawie zawierało 60 bibliotek naukowych: Biblioteka Kongresu oraz 16 uniwersyteckich bibliotek stanowych, 24 biblioteki uniwersytetów i college ów niepaństwowych /wśród nich Columbia, Harvard, Princeton, Yale/, 3 specjalistyczne biblioteki prywatne, 4 największe biblioteki publiczne /w tym New York Public Library/ i 6 naukowych - specjalnych.

Każda z placówek zobowiązywała się gromadzić piśmiennictwo zagraniczne z określonej dziedziny, katalogować je i kopię opisu bibliograficznego przysyłać do katalogu centralnego Biblioteki Kongresu. Plany przewidywały początkowo zakupy w trzech krajach: Francji, Szwecji i Szwajcarii; w 1953 r. rozszerzono je o Belgię, Danię, Włochy, Meksyk, Holandię, Norwegię, zaś w kilka lat później włączono również Boliwię, Ekwador, Peru, Australię, Nową Zelandię i Republikę Południowej Afryki. Specjalny fundusz przyznany przez fundację Carnegiego na zakupy zagraniczne umożliwił realizację planu. Listę obejmującą 750 tzw. działów piśmiennictwa, z podziałem na poszczególne biblioteki, opracowała Biblioteka Kongresu i opublikowała w specjalnym wydawnictwie - the Farmington Plan Handbook. Biblioteki uczestniczące w planie farmingtonskim zobowiązały się ponadto kupować książki wedle kryteriów rzeczowych lub terytorialnych. W pierwszym przypadku zamawiano u zagranicznych wydawców książki z określonych dziedzin wiedzy, w drugim starano się gromadzić produkcję wydawniczą określonego kraju. Na biblioteki nałożono też pewne ograniczenia:

zakaz zakupu książek drukowanych w innym alfabecie niż łacińskim; o cenie przekraczającej 25 dol.; młodzieżowych; szkolnych, a także czasopism, wydawnictw nieregularnych i seryjnych /te dostarczane są w drodze wymiany/, przekładów w języków obcych, dokumentów urzędowych /gromadzi je Biblioteka Kongresu/.¹

Ustalenia planu farmingtonskiego dotyczące specjalizacji zakupów okazały się niepraktyczne. Zwiększyły się natomiast wpływy literatury zagranicznej w największych bibliotekach amerykańskich. W przypadku bibliotek uniwersyteckich przestrzeganie w gromadzeniu ustalonych dziedzin piśmiennictwa jest bardzo trudne. Rozwój uniwersytetu przebiega według typowych dla nauki prawideł. Zmieniają się kierunki zainteresowań naukowych, wokół wybitnych uczonych grupują się zespoły, rodzą się preferencje określonych tematów badawczych itp. Np. Biblioteka Uniwersytecka Wisconsin otrzymuje wydawnictwa rosyjskie, czeskie i polskie, bowiem jej macierzysta uczelnia pozyskała w przeszłości do pracy wybitnego polonistę i - ma rozwinięty dział slawistyki. Podobne prace naukowe i dydaktyczne prowadzone są na Uniwersytecie Pensylwania. Byłoby naiwnością oczekiwać, iż biblioteka tej uczelni zadowolili się sprowadzeniem dzieł slawistycznych w ramach wypożyczeń międzybibliotecznych. Po prostu stara się gromadzić je sama i to w możliwie pełnym wyborze. Podobnie postępują i inne uczelnie.² Toteż twórcy planu farmingtonskiego traktowali liberalnie zobowiązania bibliotek. Oprócz zwiększenia zakupów, za sukces uznano usprawnienie informacji o nabytkach /poprzez centralny katalog Biblioteki Kongresu/ oraz zwiększenie możliwości udostępniania poszukiwanych materiałów drogą wypożyczeń międzybibliotecznych.³ Jednakże z powodu zdecentralizowanego systemu zakupów, niedostatecznej orientacji wielu bibliotek w zagranicznych rynkach wydawniczych, trudności przy katalogowaniu nabytków i konieczności rozwiązy-

¹ K.D. Metcalf, E.E. Williams: Notes on the Farmington Plan. W: Libri. København 1950 no 1. Zob. s. 13-19.

² J. Kołodziejka: Biblioteki amerykańskie. Warszawa: Biblioteka Narodowa 1971. Zob. s. 179.

³ R. Vosper: International implications of the cataloging program. W: Libri. København, 1967 no 4. Zob. s. 286.

wania problemów językowych, bibliograficznych i klasyfikacyjnych w każdej bibliotece z osobna, w 1972 r. zrezygnowano z dalszej realizacji planu farmingtońskiego.

1.3.2. W połowie lat sześćdziesiątych Biblioteka Kongresu zajęła się współpracą katalogową /zob. Rozdział II/ w ramach tzw. Narodowego Programu Gromadzenia Zbiorów i Katalogowania /the National Program for Acquisition and Cataloging - NPAC/, który przewidywał zakupywanie dla niej wszystkich interesujących pod względem naukowym materiałów publikowanych na świecie. Zmierząc do odegrania roli głównego centrum informacyjnego o światowej produkcji wydawniczej oraz największego w świecie zbioru dokumentów, począwszy od 1966 r. Biblioteka Kongresu nawiązuje kontakty i umowy o współpracy z zagranicznymi bibliotekami narodowymi i instytutami bibliograficznymi /które opracowują bieżące bibliografie narodowe/. Pierwszą taką umowę zawarto z Wielką Brytanią i już w 1966 r. zorganizowano w Londynie filię Działu Katalogowania Częściowego /the Shared Cataloging Division/, który powstał z Działu Katalogu Bibliografii Narodowej /The National Bibliography Cataloging Division/.

Następnie otwarto filie w Paryżu, Oslo, Belgradzie, Wiedniu, Wiesbaden, Rio de Janeiro i Nairobi. W krajach, które nie mają dostatecznie zorganizowanych form opracowywania bibliografii narodowych /kraje afrykańskie/, Biblioteka Kongresu zawiera umowy bezpośrednio z wydawcami. W końcu lat sześćdziesiątych umowę taką podpisano z Biblioteką Państwową w Bukareszcie oraz Biblioteką Państwową /Statni Knihovna CSR w Pradze/.

1.3.3. Dzięki sporządzaniu opisów katalogowych publikacji w poszczególnych krajach i powiązaniu tego procesu z opracowywaniem bibliografii narodowych, udało się znacznie przyspieszyć informację o mających się ukazać pozycjach. Wobec ogromnego napływu publikacji z krajów współpracujących z Biblioteką Kongresu do bibliotek amerykańskich /w latach 1962-1966 około 6 mln publikacji w języku angielskim i innych/ oraz planów rozszerzenia współpracy katalogowej z innymi krajami, podjęto prace nad zautomatyzowaniem opisu bibliograficznego, o czym była mowa w Rozdziale II. Projekt pod nazwą MARC /Machine

Readable Cataloging/ został wprowadzony w 1966 r. Zakładał on automatyzację procesu ewidencji zbiorów i wymiany katalogów zapisanych na taśmach magnetycznych i umożliwiał bibliotekom uczestniczącym drukowanie kart katalogowych lub odpowiednich zestawów tematycznych dla określonego przedmiotu. Następnym krokiem naprzód w dziedzinie automatyzacji był opracowany wspólnie z Biblioteką Muzeum Brytyjskiego system kodowania danych MARC II. Zgodnie z nim taśmy magnetyczne będą jednocześnie nośnikiem informacji dla maszyny matematycznej oraz środkiem przekazywania danych bibliograficznych i katalogowych z ośrodka centralnego do ośrodków lokalnych, wreszcie służyć będą do międzynarodowej wymiany informacji.⁴ Do jakiego stopnia Biblioteka Kongresu stanie się światowym ośrodkiem informacji, zależeć będzie od tempa komputeryzacji bibliotek narodowych w najbliższej przyszłości.

2. Współpraca bibliotek w poszczególnych krajach

2.1. Program powszechnej dostępności publikacji /UAP/ zakłada, iż podstawą współpracy międzynarodowej są zasoby biblioteczne poszczególnych krajów. Gromadzenie tych zasobów, obejmujących krajową produkcję wydawniczą, możliwe jest dzięki ustawie o egzemplarzu obowiązkowym, która przyznaje 1 lub 2 egzemplarze każdego wydawnictwa opublikowanego w danym kraju bibliotece narodowej. Egzemplarz obowiązkowy odnosi się do: książek, czasopism, nut, map i coraz częściej także do materiałów nieksiążkowych: nagrań dźwiękowych, taśm magnetycznych, filmów i innych.

Bibliotece narodowe są więc głównymi instytucjami powołanymi do gromadzenia i archiwizowania całej krajowej produkcji wydawniczej. W niektórych krajach funkcję tę pełni kilka autonomicznych bibliotek. W Stanach Zjednoczonych są to: Biblioteka Kongresu, Narodowa Biblioteka Lekarska /the National Library of Medicine/ i Narodowa Biblioteka Rolnicza /the National

⁴ A. Sitarska: Problemy mechanizacji i automatyzacji katalogów centralnych. Komunikat. Warszawa 1969. Maszynopis powiel.

Agricultural Library/.Również w RFN nie ma jednej placówki narodowej, a jej zadania podzielone są między: Bibliotekę Niemiecką we Frankfurcie nad Menem /Deutsche Bibliothek/, Pruską Bibliotekę Państwową /Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz/ w Berlinie Zachodnim, Centralną Bibliotekę Medyczną /Zentralbibliothek der Medizin/, Informacyjną Bibliotekę Techniczną /Technische Informationsbibliothek/, Państwową Bibliotekę w Monachium /Bayerische Staatsbibliothek/ i Wirttembergską Bibliotekę Krajową /Württembergische Landesbibliothek w Stuttgarcie/.

2.2. W Polsce od momentu powołania Biblioteki Narodowej w Warszawie /1928/ istniał tradycyjny, choć budzący pewne kontrowersje podział zadań przy gromadzeniu zbiorów między nią a Biblioteką Jagiellońską. Przyjęto wówczas rok 1800 jako czasową cezurę, zgodnie z tym Biblioteka Jagiellońska miała być odpowiedzialna za kompletowanie starych druków, powstałych do końca XVIII wieku, natomiast Biblioteka Narodowa za zbiory XIX i XX stulecia.⁵ Tradycja ta jest podtrzymywana.

Oprócz krajowej produkcji wydawniczej biblioteki narodowe starają się gromadzić również publikacje zagraniczne, które dotyczą bądź danego kraju, bądź są pisane przez autorów z niego pochodzących lub piszących w jego języku. W Statucie Biblioteki Narodowej z 1969 r. stwierdza się, że "Biblioteka gromadzi, opracowuje, przekazuje i udostępnia zbiory, a mianowicie: druki, rękopisy, ikonografię, kartografię, nagrania - tak w formie oryginalnej, jak i reprodukcji - w zakresie: a/ dokumentów i zabytków kultury polskiej w dziedzinie piśmiennictwa, b/ całokształtu produkcji wydawniczej PRL, c/ wszystkich wydawnictw polskich lub Polski dotyczących wydanych za granicą, d/ piśmiennictwa obcego niezbędnego dla rozwoju nauki i kultury polskiej, zgodnie z zakresem specjalizacji bibliotek naukowych w kraju oraz własnymi potrzebami bibliotecznymi, e/ dokumentów ikonograficznych i reprograficznych oraz utworów muzy-

⁵ A. Piber: Biblioteka Narodowa w pierwszym dziesięcioleciu działalności /1928-1939/. W: 50 lat Biblioteki Narodowej. Warszawa 1928-1978. Warszawa: Biblioteka Narodowa 1984. Zob. s. 65-83.

cznych i materiałów fonograficznych związanych z kulturą polską lub niezbędnych dla jej rozwoju.⁶

2.2.1. Opracowane i wprowadzone w życie z dniem 1 I 1974 r. Zasady gromadzenia zbiorów precyzowały m.in. nieokreślony od początku istnienia Biblioteki Narodowej profil zbiorów wydawnictw zagranicznych. Według tych zasad Biblioteka Narodowa gromadzi: a/ publikacje informacyjne międzynarodowe i narodowe o charakterze uniwersalnym oraz z zakresu poszczególnych dyscyplin naukowych, ze szczególnym uwzględnieniem nauk społecznych i humanistycznych, b/ publikacje naukowe dotyczące historii wszystkich dyscyplin naukowych oraz prace o stanie badań w poszczególnych państwach, prace zawierające różnorodne informacje o poszczególnych narodach i krajach, opracowania podstawowe i bardziej szczegółowe z zakresu nauk społecznych i humanistycznych; odrębną grupę stanowią publikacje bibliograficzne, c/ literaturę piękną - dzieła klasyków i pisarzy współczesnych, przede wszystkim wydania krytyczne i pisma zebrane, antologie, d/ dzieła nagrodzone zarówno za szatę zewnętrzną, jak i walory treściowe - teksty literackie i prace naukowe ze wszystkich dziedzin wiedzy, o ile uzyskały nagrody o wysokiej randze w skali międzynarodowej lub danego kraju, e/ publikacje wydawane przez ONZ i UNESCO, f/ gazety o szczególnym znaczeniu informacyjno-dokumentacyjnym, czasopisma naukowe z zakresu nauk społecznych i politycznych, g/ podstawowe dokumenty życia społecznego - państwowe preliminarze i plany gospodarcze, sprawozdania władz państwowych, protokoły i sprawozdania ze zjazdów.⁷ Określenie specjalizacji w gromadzeniu zasobów przez biblioteki narodowe dotyczy głównie zagranicznej produkcji wydawniczej.

2.2.2. Kierunek gromadzenia wydawnictw zagranicznych w Bibliotece Narodowej odpowiada praktykom innych bibliotek narodowych. Spośród 26 europejskich bibliotek narodowych 11 okreś-

⁶ Statut Biblioteki Narodowej. Warszawa: Biblioteka Narodowa 1969. Zob. s. 5.

⁷ W. Piusińska: Zbiory nowsze /druki zwarte, ciągle i dokumenty życia społecznego wydane od roku 1801/. W: 50 lat Biblioteki Narodowej. Warszawa: Biblioteka Narodowa 1984. Zob. s. 215-240.

la swoją specjalizację jako humanistyczną, 11 jako encyklopedyczną, 3 ograniczają się do tzw. "patriotyków" /Szwajcaria, Republika Federalna Niemiec, Niemiecka Republika Demokratyczna/ oraz 1 - jako naukoznawczą. Zbiory humanistyczne Biblioteki Uniwersytetu w Kopenhadze stanowią część krajowego zasobu Biblioteki Królewskiej.⁸

2.3. Autonomię bibliotek różnych typów w określaniu zasad gromadzenia zbiorów i ich specjalizacji warunkują liczne względy natury historycznej i współczesnej. Wśród nich bezpośredni wpływ na możliwości bibliotek w tej dziedzinie ma niewątpliwie stan zamożności kraju, poziom oświaty, kierunki rozwoju nauki i techniki, rozmiary produkcji wydawniczej. Doświadczenia płynące z planu farmingtonskiego są tu wielce pouczające. Toteż nie znalazł on kontynuatorów w innych krajach, choć tu i ówdzie, w skali przeważnie regionalnej, podejmowane są próby określenia profilu gromadzenia zbiorów przez współpracujące ze sobą biblioteki.

Przykładem polskich poczynań w tej dziedzinie była koncepcja wyznaczenia bibliotek centralnych. Wynikała ona z ogólnego programu SINTO. W 1973 r. Minister Kultury i Sztuki, Minister Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki oraz sekretarz naukowy Polskiej Akademii Nauk wydali zarządzenie w sprawie ustalania zasad i specjalizacji materiałów bibliotecznych oraz wyznaczenia bibliotek centralnych i określenia ich zadań.⁹ Projekt opracowało Centrum Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej przy współpracy środowiska bibliotekarskiego. Miał on na celu: a/ zapewnienie optymalnej obsługi wszystkich użytkowników materiałów bibliotecznych w kraju zgodnie z aktualnymi i perspektywicznymi potrzebami nauki i gospodarki narodowej, b/ uporządkowanie zakresów gromadzenia zbiorów przez biblioteki naukowe, określenie lokalizacji dokumentów wraz z obowiąz-

⁸ K. Humphreys: The social and cultural role of a national library. Moskwa 1984. Maszynopis powiel.

⁹ Zarządzenie nr 1 ministrów: Kultury i Sztuki, Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki oraz sekretarza naukowego PAN z 26 IV 1979 r. Dziennik Urzędowy Min. Kultury i Sztuki 1979, nr 3 poz. 15.

kiem ich opracowywania, c/ nadanie racjonalnego kształtu importowi wydawnictw zagranicznych. Za podstawowe kryterium specjalizacji uznano dziedzinę wiedzy, techniki, gospodarki i innej działalności praktycznej oraz typ materiałów bibliotecznych.

Projekt przewiduje specjalizację na 2 poziomach: bibliotek centralnych i bibliotek współpracujących z nimi jako ośrodki o wąskim profilu gromadzenia.¹⁰ Wyznaczono 18 bibliotek centralnych, w tym Bibliotekę Narodową, która oprócz przypisanych jej statutowych funkcji ma specjalizować się w gromadzeniu piśmiennictwa dotyczącego informacji naukowej, nauki o książce, bibliotekoznawstwa i archiwistyki.

Żadna z bibliotek centralnych nie jest placówką nową, odwrotnie, od momentu ich powstania miały one wyraźną specjalizację w gromadzeniu piśmiennictwa, tak jak np. Główna Biblioteka Lekarska, Centralna Biblioteka Wojskowa, Biblioteka Sejmowa czy Centralna Biblioteka Rolnicza.¹¹ Wśród bibliotek centralnych są również biblioteki wyższych uczelni: Biblioteka Główna Uniwersytetu Warszawskiego, Biblioteka Główna Uniwersytetu Jagiellońskiego, Biblioteka Szkoły Głównej Planowania i Statystyki, Biblioteka Główna Uniwersytetu Gdańskiego i in. W skład systemu bibliotek centralnych wchodzi więc biblioteki niejednorodne, o rozmaitych funkcjach, tradycjach i zasadach gromadzenia zbiorów. Na trudności pogodzenia obowiązków biblioteki uczelni wyższej wobec własnego środowiska i środowiska zewnętrznego /pozauczelnianego/ zwracał uwagę Julian Gałczyński, podkreślając, iż im większa, bardziej uniwersalna biblioteka /a taką jest właściwie każda biblioteka uczelni wyższej/, tym trudniej jest określić jej profil i pogodzić go z aktualnymi i potencjalnymi potrzebami użytkowników informacji. Zwłaszcza wobec przenikania się i zazębiania zakresów tematycznych

¹⁰ L. Marszałek: Współczesna organizacja bibliotekarstwa w Polsce. W: Biblioteki w Polsce. Warszawa: Min. Kultury i Sztuki 1983. Zob. s. 23-34.

¹¹ M. Derentowicz: Specjalizacja zbiorów materiałów bibliotecznych W: Przegląd Biblioteczny. Warszawa 1978 z. 4. Zob. s. 413-421.

zarówno o nauce, jak i technice. Pogodzenie obowiązków biblioteki uczelnianej i biblioteki centralnej wymaga dokładnej analizy własnych zasobów, skonfrontowania ich ze zbiorami innych bibliotek wchodzących w skład systemu i dopiero na tej podstawie ustalenie profilu gromadzenia zbiorów w przyszłości. Przy profilowaniu należy uwzględnić kierunki rozwoju nauki, techniki i gospodarki zarówno w kraju, jak i na świecie.¹² Równie istotną sprawą jest orientacja w krajowej i światowej produkcji wydawniczej.

2.4. Brakuje dokładniejszego rozpoznania stanu zaopatrzenia ogólnokrajowej sieci bibliotecznej w zagraniczne książki i czasopisma w porównaniu z rozmiarami światowej produkcji wydawniczej. Centralny Katalog Książek Zagranicznych i Centralny Katalog Bieżących Czasopism Zagranicznych Biblioteki Narodowej informuje, że rocznie do wszystkich bibliotek w kraju wpływa około 50 000 tytułów książek i około 25 000 tytułów czasopism. Są to jednak tylko dane ilościowe. Przyjmując za podstawę omówione wcześniej dane, można przyjąć, że stanowi to 6,8 % globalnej produkcji światowej. Przy założeniu, że nie wszystkie biblioteki specjalistyczne nadsyłają opisy do Centralnego Katalogu Książek Zagranicznych, procent ten może okazać się nieco większy. Niestety, trudno byłoby odpowiedzieć na pytanie, czy wpływy zagraniczne odpowiadają rzeczywistym potrzebom użytkowników i w jakich dziedzinach występują największe braki.

2.5. Nieco inne działanie, choć również w powiązaniu z programem SINTO, podjęła w 1977 r. Biblioteka Narodowa. Wspólnie z Biblioteką Jagiellońską, Biblioteką Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu powołano zespół roboczy do opracowania programu gromadzenia oraz ochrony rękopiśmiennych i drukowanych dokumentów powstałych w Polsce w ciągu jej dziejów, a także dokumentów powstałych za granicą, ale treściowo lub formalnie z Polską związanych. Program ten, dla którego przy-

¹² J. Gałczyński: Wybrane zagadnienia profilowania zbiorów bibliotek uczelnianych ogólnokrajowego systemu bibliotek centralnych. W: APID. Warszawa 1983 nr 6. Zob. s. 10-16.

jęto nazwę Narodowy Zasób Biblioteczny, jest próbą scentralizowania informacji o wszystkich dokumentach polskich przechowywanych w różnych bibliotekach, a w szczególności o dokumentach piśmienniczych, /rękopisy i druki/, ikonograficznych, kartograficznych, dokumentach dźwiękowych. Celem programu NZB jest usprawnienie i przyspieszenie prac już prowadzonych: nad bieżącą bibliografią narodową; centralną ewidencją zbiorów rękopiśmiennych, centralnym katalogiem starych druków, centralnym katalogiem zbiorów kartograficznych, mikrofilmowaniem najcenniejszych zasobów bibliotek polskich itp. Przewiduje się opracowanie retrospektywnej bibliografii czasopism polskich /która pełniłaby jednocześnie funkcję centralnego katalogu/, centralnej ewidencji dokumentów ikonograficznych, muzycznych i najcenniejszych dokumentów życia społecznego. Oprócz dużych przedsięwzięć planuje się również bardziej szczegółowe. Wśród nich należy wymienić: opracowanie retrospektywnej bibliografii nauki o książce, opublikowanie informatora o bibliotekach uczestniczących w NZB itp. W dalszej perspektywie myśli się o ujednoliceniu metody opracowywania dokumentów wchodzących do NZB, która umożliwiałaby wprowadzenie ich do pamięci komputera.¹³

2.6. Realizacja programów gromadzenia zbiorów w skali międzynarodowej /plan farmingtonski, program katalogowania częściowego/ oraz w poszczególnych krajach /Dział Wypożyczeń Biblioteki Brytyjskiej - The British Library Lending Division/ jest kosztowna i wymaga zastosowania na szerszą skalę nowoczesnych technik: łącznościowych, reprograficznych, komputerowych. Przewaga tradycyjnych form pracy w polskich bibliotekach, brak odpowiedniego wyposażenia materialnego i dodatkowych źródeł finansowania planowanych przedsięwzięć będą opóźniały w bliższej i prawdopodobnie dalszej przyszłości realizację programu SINTO oraz Narodowego Zasobu Bibliotecznego.

¹³ L. Marszałek: Narodowy Zasób Biblioteczny. W: Przegląd Biblioteczny. Warszawa 1978 z. 4. Zob. s. 423-432.

3. Decentralizacja gromadzenia i centralizacja informacji o zasobach

3.1. Polskie próby określenia specjalizacji bibliotek, wyznaczenie bibliotek centralnych oraz program Narodowego Zasobu Bibliotecznego nie zmierzają /na wzór Biblioteki Brytyjskiej/ do centralizacji gromadzenia zbiorów bibliotecznych, a raczej do uporządkowania i ujawnienia dawnych i współczesnych materiałów rozproszonych po różnych bibliotekach. Są to działania potrzebne i pożyteczne, zwłaszcza że zbiory bibliotek naukowych są wykorzystywane nie tylko przez środowiska naukowe, lecz przez całe rzesze specjalistów i uczących się z całego kraju. Jako przykład w tej dziedzinie mogą posłużyć doświadczenia Biblioteki Narodowej. Z jej zasobów krajowych i zagranicznych korzystają za pośrednictwem bibliotek publicznych przedstawiciele różnych specjalności, często ze środowisk wiejskich i małomiejskich. Intensyfikuje się to wraz z rozwojem szkolnictwa wyższego oraz wszelkiego typu kursów doskonalących. Występuje tu dość charakterystyczne zjawisko /w przeciwieństwie np. do doświadczeń duńskich/, a mianowicie: im mniejsza biblioteka publiczna, tym częściej kieruje się zamówienia w ramach wypożyczeń międzybibliotecznych do największych, najbardziej znanych bibliotek w kraju. Czy i do jakiego stopnia specjalizacja bibliotek i wyznaczenie bibliotek centralnych wpłynie na racjonalne wykorzystanie krajowych zasobów bibliotecznych, trudno przewidzieć. Z dotychczasowych sondaży wynika, że potrzeby czytelnicze skupiają się wokół określonych części zbiorów z pomijaniem innych. Dotyczy to szczególnie takich rodzajów piśmiennictwa, jak podręczniki, monografie, kompendia naukowe, podstawowe lektury z poszczególnych dziedzin wiedzy. Toteż polityka gromadzenia zbiorów bibliotecznych, szczególnie w bibliotekach uczelni wyższych, jest silnie powiązana z procesami dydaktycznymi, a nie tylko z potrzebami środowisk naukowych.

3.2. W Polsce, podobnie jak w wielu innych krajach, pogłębia się rozdźwięk między potrzebami środowiska, obsługiwanego

przez bibliotekę naukową, szczególnie uczelni wyższej, a potrzebami otoczenia. Dotyczy to głównie udostępniania zbiorów w formie wypożyczeń międzybibliotecznych, z której to formy pragną korzystać przede wszystkim biblioteki publiczne. Mimo specjalizacji zbiorów i wyznaczenia bibliotek centralnych kwerendy płyną zupełnie przypadkowo do kilku najzasobniejszych bibliotek naukowych w kraju: Biblioteki Narodowej, Biblioteki Jagiellońskiej, Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego i Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego. Tworzenie centralnych krajowych wypożyczalni na wzór the British Library Lending Division nie wchodzi w grę, bowiem taki scentralizowany system jest bardzo kosztowny.¹⁴

Pozostaje więc taki kierunek działania, który, przy respektowaniu decentralizacji gromadzenia piśmiennictwa krajowego i zagranicznego, usprawni maksymalnie informację o lokalizacji materiałów i system ich udostępniania. Propozycje zawarte w programie Narodowego Zasobu Bibliotecznego zmierzają właśnie w tym kierunku. Cały krajowy zasób biblioteczny szacowany jest na ponad 1/4 miliarda jednostek. Chodzi o to, by był on wykorzystywany przez wszystkich zainteresowanych, by ujawnić i udostępnić dzieła specjalistyczne, często bardzo drogie, znajdujące się w niewielkich bibliotekach specjalistycznych. Będzie to jedno z głównych zadań bibliotek centralnych.

Szczególne role przypada tu Bibliotece Narodowej, która jako księżnica narodowa gromadzi najwięcej dokumentów polskich i dotyczących Polski. Może ona udostępniać /wtedy gdy nie jest w stanie uczynić tego żadna inna biblioteka w kraju/ każde polskie wydawnictwo /w oryginale lub w postaci powielonej/, opublikowane nawet w najniższym nakładzie, a także materiały audio-wizualne. Wyposażenie BN w urządzenia elektroniczne i reprograficzne powinno umożliwić jej zorganizowanie sprawnego warsztatu informacyjnego o posiadanych zasobach, szersze udostępnianie dokumentów oraz zachowanie i chronienie oryginałów przed zniszczeniem.

¹⁴ M. Line: National interlending systems. Existing systems and possible models. Strbske Pleso 1978. Maszynopis powiel.

4. Gromadzenie nowości wydawniczych w bibliotekach publicznych za granicą

4.1. Zapewnienie dopływu nowości wydawniczych do bibliotek zależne jest od takich czynników, jak: a/ wielkość przestrzeni kraju i typ osadnictwa /bardziej lub mniej zurbanizowany/, b/ struktura administracyjna kraju i zasady zarządzania bibliotekami /szczególnie sposoby ich finansowania/, c/ gęstość dróg komunikacyjnych i sprawność poczty, d/ wyposażenie bibliotek w środki łączności i urządzenia techniczne /głównie reprograficzne/, e/ gęstość sieci sprzedaży książek i jej sprawność informacyjna, f/ kwalifikacje zawodowe bibliotekarzy, g/ systemy klasyfikacji piśmiennictwa i zasady katalogowania.

4.2. W krajach socjalistycznych sieć bibliotek publicznych jest gęsto rozbudowana. W niewielkich skupiskach ludności, głównie na wsi i w małych miastach, działają przeważnie biblioteki o jednoosobowej obsadzie, czasami, jak w Czechosłowacji czy Rumunii, prowadzone przez pracowników społecznych. Kupowanie nowych książek, ich opracowywanie i selekcja wymagają kwalifikacji bibliotekarskich, których pracownikom tych małych bibliotek często brakuje. Żeby tym trudnościom zaradzić, próbuje się łączyć biblioteki w zespoły, w których jedna placówka przyjmuje na siebie obowiązki gromadzenia i opracowywania nowości wydawniczych dla pozostałych, a ponadto stara się zorganizować dla nich pomoc bibliograficzną, informacyjną, instruktażową i szkoleniową.

W Bułgarii, Niemieckiej Republice Demokratycznej, Rumunii, na Węgrzech i w Związku Radzieckim na przełomie lat sześćdziesiątych podjęto prace nad scentralizowaniem struktury sieci bibliotek publicznych. Różnie nazywane biblioteki: centralne, rejonowe, środowiskowe, są bardzo podobne do naszych dawnych powiatowych bibliotek publicznych, jeśli chodzi o zakres wykonywanych zadań.

4.2.1. Trudności, które towarzyszą powstawaniu scentralizowanych sieci bibliotecznych, tłumaczą się nie tylko niedo-

statkiem środków materialnych /lokale, transport, urządzenia reprograficzne/, ale również specyfiką biblioteki, ukształtowaną przez jej otoczenie.

Z historycznego punktu widzenia biblioteka publiczna jest instytucją, która powstała z inicjatywy środowiska lokalnego i stanowiła rezultat jego aspiracji kulturalnych. Dlatego też próby tworzenia bibliotek o centralnym charakterze nie wszędzie się udają, jak było np. na Węgrzech, gdzie środowiska lokalne, w tym również instytucje administracyjne, obawiały się uszczuplenia swych wpływów i kompetencji w stosunku do własnych bibliotek. Głównym argumentem przeciwko centralizacji było to, że pozbawia ona środowisko lokalne wpływu na zaopatrywanie bibliotek. Toteż Węgrzy powołali do życia specjalne przedsiębiorstwo nazywane "kolektorem", które zaopatruje prawie wszystkie /a jest ich około 5000/ biblioteki publiczne. Zamawiają one książki w "kolektorze" indywidualnie, tylko w nielicznych przypadkach korzystając z pośrednictwa większej biblioteki, np. miejskiej. Przy zamówieniach bibliotekarze korzystają z Informatora o nowościach wydawniczych, odpowiednika naszych Nowych Książek, wydawanego przez Centrum Bibliotekoznawstwa i Pracy Metodycznej Biblioteki Narodowej im. Széchényi /Országos Széchenyi Könyvtár Könyvtartudományi és Módszertani Központ/. Do Centrum przesyłane są z wydawnictwa odbitki korektowe planowanych książek, na ich podstawie sporządza się recenzję i publikuje w informatorze, rozsyłanym następnie do bibliotek. Zamówienia na poszczególne pozycje kierowane są przez biblioteki do kolektora, ten przekazuje je odpowiednim wydawnictwom. Jeżeli zainteresowanie bibliotek określoną pozycją jest duże, wydawnictwo może powiększyć jej nakład. W ciągu 8 dni po zamknięciu zamówień drukowane są karty katalogowe do zamawianych książek. Cały proces, od momentu ukazania się informatora do wysyłki zamawianych książek do bibliotek, trwa około 42 dni. Wszystko odbywa się w sposób tradycyjny, zamówienia przesyła się wyłącznie pocztą, nie używając teleksów. Pomimo dobrej organizacji, książki docierają do bibliotek od 5 do 6 tygodni później niż na rynek księgarski. Ponieważ kolektor

wysyła rocznie do bibliotek około 3000 tytułów książek i 10 000 000 kart katalogowych, podjęto już pewne przygotowania do skomputeryzowania jego pracy. W Informatorze o nowościach wydawniczych zamieszczane są również uwagi o przydatności poszczególnych książek w różnych typach bibliotek. Ma to jednak niewielki wpływ na kształtowanie struktury księgozbiorów. Nie opracowano żadnych zaleceń czy norm w tej dziedzinie. O tym, jakie nowości wydawnicze są kupowane dla bibliotek, decyduje wyłącznie ich kierownictwo. Wpływ merytoryczny bibliotek powiatowych i miejskich na biblioteki gminne jest niewielki i ogranicza się do spraw szkoleniowych, rzadziej do tworzenia katalogów centralnych.

4.2.2. Zdecentralizowany system zakupów nowości wydawniczych działa również w Niemieckiej Republice Demokratycznej. W odróżnieniu jednak od Węgier tu zaznacza się większa rola wskaźników uzupełniania zbiorów i określania ich struktury. Ramowe plany przewidywały w 1980 r. 2 jednostki biblioteczne na mieszkańca, a w 1990 r. - 2,9 jednostek. Bibliotekarze w NRD rozróżniają 2 elementy uzupełniania zbiorów: zastępowania pozycji przestarzałych lub zniszczonych nowymi egzemplarzami oraz zakupy nowości, które rzeczywiście wzbogacają księgozbiory. Wskaźniki Ministerstwa Kultury nie mają charakteru dyrektywnego, a jedynie orientacyjny. Zaznacza się tendencja, by w małych miastach oraz na wsi wskaźnik zakupu nowości wydawniczych był wyższy niż w dużych skupiskach miejskich. Biblioteki okręgowe /wojewódzkie/, obwodowe /powiatowe/, miejskie oraz inne, które mają kwalifikowany personel, uzupełniają zbiory we własnym zakresie. Budżety na zakupy książek są przydzielane przez lokalne władze administracyjne. W latach siedemdziesiątych nasiliły się tendencje do centralizowania zakupów w bibliotekach obwodowych. Nie pozbawia to jednak mniejszych bibliotek wpływu na dobór nowych książek. Poczynając od rad wiejskich, administracja lokalna bierze udział w planowaniu wydatków na zakupy nowości. Struktura księgozbiorów bibliotek publicznych, na przykładzie okręgu magdeburgskiego, przedstawia się następująco: beletrystyka - 35 %, literatura dla dzieci i młodzieży - 40 %,

literatura naukowa i fachowa - 25 %. Centralny Instytut Bibliotekarstwa /Zentralinstitut für Bibliothekswesen/ sprawuje naukową pieczę nad zakupami w wybranych okręgach /Halle i Magdeburg/. Opracowywane przez Instytut wskaźniki uzupełniania księgozbiorów oraz ich struktury mają charakter propozycji, a nie obowiązujących zaleceń. Czasopismo Der Bibliothekar ma specjalną rubrykę /Bücher für Gemeindebibliotheken/ z propozycjami książek do kupienia.

4.2.3. Jeszcze inaczej wygląda sytuacja w Rumunii. W wyniku przeprowadzonej w 1968 r. reformy administracyjnej utworzono tam 39 województw + Bukareszt oraz 2700 gmin, w wyniku czego powstał /podobnie jak w Polsce w 1975 r./ dwustopniowy układ sieci bibliotek publicznych. Ponieważ biblioteki miejskie /dawne powiatowe/ nie otrzymały funduszków na finansowanie bibliotek wiejskich, musiały one ograniczyć swoją działalność do obszaru miasta. W tej sytuacji prace związane z zakupem nowości scentralizowano w bibliotekach wojewódzkich, z tym że budżety pozostały w gminach. Centralizację tę umożliwiły znajdujące się w każdym mieście wojewódzkim specjalne księgarnie wysyłkowe, które zaopatrują bezpośrednio biblioteki publiczne sieci wojewódzkiej. Pewien udział w centralizacji zakupów ma Biblioteka Państwowa /Biblioteca Centrala de Stat a Republicii Socialiste România/, odpowiednik naszej Biblioteki Narodowej. Co 10 dni wysyła ona bibliotekom publicznym opisy bibliograficzne, sporządzone na podstawie egzemplarza sygnałowego, będące podstawą do planowania zakupów. Biblioteka Państwowa współpracuje z Biblioteką Kongresu w Stanach Zjednoczonych w programie katalogowania kooperatywnego /zob. Rozdział II/, w związku z czym opis bibliograficzny zgodny jest z normą międzynarodową i w postaci kart drukowanych rozsyłany centralnie do 800 bibliotek w kraju. Karty docierają do bibliotek w 1,5 do 3 miesięcy po ukazaniu się książki w handlu.

4.2.4. Również w Wielkiej Brytanii reforma administracyjna przeprowadzona w 1972 r. wpłynęła na kształt sieci bibliotecznej. W rezultacie liczba bibliotek publicznych w poszczególnych jednostkach administracyjnych jest bardzo różna /waha się

od 20 do 70/, co wymaga skoordynowania polityki zakupów nowości wydawniczych na danym terenie. Realizuje ją przeważnie bibliograf, pracownik dużej biblioteki centralnej /Bibliographical Services Officer/, albo tzw. organizator zbiorów /Stock Editor/. Tym ostatnim jest zwykle kierownik większego działu w bibliotece, w którym skupiają się prace nad centralizacją i realizacją polityki gromadzenia zbiorów. Od inwencji i uzdolnień organizatora zależy tworzenie właściwego systemu rozmieszczania i uzupełniania zbiorów bibliotecznych, zwłaszcza w tych jednostkach administracyjnych, gdzie nie ma biblioteki centralnej.¹⁵

5. Gromadzenie nowości wydawniczych w polskich bibliotekach publicznych

5.1. Zmiany w organizacyjnej strukturze sieci bibliotek publicznych po 1975 r. doprowadziły, zdaniem Witolda Adamca,¹⁶ do powstania trzech koncepcji uzupełniania księgozbiorów: pierwsza zakłada scentralizowanie zakupu i opracowywanie nowości w wojewódzkich bibliotekach publicznych; druga odwrotnie, przyjmuje zdecentralizowany tok postępowania, w którym zakupem i opracowywaniem zajmuje się samodzielnie każda biblioteka /od wojewódzkiej do gminnej włącznie/; i trzecia polegająca na scentralizowaniu połowicznym, co oznacza, że zakup i opracowywanie dokonywane jest w dawnych bibliotekach powiatowych lub powiatowych i miejskich, zwanych po 1975 r. rejonowymi, oddziałami WBP itp.

Podział ten ma jedynie charakter orientacyjny, bowiem w praktyce wymienione sposoby uzupełniania księgozbiorów nie występują w czystej postaci. Na przykład, w niektórych województwach decentralizacja zakupu objęła tylko te biblioteki stopnia podstawowego /miejsko-gminne i gminne/, które wykazują wysoki poziom organizacji i mają kwalifikowany personel. W innych

¹⁵ D. Spiller: Book selection. Op. cit. Zob. s. 51-57.

¹⁶ W. Adamiec: Uzupełnianie księgozbiorów bibliotek publicznych w latach 1976-1979. W druku.

bibliotekach gminnych zakupy kontrolowane są przez instruktorów, bądź to biblioteki rejonowej, bądź wojewódzkiej. Proces powierzania zakupów bibliotekom gminnym przebiega więc powoli i wprowadzany jest z dużą ostrożnością. Równie powoli upowszechnia się centralizowanie zakupów w bibliotekach wojewódzkich. Jedną z pierwszych, która scentralizowała całkowicie zakupy nowości w swojej sieci, była Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Rzeszowie. Począwszy od 1977 r. wprowadzono tam system centralnego gromadzenia zbiorów dla wszystkich bibliotek publicznych województwa, do filii bibliotek gminnych włącznie. Podobnie zorganizowały u siebie zakupy wojewódzkie biblioteki publiczne w Opolu i Gdańsku. W Gdańsku podobnie jak w Rzeszowie dokonuje się zakupów w specjalnej księgarni przeznaczonej tylko dla potrzeb WBP, skąd zakupione książki wysyłane są po rozdzieleniu do bibliotek. W większości województw utrzymały się systemy scentralizowane połowicznie; uprawnienia do dokonywania zakupów zachowały wszystkie lub prawie wszystkie dawne biblioteki powiatowe lub powiatowe i miejskie. W niektórych województwach np. w tarnobrzeskim, uprawnienia takie uzyskały również niektóre biblioteki miejskie i miejsko-gminne, które nie były dawniej powiatowymi. Fundusze na zakup nowości wydawniczych gromadzone są rozmaicie: we właściwych urzędach terenowych, bądź w wojewódzkiej bibliotece publicznej. W niektórych przypadkach, tam gdzie zakup jest zdecentralizowany, biblioteki wojewódzkie zaopatrują podległe sobie biblioteki w wydawnictwa regionalne, encyklopedyczno-słownikowe, książki rolnicze, a nawet dla dzieci.

Rozdział VI OGÓLNOKRAJOWA SIEĆ BIBLIOTECZNA

1. Podstawy prawne

1.2. Aktualnie obowiązującym aktem prawnym, który reguluje organizację i działalność bibliotek w Polsce, jest Ustawa z dnia 9 kwietnia 1968 r. o bibliotekach.¹ Uchyliła ona niektóre przepisy Dekretu o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi z 1946 r.² i usankcjonowała faktyczny stan organizacyjny, ukształtowany w ciągu 22 lat, które upłynęły od chwili wydania dekretu.

Przepisy ustawy stanowią podstawę do racjonalnej i efektywnej działalności bibliotecznej w służbie nauki, oświaty, kultury, gospodarki narodowej. Ustawa określa zadania bibliotek, obowiązki organu sprawującego nad nimi bezpośredni nadzór, ogólne zasady korzystania z bibliotek, zadania bibliotek poszczególnych typów, możliwości tworzenia przy bibliotekach ciał doradczych /np. rad naukowych, komisji bibliotecznych, kół przyjaciół bibliotek/. Ustawa precyzuje wyraźniej niż dekret pojęcie ogólnokrajowej sieci bibliotecznej oraz zasady i tryb specjalizacji zbiorów w bibliotekach naukowych, wymiany i przekazywania zbędnych materiałów bibliotecznych itp.

1.2.1. Bezpośredni nadzór nad bibliotekami publicznymi powierzono organom prezydiów właściwych rad narodowych, przy czym naczelny nadzór nad nimi sprawuje minister kultury i sztuki za pośrednictwem Departamentu Bibliotek, Domów Kultury i Działalności Społeczno-Kulturalnej. Jemu też /ministrowi/ podlega Biblioteka Narodowa. Nad siecią bibliotek resortowych sprawują nadzór właściwi ministrowie za pośrednictwem powołanych do tego organów kierujących. Biblioteki organizacji społecznych i spółdzielczych podlegają centralnym zarządom tych organizacji.

¹ Dziennik Ustaw 1968 nr 12 poz. 63.

² Dziennik Ustaw 1946 nr 26 poz. 163.

1.2.2. Wedle ustawy minister kultury i sztuki w porozumieniu z ministrem nauki, szkolnictwa wyższego i techniki, innymi zainteresowanymi ministrami oraz Polską Akademią Nauk ustala dla ogólnokrajowej sieci bibliotecznej zasady współpracy w takich dziedzinach, jak:

- specjalizacja zbiorów materiałów bibliotecznych,
- międzybiblioteczna wymiana, przekazywanie i sprzedaż zbędnych materiałów bibliotecznych,
- zabezpieczenie i konserwacja materiałów bibliotecznych,
- koordynacja działalności bibliograficznej i informacyjnej,
- wypożyczanie międzybiblioteczne i prowadzenie katalogów centralnych,
- gromadzenie i przechowywanie dla celów archiwalnych materiałów bibliotecznych, powstałych w Polsce lub za granicą w języku polskim lub Polski dotyczących,
- sprawność bibliotek,
- normalizacja i racjonalizacja, a w szczególności wprowadzanie postępu technicznego w pracy bibliotecznej,
- doksztalcanie i doskonalenie zawodowe pracowników bibliotek.

1.2.3. Zgodnie z postanowieniami ustawy minister kultury i sztuki sprawuje naczelny nadzór jedynie nad bibliotekami publicznymi, w przypadku innych kontrolując tylko przestrzeganie zasad uzgodnionych ze wszystkimi zainteresowanymi. Może on również przekazywać im uwagi i wnioski dotyczące realizacji tych zasad. W praktyce więc decyzje dotyczące funkcjonowania ogólnokrajowej sieci bibliotecznej podejmowane są na podstawie konsultacji i porozumień, których celem jest skoordynowanie różnorodnych poczynań i podporządkowanie ich interesom ogólnym.

1.3. W porównaniu z ustawodawstwem innych krajów polska ustawa biblioteczna stwarza lepsze warunki do opracowania krajowego systemu biblioteczno-informacyjnego. Główną jej zaletą jest traktowanie wszystkich bibliotek w sposób całościowy oraz wyszczególnienie najważniejszych zadań, które powinny być spełniane tak przez pojedynczą placówkę, jak i całą ogólnokrajową sieć bibliotek.

1.4. Drugim aktem prawnym, o randze równej Ustawie o bibliotekach, jest Ustawa z dnia 26 kwietnia 1984 r. o upowszechnianiu kultury i obowiązkach pracowników upowszechniania kultury.³ Dotyczy ona przede wszystkim bibliotek publicznych. W ustawie /art. 3.1./ stwierdza się, że upowszechnianie kultury jest częścią polityki społeczno-gospodarczej państwa, a - co za tym idzie - zadania związane z upowszechnianiem kultury są uwzględniane w centralnych i terytorialnych planach społeczno-gospodarczych. Propozycje o znaczeniu ogólnokrajowym przedstawia do projektu planu centralnego minister kultury i sztuki, zaś terenowe organy administracji państwowej przedstawiają odnośne propozycje do projektów planów terytorialnych. Istotnym postanowieniem ustawy jest zobowiązanie rad narodowych do współpracy w zakresie upowszechniania kultury z państwowymi jednostkami organizacyjnymi, spółdzielczymi i społecznymi na danym terenie. Rady narodowe mogą inicjować określone działania i uzgadniać kierunki upowszechniania kultury oraz formy jej realizacji, a także podejmować wspólne inwestycje o charakterze kulturalnym. Dla bibliotek /nie tylko publicznych/ jest to szansa zintegrowania ich rozproszonych wysiłków organizacyjnych. Dotyczy to szczególnie bibliotek funkcjonujących w uspołecznionych zakładach pracy, na które ustawa nakłada obowiązek upowszechniania kultury wśród załóg pracowniczych i ich rodzin. Do obowiązków tych zakładów należy również utrzymanie bibliotek związkowych. Jeśli chodzi o prawa i obowiązki pracowników upowszechniania kultury, to dotyczą one wyłącznie pracowników bibliotek publicznych i związkowych /zakładowych/.

1.5. Nieco inny charakter ma Ustawa z dnia 4 maja 1982 r. o Narodowej Radzie Kultury oraz Funduszu Rozwoju Kultury.⁴ Głównymi celami Narodowej Rady Kultury są: ochrona tradycji i pomnażanie dziedzictwa kulturalnego narodu, pobudzanie inicjatywy społecznej we wszystkich środowiskach i regionach, upowszechnianie kultury polskiej w świecie. Cele te Rada realizu-

³ Dziennik Ustaw 1984 nr 26 poz. 129.

⁴ Dziennik Ustaw 1982 nr 14 poz. 111.

je przez opiniowanie założeń polityki kulturalnej państwa oraz projektów planów społeczno-gospodarczych w części dotyczącej kultury, rozpatrywanie programów rozwoju i upowszechniania kultury w układzie międzyresortowym, opiniowanie wykonania przez naczelne i centralne organy administracji państwowej zadań znaczących dla rozwoju kultury. Rada troszczy się o umocnienie pozycji zawodowej twórców i pracowników kultury oraz o poprawę warunków ich życia i pracy, inspirowanie i ocena działania podejmowane na rzecz ochrony dóbr kultury, pobudza badania naukowe w dziedzinie kultury, sprzyja działaniom zmierzającym do zmniejszenia nierówności w poziomie życia kulturalnego w poszczególnych środowiskach społecznych i regionach kraju, opiniuje politykę finansową w dziedzinie kultury oraz dokonuje okresowych ocen gospodarowania środkami przeznaczonymi na rozwój kultury, a w szczególności Funduszem Rozwoju Kultury, opiniuje programy międzynarodowej współpracy kulturalnej, ocenia stan i potrzeby legislacyjne w dziedzinie kultury, publikuje przynajmniej raz do roku syntetyczną informację na temat sytuacji w kulturze. W skład Rady wchodzi przedstawiciele środowisk twórczych, organizacji politycznych, społecznych, kulturalnych, związkowych, naukowych i organów administracji państwowej. Wśród nich są również przedstawiciele środowiska bibliotekarskiego.

1.5.1. Fundusz Rozwoju Kultury składa się z funduszy: centralnego, wojewódzkich, miejskich, miejsko-gminnych. Środki na fundusz centralny czerpane są: z budżetu państwa w wysokości 13,6 % podatku od płac; z dotacji państwowych na finansowanie inwestycji w wysokości nakładów określonych w centralnym planie rocznym, z wpłat funduszu przeciwalkoholowego w wysokości 15 % jego rocznych wpływów, z dobrowolnych wpłat, darowizn, zapisów osób fizycznych i prawnych itp. Na fundusz wojewódzki składają się środki przyznane z funduszu centralnego, udział w budżecie terenowym przeznaczonym na finansowanie inwestycji w wysokości nakładów określonych w wojewódzkim planie rocznym, dobrowolne wpłaty z zakładowego funduszu socjalnego jednostek gospodarki uspołecznionej i inne. Fundusz miejski, miejsko-gminny i gminny tworzą środki z funduszu wojewódzkiego i gmin-

nego, środki powstałe z nadwyżek budżetowych rad narodowych i inne.

Środki funduszu przeznacza się m.in. na finansowanie bibliotek oraz rozwój czytelnictwa, jak również na badania i analizy naukowe w dziedzinie kultury i sztuki. Środkami funduszu centralnego dysponuje minister kultury i sztuki, a środkami funduszy wojewódzkich, miejskich, miejsko-gminnych i gminnych właściwe terenowe organy administracji państwowej, zgodnie z planami uchwalonymi przez rady narodowe.

1.6. Sprawy bibliotek zostały uwzględnione również w Ustawie z dnia 4 maja 1982 r. o urzędzie ministra kultury i sztuki,⁵ którego kompetencji podlegają m.in. sprawy bibliotek i czytelnictwa. Przy realizacji zadań w tej dziedzinie minister powinien współdziałać ze społecznymi przedstawicielami środowisk twórczych, stowarzyszeń kulturalnych i organizacji społecznych. Minister kultury i sztuki ma również możliwość /na podstawie przepisów ustawowych/ koordynowania poczynąń organów państwowych, organizacji społecznych i spółdzielczych w dziedzinach jemu podległych. Nie dotyczy to jednak tak istotnej dla bibliotek sfery, jak informacja naukowa, która została pominięta w ustawie.

1.7. Dla bibliotek szkół wyższych ważne są postanowienia Ustawy z dnia 4 maja 1982 r. o szkolnictwie wyższym.⁶ Dotyczą one formalnego statusu biblioteki głównej uczelni, potraktowanej jako ogólnoszkolna jednostka organizacyjna o zadaniach usługowych, naukowych i dydaktycznych. Biblioteka, wedle ustawy, pełni jednocześnie funkcję ośrodka informacji naukowej i ogólnodostępnej biblioteki naukowej, jest ogniwem ogólnokrajowej sieci informacji naukowej. W przypadku, gdy na uczelni są również inne biblioteki, to wspólnie z biblioteką główną tworzą one jednolity system biblioteczno-informacyjny. Nadzór nad działalnością tego systemu sprawuje dyrektor biblioteki głównej w zakresie ustalonym w statucie szkoły, mając do pomocy radę biblioteczną. Bierze on udział w posiedzeniach senatu jako

⁵ Dziennik Ustaw 1982 nr 74 poz. 112.

⁶ Dziennik Ustaw 1982 nr 74 poz. 113.

Osoba z głosem doradczym. Wśród pracowników naukowo-dydaktycznych wymienieni są bibliotekarze dyplomowani oraz dyplomowani pracownicy dokumentacji naukowej. Bibliotekarzy zatrudnia się na stanowiskach: starszego kustosa dyplomowanego, kustosa dyplomowanego, adiunkta bibliotecznego i asystenta bibliotecznego, zaś pracowników dokumentacji na stanowiskach: starszego dokumentalisty dyplomowanego, dokumentalisty dyplomowanego, adiunkta dokumentacji naukowej i asystenta dokumentacji naukowej. O zatrudnieniu bibliotekarza czy pracownika dokumentacji decyduje rektor na wniosek dyrektora biblioteki głównej, zapiniowany przez radę biblioteczną.

1.8. Aktem normatywnym niższej rangi jest Uchwała nr 35 Rady Ministrów z dnia 12 lutego 1971 r.⁷, która określa ramowy system informacji naukowej, technicznej i ekonomicznej w Polsce. W uchwale wymienione zostały najważniejsze instytucje, zajmujące się działalnością informacyjną, a więc: Centrum Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej, zakładowe i międzyzakładowe ośrodki informacji, branżowe i działowe ośrodki informacji, centralne ośrodki informacji oraz wyznaczone do prowadzenia działalności informacyjnej: biblioteki państwowej sieci bibliotecznej i archiwa państwowe i zakładowe.

1.9. Dla rozwoju działalności informacyjnej bibliotek duże znaczenie miało Zarządzenie nr 1 ministrów: kultury i sztuki, nauki, szkolnictwa wyższego i techniki oraz sekretarza naukowego Polskiej Akademii Nauk z dnia 26 kwietnia 1979 r. w sprawie ustalenia zasad i planu specjalizacji zbiorów materiałów bibliotecznych oraz wyznaczania bibliotek centralnych i określenia ich zadań.⁸ O praktycznych poczynaniach związanych z tym zarządzeniem było mowa w Rozdziale V.

⁷ Monitor Polski 1971 nr 14 poz. 104.

⁸ Dziennik Ustaw 1979 nr 12 poz. 63.

2. Instytucje konsultatywne i administracja biblioteczna

2.1. Organem opiniodawczym i doradczym przy ministrze kultury i sztuki jest Państwowa Rada Biblioteczna, powołana 17 grudnia 1968 r., której regulamin określa zarządzenie ministra kultury i sztuki.⁹ W skład Rady wchodzi: przewodniczący, którym jest z urzędu - podsekretarz stanu w Ministerstwie Kultury i Sztuki, sprawujący nadzór nad sprawami bibliotek, oraz 26 członków, specjalistów od problematyki w zakresie bibliotekarstwa, bibliografii lub dziedzin pokrewnych. Zakres działania Państwowej Rady Bibliotecznej jest szeroki i obejmuje: sprawy polityki bibliotecznej i jej realizacji, potrzeby bibliotekarstwa i czytelnictwa, zagadnienia aktów normatywnych dotyczących bibliotekarstwa, zasady działania ogólnokrajowej sieci bibliotecznej, o których mowa w art. 16 Ustawy z dnia 9 kwietnia 1968 r. o bibliotekach, sprawy budownictwa obiektów bibliotecznych.

2.2. Powołanie Państwowej Rady Bibliotecznej przyspieszyło opracowanie i wydanie aktów wykonawczych do Ustawy o bibliotekach. Wydano ich do 1984 r. ogółem 28; wśród nich 17 dotyczyło ogólnokrajowej polityki bibliotecznej i organizacji poszczególnych sieci bibliotecznych.¹⁰

Do najważniejszych aktów wykonawczych należą: Zarządzenie nr 54 ministra obrony narodowej z 16 września 1971 r. w sprawie wojskowej sieci bibliotecznej; Zarządzenie nr 49 Sekretarza Naukowego Polskiej Akademii Nauk z 16 grudnia 1971 r. w sprawie organizacji i działania sieci bibliotek naukowych Polskiej Akademii Nauk, Zarządzenie ministra zdrowia i opieki społecznej oraz ministra kultury i sztuki z 4 stycznia 1974 r. w sprawie obsługi bibliotecznej w zakładach opieki zdrowotnej i w domach pomocy społecznej.

⁹ Zarządzenie nr 51 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 1 czerwca 1973 r. W: Zbiór przepisów prawnych dla bibliotek publicznych. Warszawa: Stow. Bibliotekarzy Polskich 1974. Zob. s. 12-15.

¹⁰ E. Pawlikowska: Ustawa o bibliotekach i jej realizacja w latach 1968-1974. W: Przegląd Biblioteczny. Warszawa 1975 z.2. Zob. s. 129-138.

Dla bibliotek publicznych duże znaczenie miała Uchwała nr 269 Rady Ministrów z 20 sierpnia 1968 r. w sprawie ustalenia wykazu bibliotek naukowych.¹¹ Dzięki niej 9 wielkomiejskich bibliotek publicznych o najstarszych tradycjach i wysokim poziomie merytorycznym uzyskało formalny status placówek naukowych.

Osobną grupę zarządzeń stanowiły te, które dotyczyły gromadzenia zbiorów bibliotecznych /np. 3 zarządzenia ministra kultury i sztuki: z 2 sierpnia 1968 r. w sprawie dostarczania obowiązkowych druków i nagrań dźwiękowych; z 15 sierpnia 1970 r. w sprawie ewidencji materiałów bibliotecznych, ich wyceny i inwentaryzacji oraz odpisywania ubytków w tych materiałach, a także z 28 marca 1973 r. w sprawie postępowania ze zbiorami audiowizualnymi w bibliotekach publicznych/.

2.3. Instytucjami o charakterze doradczym są także: Komisja Wydawnictw i Informacji Rady Głównej Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki oraz Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich. Zgodnie ze swymi statutami prowadzą one działalność sprzyjającą realizacji polityki bibliotecznej.

2.4. Zarządzanie poszczególnymi typami bibliotek jest zdecentralizowane. W każdym resorcie działają jedno, lub kilkusobowe komórki administracyjne do spraw bibliotek. Nadzór nad bibliotekami sieci Polskiej Akademii Nauk sprawuje sekretarz naukowy za pośrednictwem Biura Wydawnictw i Bibliotek PAN. W bibliotekach szkolnych bezpośredni nadzór należy do dyrektora szkoły, pośredni do kuratorium, które typuje jedną osobę spośród wizytatorów przedmiotowych jako odpowiedzialną za organizację bibliotek szkolnych i czytelnictwa wśród uczniów.

2.5. Nad bibliotekami publicznymi organizacyjną i merytoryczną opiekę sprawuje Departament Bibliotek, Domów Kultury i Działalności Społeczno-Kulturalnej w Ministerstwie Kultury i Sztuki. W departamencie tym kilkusobowy zespół pracowników zajmuje się całokształtem spraw bibliotek publicznych, a także

¹¹ Monitor Polski 1968 nr 36 poz. 253; 1971 nr 11 poz. 89.

nadzoruje wszystkie prace związane z realizacją ustawy o bibliotekach i - w części dotyczącej bibliotek - ustawy o upowszechnianiu kultury oraz postulatów Państwowej Rady Bibliotecznej.

2.6. Zarządzanie bibliotekami nie ogranicza się do szczególnej komórki centralnych. Równie ważnym elementem jest zarządzanie i kontrola w skali województwa, miasta i gminy. Postęp, jaki się w tej dziedzinie dokonał w 40-leciu, ma duże znaczenie dla funkcjonowania bibliotek publicznych. W ramach województwa nadzór nad siecią bibliotek publicznych sprawują wydziały Kultury i Sztuki Urzędów Wojewódzkich. W wydziałach tych są przeważnie jednoosobowe stanowiska inspektorów do spraw bibliotek. W niektórych województwach wiele spraw, takich jak: planowanie budżetów, sprawozdawczość, kontrola itp. powierzono wojewódzkim bibliotekom publicznym. W praktyce w wydziałach Kultury i Sztuki pozostały jedynie sprawy angażowania bibliotekarzy, co powoduje określone konsekwencje organizacyjne i merytoryczne. Wojewódzkie Biblioteki Publiczne skupiają swoją działalność na sprawach administracyjnych, wymagających często doraźnych interwencji. Walka o nowy lokal czy generalny remont, zdobywanie wyposażenia i dodatkowych środków na zakupy nowości książkowych, uczestniczenie w różnych akcjach i imprezach powodują często umniejszenie zainteresowań problemami merytorycznymi dotyczącymi bieżącej produkcji wydawniczej, fachowego piśmiennictwa bibliotekarskiego, techniki bibliotekarskiej itp.

3. Źródła statystyczne o bibliotekach

3.1. Programowanie i planowanie działalności bibliotecznej, podobnie zresztą jak i innych dziedzin życia społecznego czy gospodarczego, musi opierać się na danych statystycznych. Ogólne informacje o bibliotekach, w zakresie i układzie odpowiadającym potrzebom statystyki państwowej, publikowane są w rocznikach Głównego Urzędu Statystycznego. Do 1982 r. Wojewódzkie Biblioteki Publiczne gromadziły i opracowywały dane na temat działalności bibliotek publicznych, a następnie przekazywały

je do GUS. Nowa ustawa o statystyce państwowej¹² powierzyła te czynności Wojewódzkim Urzędom Statystycznym. Intencją ustawodawczą było przybliżenie systemu informacji do ośrodka decyzyjnego poprzez zapewnienie terenowym organom administracji dostępu do informacji statystycznej. Było to odejście /zgodnie z podstawowymi założeniami reformy gospodarczej/ od dotychczasowego, resortowego obiegu informacji. Ta nowa sytuacja, słuszna w odniesieniu do planowania i zarządzania w dziedzinie gospodarki, rodzi pewne komplikacje przy programowaniu działalności bibliotecznej, w którym statystyka jest podstawowym narzędziem. "Statystyka państwowa - pisze Jerzy Maj - której drobną częścią zadań jest zbieranie i sumowanie informacji liczbowej z zakresu działania bibliotek publicznych, ma w założeniu cele o charakterze strategicznym, zmierza do podania wysoce zagregowanych informacji ogólnych o najbardziej zasadniczych elementach zjawisk. Na gruncie bibliotek publicznych oznacza to, że statystykę państwową interesuje kilka zaledwie danych: ogólna liczba bibliotek publicznych i ich filii, wielkość ich zbiorów, liczba czytelników, udostępnionych zbiorów i udzielonych informacji, roczny przyrost zbiorów i pozostałych kategorii, przy czym na poziomie strategicznym wystarczające jest obserwowanie tych zjawisk w dwóch przekrojach: geograficzno-administracyjnym /czyli według województw/ i miasto-wieś".¹³ Dla badań, jak i dla programowania i planowania rozwoju bibliotek, informacje, które podaje GUS, nie mogą być wystarczające. W celu wypełnienia tej luki Instytut Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej opracowuje i publikuje od 1971 r. roczne sprawozdania statystyczne pt. Biblioteki Publiczne w Liczbach. Sprawozdania te zawierają nie tylko materiał liczbowy oraz komentarz, ale również analizę przyczyn występujących zjawisk. Materiały informacyjne zawarte w kolejnych rocznikach Bibliotek Publicznych w Liczbach stanowią jedno z głównych

¹² Ustawa o statystyce państwowej z 26 lutego 1982 r. Dziennik Ustaw 1982 nr 7 poz. 58.

¹³ Sprawozdanie z konferencji "Statystyka biblioteczna w Polsce i na świecie". Jachranka 2-4 XI 1983 r. Warszawa: Centralna Biblioteka Statystyczna 1984. Zob. s. 86-87.

źródeł umożliwiających szczegółową analizę funkcjonowania sieci bibliotek publicznych w kraju. Brak analogicznego narzędzia daje się odczuwać w odniesieniu do innych sieci bibliotecznych. Nieregularnie publikowane na łamach Roczników Bibliotecznych sprawozdania liczbowe na temat bibliotek wyższych uczelni nie mogą zadowalać. Brakuje wydawnictwa informacyjnego o działalności bibliotek szkolnych i fachowych. W sprawozdaniach dotyczących niektórych sieci bibliotecznych publikowane są dane tak bardzo różniące się metodycznie od Bibliotek Publicznych w Liczbach, że utrudniają dokonywanie porównań. Źródłem informacji o działalności Biblioteki PAN w Warszawie jest Przegląd Biblioteczny.

Niektóre biblioteki naukowe i publiczne ogłaszają okazjonalnie sprawozdania z działalności jednej placówki lub całej sieci.

3.2. W skali międzynarodowej informacje statystyczne o bibliotekach w poszczególnych krajach publikuje począwszy od 1952 r. UNESCO.¹⁴ Pomocy w sprawach normalizacji statystyki bibliotecznej udziela IFLA, która powołała w tym celu Komisję Statystyczną. W 1964 r. włączyła się do tych prac Międzynarodowa Organizacja Normalizacji /ISO/. W wyniku wspólnie podjętych decyzji informacje statystyczne o bibliotekach są publikowane w roczniku statystycznym UNESCO, który ukazuje się systematycznie od 1964 r. Wobec odmienności zasad kompletowania danych statystycznych w poszczególnych krajach i trudności w ich gromadzeniu, dane zawarte w roczniku statystycznym UNESCO nie są kompletne, a przez to trudno porównywalne.¹⁵

¹⁴ UNESCO Statistical Yearbook. Paris. Unesco 1982.

¹⁵ A. Jopkiewicz: Statystyka biblioteczna w IFLA i UNESCO. W: Sprawozdanie z konferencji "Statystyka biblioteczna w Polsce i na Świecie. Jachranka 2-4 XI 1983 r. Warszawa: Centralna Biblioteka Statystyczna 1984. Zob. s. 60-73.

4. Struktura organizacyjna

4.1. Biblioteki polskie wchodzące w skład ogólnokrajowej sieci bibliotecznej mają rozmaity status organizacyjny. Większość z nich /biblioteki szkolne, wyższych uczelni, fachowe, instytucji naukowych/ stanowi integralną część swoich macierzystych instytucji. Samoistnymi instytucjami są biblioteki publiczne i pedagogiczne oraz specjalistyczne biblioteki naukowe. W skład ogólnokrajowej sieci bibliotecznej wchodzi: Biblioteka Narodowa, specjalistyczne biblioteki naukowe /np. Centralna Biblioteka Rolnicza, Główna Biblioteka Lekarska, Centralna Biblioteka Wojskowa/, biblioteki szkół wyższych i biblioteki Polskiej Akademii Nauk. W tych ostatnich można wyodrębnić trzy grupy różniące się od siebie pod względem podporządkowania organizacyjnego. Do pierwszej należą samodzielne biblioteki PAN /Biblioteka PAN w Warszawie, Biblioteka Gdańska PAN, Biblioteka Kórnicka PAN, Biblioteka PAN w Krakowie, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu/.

Do drugiej grupy zaliczane są biblioteki i księgozbiory instytutów i pracowni oraz stacji zagranicznych PAN /np. Instytutu Badań Literackich PAN, Instytutu Biologii Doświadczalnej im. M. Neckiego PAN/, do trzeciej zaś - biblioteki i księgozbiory towarzystw naukowych dotowanych przez PAN /np. Towarzystwa Naukowego Płockiego - Biblioteka im. Zielińskich, biblioteki: Instytutu Zachodniego, Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk i Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego im. J. Cieschanowskiego/. W skład ogólnokrajowej sieci bibliotecznej wchodzi również: biblioteki szkolne, biblioteki pedagogiczne niektórych urzędów centralnych /jak np. Biblioteka Ministerstwa Oświaty i Wychowania/, placówek naukowych /Biblioteka Instytutu Badań Pedagogicznych, Instytutu Polityki Naukowej, Postępu Technicznego i Szkolnictwa Wyższego/, wyższych szkół pedagogicznych, wojewódzkie biblioteki pedagogiczne i ich filie /np. Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Krakowie, Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Rzeszowie/; biblioteki publiczne, a wśród nich również te, które mają status bibliotek naukowych /jak np. Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy, Biblioteka Miejska im. E. Raczyńskiego w Poznaniu, Książnica Miejska w Toruniu, Woje-

wódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Krakowie;/ biblioteki związków zawodowych, biblioteki wojskowe /naukowe i oświatowe;/ biblioteki dla niewidomych /m.in. Centralna Biblioteka dla Nie-widomych;/ biblioteki szpitalne.

Biblioteki wchodzące w skład ogólnokrajowej sieci biblio-tecznej zobowiązane są do współpracy w takich dziedzinach, jak: gromadzenie i opracowanie zbiorów, udostępnianie, informacja oraz kształcenie bibliotekarzy. Organizacyjne formy tej współ-pracy są rozmaite i zależą od potrzeb oraz możliwości biblio-tek.

Najlepiej układa się współpraca bibliotek należących do tej samej sieci. Mówiliśmy o tym, podając jako przykład biblio-teki publiczne i specjalistyczne biblioteki naukowe. Współpraca ta dotyczy głównie wymiany informacji, a zwłaszcza selektywnej dystrybucji, wypożyczeń międzybibliotecznych, wymiany materia-łów bibliotecznych i kształcenia bibliotekarzy.

Próby skeordynowania działalności bibliotek różnych sieci w układzie lokalnym lub regionalnym podejmowane są w skromnych rozmiarach. Na przykład, w województwie olsztyńskim organizo-wane są biblioteki publiczno-zakładowe, które obsługują czytel-ników danego regionu, środowiska czy zakładu pracy, biblioteki publiczno-szkolne /mają już 12-letnią tradycję/, które - zważsz-cza w małych wsiach - obsługują młodzież szkolną i dorosłych w danym środowisku, czy biblioteki publiczno-szpitalne, które służą pacjentom i personelowi medycznemu.¹⁶

¹⁶ J. Burakowski: Publiczne, ale trochę inne. W: Poradnik Bi-bliotekarza. Warszawa 1984 nr 4-5. Zob. s. 106-108.

SPISANO Z INWENTARZA

BIBLIOGRAFIA

1. BAUMGART J.: Bibliotekarstwo, biblioteki, bibliotekarze. Warszawa: Stow. Bibliotekarzy Polskich 1983, 274 s.
2. BERGER P.L., LUCKMANN T.: Społeczne tworzenie rzeczywistości. Warszawa: Państw. Instytut Wydawniczy 1983, 282 s.
3. Biblioteki w Polsce. Warszawa: Min. Kultury i Sztuki 1983, 113 s.
4. Gilarewski R.S.: Informacja naukowa i bibliotekoznawstwo. Tendencje rozwoju i nauczania. Warszawa: Polska Akademia Nauk, Ośrodek Informacji Naukowej 1976, 250 s.
5. GOBAN-KLAS T.: Komunikowanie masowe. Zarys problematyki socjologicznej. Kraków: Ośrodek Badań Prasoznawczych 1978, 350 s.
6. KŁOSKOWSKA A.: Socjologia kultury. Warszawa: Państw. Wyd. Naukowe 1983, 607 s.
7. KŁOSKOWSKA A.: Społeczne ramy kultury. Warszawa: Państw. Wyd. Naukowe 1972, 317 s.
8. KMITA J.: O kulturze symbolicznej. Warszawa: Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury 1982, 161 s.
9. KOŁODZIEJSKA J.: Biblioteka, instytucja kultury. W: Rocznik Biblioteki Narodowej. Warszawa 1982, T. 19. w druku.
10. KOŁODZIEJSKA J.: Biblioteki publiczne po reformie administracyjnej kraju. Warszawa: Biblioteka Narodowa 1980, 144 s.
11. MATTHEWS J.R.: Choosing an Automated Library System. Chicago: American Libr. Association 1980, 119 s.
12. Ossowski S.: O osobliwościach nauk społecznych. Warszawa: Państw. Wyd. Naukowe 1983, 271 s.
13. PENNA C.V., FOSKETT D.J., SEWELL P.H.: National Library and Information Services. A Hand Book for Planners. London: Butterworths 1977, 231 s.

14. Program rozwoju bibliotekarstwa polskiego do 1990 r. Warszawa: Państwowa Rada Biblioteczna 1978, 111 s.
15. PRZELASKOWSKI R.: Zagadnienia teoretyczne organizacji bibliotek. Studia i szkice. Warszawa: Stow. Bibliotekarzy Polskich 1972, 230 s.
16. SHERA J.H.: Introduction to Library Science. Littleton: Libraries Unlimited 1976, 208 s.
17. SPILLER D.: Book selection. New York, London: K.G. Saur, C. Bingley 1980, 206 s.
18. STRAUS G.: Czytelnictwo literatury profesjonalnej. Warszawa: Biblioteka Narodowa 1983, 279 s.
19. STOLJAROV J.: Biblioteka: strukturalno-funkcyjnyj podchod. Moskva: Kniga 1981, 253 s.
20. TYSZKA A.: Uczestnictwo w kulturze. Warszawa: Państw. Wyd. Naukowe 1972, 378 s.
21. WOŁOSZ J.: Organizacja biblioteki i kierowanie jej działalnością. Warszawa: Stow. Bibliotekarzy Polskich 1981, 120 s.
22. Współczesne teorie organizacji. Pod red. A.K. Koźmińskiego. Warszawa: Państw. Wyd. Naukowe 1983, 355 s.
23. Zagadnienia organizacji pracy bibliotecznej. Warszawa: Biblioteka Narodowa 1975, 130 s. /Zeszyty Przekładów nr 34/.

Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich
Warszawa, ul. Konopczyńskiego 5/7

Wykonano w Wydawnictwie Spółdzielczym. Warszawa, ul. Jasna 1.

Nakład 5 000 egz.

Ark. wyd. 7.

Ark. druk. 6.

Oddano do druku w październiku 1985 r.

Druk ukończono w marcu 1986 r.

Cena 235 zł.

Drukarnia Kujawska w Inowrocławiu, ul. Cegielna 10/12
Zom. 150 N-48

10546